

Tartalom

LV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

2001. DECEMBER

BERTÓK LÁSZLÓ: Mintha az élete; Eszébe se jutott	3
CSIKI LÁSZLÓ: Határ	6
SZATHMÁRI ISTVÁN: Uram, én máskor is eljövök	7
VÖRÖS ISTVÁN: A változás markából; Emeletek az időben; Kockavetés	10
NAGY GÁSPÁR: A vak látnok folytatja a monológot	14
SÁNDOR IVÁN: Mire emlékszel?	18
KIRÁLY LEVENTE: A Terminus; Rejtett víztározók; Szentimentális rókák	39
JÓKAI ANNA: Tóth Eszter elment	41

Irodalom és Szolidaritás

KISS GY. CSABA: Húsz év után	43
MÓZES LAJOS: Tavaly Lengyelországban (Út a tengerhez)	45
FENYVESI OTTÓ: Ostromállapot keresztfonállal	51
SZIVERI JÁNOS: Jelek, s jelzések	53
CSÓÓRI SÁNDOR: Senkid, barátod	54
TÓTH ERZSÉBET: Vallomás	55
CSORDÁS GÁBOR: Nulla óra; fehér-piros (szonett)	56
KOVÁCS ISTVÁN: Láttam	58
TORNAI JÓZSEF: Sír az út előttem	59
SÜKÖSD MIKLÓS ÁRON: Mához egy hétre	61

TANULMÁNY

PÁL JÓZSEF: Assisi Szent Ferenc Istendicsérete: fordítás és értelmezés	67
SZŐKE KATALIN: Baká István „oroszverse” (Sztepan Pehotnij testamentuma)	77

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: A legendák varázsa (Miskolczy Ambrus könyve)	85
NÉMETH ZOLTÁN: A terep/munka kellemetlenségei (Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban)	94
TŐZSÉR ÁRPÁD: Főmű (Tandori Dezső lírája a Magyar Költészet Kincsestárában)	102

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Mindig mellém szegődött a szerencse” (Beszélgetés Deák Ferenc grafikusművésszel)	107
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

DEÁK FERENC alkotásai az 5., 9., 38., 42., 46., 57., 60., 62., 78., 103. és a 118. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

MILBACHER RÓBERT: Az Előszó egy lehetséges értelmezése

BERTÓK LÁSZLÓ

Mintha az élete

*Toporog, sziszeg, előre-hátra
húzogatja a bevásárlókocsit, jobbra-
balra tekintget, s ha valamelyik
szomszédos pénztárnál rövidebb,
vagy rövidebbnek látszó a sor,
rögtön kivág, átgurul, mi több,
a távolabbi sorokban is képes
pillanatok alatt ott teremni,
mintha az élete múlna azon a
néhány percen, amit elveszít,
mintha nem derülne ki hamar, hogy
a másik sorban meg valakinek a
bankkártyájával vacakolnak, vagy a
prézliről hiányzik a vonalkód, s
„bocsánat!” felkiáltással elszalad
valahová a pénztárosnő,
mintha elfeledte volna Murphy
törvényét, hogy amikor egy sor
elakad, akkor a többi is el van akadva,
mintha nem érezné a hátában a kést,
hogy „rohadt nyugdíjas, ráér, mit
ugrabugrál itt”,
mintha így jelezné, hogy azt a „kis időt”,
ami még van neki, fontosabb
dolgokra kellene fordítania,
mintha... de ez mind később
jut csak eszébe, amikor azon töpreng,*

*hogy nevetségessé vált-e, s hogy ez
a bugyutaságnak az a stádiuma-e, amikor
ő maga nem veszi észre már magán,
csak mások látják (láthatják) rajta...
ám ha utólag szégyenkezik miatta,
azt jelentheti, hogy késve bár, de
működik még az önkontrollja, s talán
a sietés a pénztárnál, a fura ugrabugra
csak reflex, régi beidegződés, hiszen
mindig sajnálta az effélékre
elfecsérelt időt, s még inkább, hogy
többnyire az ilyen helyeken, helyzetekben
múlt el az élete, veszett el a „nagy mű”,
lett oda a megnyugvás lehetősége.*

Eszébe se jutott

*Kikecmeregni a bozótból, fölkapaszkodni a
vizes köveken, szétnézni, integetni, elröpülni,
ez volt a program. Senki sem tudott
részleteket, csak a jelszót, senki sem
nézegette a térképet, csak a turistajeleket,
s amíg a tüskét szedegette a kezéből,
lábából, fenekéből, netán a kedvesét vagy a
gyerekét kurkászta, s a festőt szidta az
érthetetlen és a leázott jelzések miatt,
elment az idő. Eszébe se jutott, hogy
mi van, ha átejtették, ha helyben jár csak,
ha amihez viszonyít, a bozót, az ég s a
többi állat mozognak csupán, ha csak a
képzelete tüsténkedik újra meg újra,
amikor, úgy érzi, hogy... Ha az
történik csak, amire visszaemlékezik,
amit valahol (előző életében?) megélt már,
ami egy elsüllyedt világ fel-felbukkanó*

*bálnateste, -háta, -farka, szeszélyes
jéghegy-uszonya, s ami nem csupán a vízzel,
a tűzzel, a levegővel, a földdel érintkezteti,
s emeli, löki, röpteti ismeretlen és szédítő
magasságokba, hanem ugyanakkora erővel
húzza visszafelé is, egy mindennél
erőszakosabb középpontba, amely mint a
tőkesúly a vitorlást, lüktető egyensúlyban
tartja az egészet... Ha tehát fölösleges
a legfogékonyabb, a legtisztább reggeli
óráit (vagy a későbbieket) az újságok
olvasásával, a rádió hallgatásával, pláne a
tévé nézésével és hasonlókkal töltenie, mert
általuk csak a kurkászásban, a káromkodásban
juthat előbbre, még ha a teste megfeszítéséhez,
a nyelve forgatásához, a pillanatnyi
életben maradásához az effélék fölöttébb
szükségesnek mutatkoznának is.*

CSIKI LÁSZLÓ

Határ

*Nyílt mezőben az a vonal, az a hosszú heg a homlokon –
attól kezdve vagyok magammal csupán csak távoli rokon,
de visszajárok ahhoz a kései kamaszhoz ott,
ki menlevelet nem kért és végképp nem kapott,
a megszokott bajt viszont bírja boldogan,
dolgozik, vodkázik, két gyereke fogan.*

*Nem hazudik, csak tűr, nem válaszol, csak kérdez,
nem sokat tud, de hiszi, az egy életre elég lesz,
nem bolyong, helyt ül, nem ismer más vidéket,
nem csábítja át hozzám semmilyen ígéret,
nem vigyáz magára, nem is fél, de hallgat,
úgy tudja, megmarad mindig fiatalnak.*

*Vénülök magamnak én itt, homálylón látom,
kacagva üzen át másom tizenhét éven, határon,
és agyonlőni nincs erőm, fegyverem.
Jól állna pedig neki, hogy poros köveken
a piros vére hősen, ismerősen elcsorog,
és ölben viszik haza bátor asszonyok.*

*Nem békülök veled, mert emlékszem rád, kölök,
helyettem játszod, hogy az ifjúság holtában örök,
nélkülem vagy, s én nélküled, egyedül élek,
szövetségben sem sikerült a kölcsönös merénylet.
Ne szólj, mert felkacagnék, de mégse hallgass,
maradj magadnak, maradj forradalmas.*

SZATHMÁRI ISTVÁN

Uram, én máskor is eljövök

A férjem egy nagyágyú, meséli a nő, egy hatalmas tölcséralakú ember, amibe minden, de minden belefér, beszippantódik, -nyelődik, elnyelőlődik, igen, mert ő a szakmának a doyenje, nagy, igazi rókája, vörösén, persze, mert az, higgye el nekem, mondja a nő, mindenhol olyan, még a fonnyadt heréi partján is, igen, meg az orrlíkában, sokszor is gondoltam, akárha lángolna, lobogna, izzana örökké, mintha csak nyughatatlan, állandóan tűzre fakadó parázs volna ez az ember, aki bőrrökkel, hatalmas szívós anyagokkal dolgozik, bálákat érint, tapogat, befekszik a raktárak elrejtett odúiba, és szagolja, szagolja sokáig a kipárolgó illatot. És akkor jön haza és fogja a mellem, de én csak a bőrrök, a régi és friss bőrrök illatát érzem, és elindul a gyomromban valami, egészen lent, mélyen, hogy jöjjön, jöjjön lassan, alattomosan fölfelé. Megvan vagy hatvan és nagyokat szellent, ha úgy látja, nincs senki a közelben, és nézegeti a körmeit, amiket annyira, de annyira szeret, mindenféle fényező, csiszoló szerszámot, anyagot beszerez, és súrolja, reszeli, akár a gyöngyház, mondogatja ellágyult perceiben, és ilyenkor már-már megható, kedvelni való is lehetne akár. Mint a gyöngyház, és megy a kis dohányszó asztalhoz, és nézegeti, hosszasan nézi a gyöngyházberakást a lapon, a fénylő, csillogó ébenfekete asztallapon azokat a röpdöső lepkéket, buja növényeket, igen, és boldog ő, az, az, akárha agyoncsiszolt körmei volnának a szárnyak, amelyek viszik, emelik fel őt. Mert álmodozni szeret, ha teheti, persze, ha megengedi ez az őrült nagy meló, a bála, a bőr, a sok ember, sürgő-forgó alkalmazott, a titkárnők és bérelszámolók hada, igen, ha van rá egy pici idő, mert az odúban is, a raktár szögletében, a szagok tömkelegében, kavalkádjában, maró és édes együttesében is száll ő, egészen messze, tudom ezt, tudom ezt, így nekem a nő, és akkor jön és nyúl a szoknyám alá ez az ördögvörös, vulkanikus ember, és röhög és hahotázik, és a fogai, az ínye is piros, mintha csak rúzs, rúzsokat evett volna, és jön, jön fölfelé az a valami, és mikor már buggyan, majdnem kiömlik, becsukom a szemem, úgy, olyan erősen, hogy fájjon, és lenyelem, visszabököm azt a valamit, tuszkolom, tuszkolgom, és mosolygok hozzá, ilyenkor vagy a legszebb, mondja a tölcsér, az uram, maradj így nekem.

Persze, nem voltam én mindig ilyen nyelős, szemet sírva behunyós, nem, nem, de mégis itt vagyok, itt a hatalmas házban, naponta új szoknya, bugyi, mert a változatosság az kell, kell neki, még a bőrröket is azért cserélgeti, adja, veszi, a szagukért, persze, mindennap más, ő igen, csak a körmök az állandóak, csak azok maradnak fixnek az örökké változó világban, de azt nem engedi,

hogy én is reszeljem, csiszoljam őket, azt nem szabad, mondta, mintha félne, röpülnek én is, szállanék, de hát minek, mivégre tenném, hisz mindenem megvan, már-már teljesen, igen, és zavartan néz rám ez a nő a pici szobában, matat halványkék szemeivel, igen, igen, igen, mondogatom, hát persze, és néznék ki az ablakon, de már mondja is tovább, azért lakkozni, azt lehet, ezt engedi a kedves, mindegy, hogy milyen, csak fehér, gyöngyszínű ne legyen. Azt nem, semmi áron sem. És mutatja, villogtatja őket, még a szandált is lerúgja, nézze, nézze, kapja el az izgalom, és tényleg mindenféle szín ott a piciny szobában, a nagy ablak mellett, csak a fehér, a fehér hiányzik nagyon.

A lába, a lába gyönyörű, és tán még harminc sem lehet, a ház körül óriás kert, szinte park is lehetne akár, mondja, csobogók, apró szökőkutak a megfelelő helyen, meg szépen nyírt bukszus a kerítés mentén, néha plédet teríték a fűre és nyújtózkodom, ruha nélkül, persze, mert ezt úgy szeretem, és láthatom, figyelhetem a törpét, ha kedvem tartja, igen, ott a kert végében, ahogy áll, indulásra készen, elszántan, nagyon, és van, hogy a bálaszagú uram is leheveredik, leterítődik a fűre, és röhög a nap felé, pici fütyije, mint valami remegő semmiség meg csak úgy van rajta, igen, és valahogy mindig a törpénél köt ki, négykézláb, böfögve beszél hozzá hosszasan, majd jön oda hozzám és duryán a szemérmembe nyúl.

És madarak is tanyáznak a kertben meg egészen apró állatok, és tényleg jó, jó úgy lenni, csak az ég, az ég van néha túlzottan közel. Gyerek nem kellett, neki meg van, több is, és jön, és turkál bennem, hiába fordulok a kerítés felé, disznó dolgokat sugdos a fülembe és csak úgy okádja a bála szagát. És tudom, persze, újból eljártsszuk a régi mozit, és már megyünk is a vakító fényben a körúton és minden fehérenműshöz bemegyünk és hosszan vizsgálgatjuk, tapogatjuk a szebbnél szebb selyem melltartókat, bugyikat, és ő izzad és vigyorog, és vörös, nagyon, de nagyon az, és komolyan, nagy szakértelemmel konzultál a kissé megfáradt boltosnőkkel, esetleg más forma, merészebb fazon, és hát a pánt, az se mindegy, meg hát a szilikon, az most a sláger, és bökdös, és tapiz, csak úgy fröccsen a nyála a jótól, én meg csak állok, és akkor jön a próba, bejön velem a kabinba, hóna alatt tucatnyi cucc, és dörgölődzik elérzékenyülten, nézi magát a hatalmas neontükörben, és magamat is látom, ahogy hozzá nyúlok révetegen és behunyor a szemem. És újból rámnéz halványkék szemeivel a pici szobában, a szandál még mindig félre rúgva hever, körmei, mint maga a szivárvány, azok a gyönyörű szép lábak, hát igen, de nekem mindenem megvan, már-már teljesen, emeli fel a hangját, hisz a barátnőm is mondta, ajaj, ha a helyedben lehetnék, Olaszországba is járunk, arra tényleg nagyon finomak a bőrök, és az a spagetti, meg a sűrű, vérpiros bor, és a hófehér kád érintése a séta után, ez igen, ez olyan jó nekem, és hát a tenger, az csodás, ahogy habzik, tajtékzik, Istenem, és azok a fess fekete férfiak az utcán a pálmafák alatt, krémszínű öltöny és csillogó barna cipő, de őket nem nézzük, nem, és már otthon

jön a furcsa kertész, alig nagyobb a kert igazi díszénél, jön határozottan, hogy ő most itten dolgozik, és már teszi is a dolgát, nyír, metsz, ás hevesen, teste erős, kidolgozott szépen, fürgé és ügyes, átkozottul az, a verejték meg csak úgy csillog napbarnította bőrén, és én nézem, bámulom őt, akárha valaki oda-ragasztotta volna a szemem, a fénylő, csillogó karra, mellre, majd beállít az uram és nevet, hahotázik a buzgó kertész felé, majd gurul a törpéhez és szokásos módján hülyéskedik vele, és az igazi, a valódi törpe megdöbbenve nézi, de ösztöne viszi, taszítja tovább, hangosan kattog az olló, serény az ásó, és jön a férjem hozzám, vörösen, boldogan, bálái szúrós szagával, vesd le, vesd le, könnyörög, és már húzza is le a bugyit, pattintja a szilikont, és nyúl, nyúl a lábam közé, és a kertész csak dolgozik, hallok a szerszámok zaját, és a madarak hangját is, igen, majd lehunyom a szemem.

És a napok múlnak, így lesz ez a nyárral, ugye igazam van kérem, emeli rám újból halványkék szemeit a hölgy a pici szobában, a szandál még mindig a sarokban, és ő még mindig szivárványmezítláb, igen, látja, a férjem egy nagy-ágyú, minden belefér, elnyelődik benne, el-el az egész világ, igen, igen, mondom már én is, ismételve, az egész világ, de már húzza fel a szandált, igazít a haján, rózsaszín nyelvével megnyalja a száját, uram, én máskor is eljövök, és mosolyog szépen, és én csak zavartan, összezavartan motyogok valamit, hogy persze, hogysisne, igen, de ő már kint van a nagylombú fák alatt, csak az illata és körmei színe marad még utána egy darabig.

VÖRÖS ISTVÁN

A változás markából

*Van okunk sírni, de elfordultam az okozattól,
és kibámultam az ablakon
a Hármashatár-hegyre. A van,
a volt és a lesz országok,
felosztják koponyánkat,*

*a szíven, mint a földosztó
parasztok, vitatkoznak.
Jönnek ekével, boronával.
Vetni, aratni akarnak,
változik minden és*

*mi a változás markából
kikapjuk az állandót,
mint ló a kockacukrot.
Élvezettel elropogtatja.*

*Ütemesen hessegeti a
legyeket magáról. Aratni
akarnak, jönnek kaszával,*

*micsoda elavult népség.
Mért van a nejlonzatyrukban*

embercsont, rádiótelefon?

Emeletek az időben

*Vizsgáld meg az apát, gyógyítsd
meg a fiát. Testünkben
nem vagyunk egyedül.
A bizonyosság, hogy nem lehet
semmi baj, tévedés, de
szét kell hordani, mint
rossz hírt a rossz barát.
Valami biztonságérzés
kell alánk, valami
bizonytalanság fölénk
– vagy fordítva? Egy
magasból csüngő korlátba
kapaszkodunk. Az ég puha
mint a vízágy, kár, hogy
nem arra fogunk
zuhanni. Vizsgálj meg
engem, gyógyítsd meg
az apám! Belőlem
tudod, ott mi történik,
mint lábnymból a vadász,
hogy vaddisznó ment-e arra
vagy őz. És mikor. És, hogy
mit gondolt. Persze, azt
is tudja. Egy őz gondolatai.
Erdei illatok. Fűcsomók.
Leskelődő ember. Valami
biztonságérzés kell, hogy
legelni kezdjen. Mint
a fogorvos, behajol
a szájába a fű. Neki el
kell érnie a dolgok
gyökeréig.*

Kockavetés

*Ül egy betonkockára vetve.
Mintha ő maga lenne
a kocka, és léte a hat
szám. Véletlen, hogy
Isten idevetette?
Meglépetés nem látszik
az arcán. Ül, körötte
vasúti sínek, pár
nejlonzacskó, tavaszi fű.
A foga ritkás. Együgyűnek
lenni se könnyű. Néz
a végtelenbe. De ott
egy betonkerítés. Ne
lenne inkább odavetve.
Ne vinne arra a vonat.
Ne látnám, hogy ott ül.
Ne képzelnék neki lehetséges
arcokat. Ne lenne száraz-
földi hal. Alatta a földben
víz szivárog. Ott patkányok
laktak tavaly. A kocka
pördül. A hatos jön
ki? Vagy az egyes?
3! Az nem a halált jelenti.
Valamit, amin nem
illik nevetni, de innen
van a síráson. Mint szurok,
ami narancssárga, a hiány helye
a raktárban, a polcon régi
cukorspárga, tekeredik,
nem is látja, hol
az eleje és hol a vége.
Olyan volt ő, Isten ahogy
odadobta, mint egy üres*

*dobókocka, a pontjait el-
hullatta. Nem is
látott? Vagy a szeme
fehérje volt fekete?
Továbbragadott a vonat,
ha keresem, látok
olyat, ott ülnek mindegyik
kockán. Mind a mértanban,
a maga posztján.
Nincsenek is emberek,
egy kölyökördög mond
ilyet. Szárnya van már,
nincs patája. Fölötte
denevér lebeg. De nem
hull árnyék a bórszárnyra,
semmi a semmi helyét
ki nem vájja. Be se tömi,
át se vágja. Nem hord bele
madártojást. Nem ismeri
ott a járást.
Nem nyit utat, nem bont falat.
Nem vet fogat, sőt sem arat.
Hiába szól a hegedű,
semmi a semmiből
nem jön elő. De nincs is ott.
Csak a kocka. Mert valaki
áthozatta. Ring a lámpa
szürke fényben. Hogy
hová lett ő, nem értem.*

NAGY GÁSPÁR

A vak látnok folytatja a monológot

*Pedig békétlen vad álmaiban
ama ordító oroszlán
csak spionként kísérte
szaglászta meg s megkísértette
a múltkori szöveg-szál
ahol abbahagyta éppen
vagy inkább elharapta
az igazán el sem kapott
lengő pókfonalat
– holmi vágyott szélcsend
bölcs de nem gyáva kivárás –
és ez nem tetszett még a vissz-
hangosan süket falaknak sem
s lássatok csodát: az omlékony
kövek egymáshoz szorulnak
és a harsonások tüdeje idővel
szépen kipukkad...
szóltak a jövődölnők
nem éppen önkéntes
minden rendű és rangú fiai
meg a hajnali madarak
amidőn a macska fészkeik
körül ólálkodik megóhajtván
a változatos zenés-véres reggelit
akik bizony azt hitték s hitették
ama kultikus eszközök birtokában
és a lepecsételt hieroglifák nyelvén
h o g y a m e z c s e r é k
minden időben üdvösek lehetnek
nem számoltak az emlékezet*

*fölöttébb kihagyásos
de még pislákoló lángjával
persze nem örökmécs!
nem virrasztó gyertya az!
hanem csak mint olcsó gázrezsó
tompá fénye egy lelakott lakásban
továbbá az emlékezet
az olyan jószág és vagyon
– emelte fel hangját a vak
mintha látná tolongó közönségét –
melyből ugyan inkább
csak herdálható morzsák
maradtak mutatóban anno
a többszögleletűségében
is kereknek vizionált asztalon
ahol előtte vagy utána már
látszólag szabadon lehetett
mazsolázni a tegnapi kalácsból
és a morzsák lesöperttek
az asztalról... akár a padlások...
amikor látnivalóan csupán
a felejteni-tudásból akarták
megfaggatni a jövőendő balekjeit
a zsoldjukért mindig sorban állók
íme barátocskáim galambocskáim
hihetetlenül nagy és távlatos
a mi metamorfózis-kultúránk
képességünk állított be a megfelelő
képezde megfelelő tanszékére
kellően pimasz önbiztatással
egy erősen gyérülő hajú
tudóssá talpalt aparatcsik
aki leventés orcájára hagyta
csimbókosan göndörödni az álca-szórt
vagy ahogy az elmúlt század
kilencvenes éveiben susogták
a politikai táncház vitt szépasszonyok:*

*a demokratikus egyen-báli jelmezt
és nosza farsangi idők jöttek
kellő cinizmussal még fölékesítvén
a szolgálat kies köz-tereit
ki élte ki védte ki tanácsnokolta
ki oktatta ki szakértette a világ
többszörös át-meg átváltozásait
és igen neheztelt a rugalmatlanul
egyhelyben toporgó élehetetlenekre
mondván: ezek a bambák
egyszer még veszünk okozzák!
ezek a pogányok
mint a gyepű-széli koppányok
nem értik meg a nótát
a mi színváltásunk – fújták –
maga az új vallás
szavalták a kis kaméleonkák
hirdették piározták a receptet
és akinek nem tetszik
az bizony magára vessen
majd jönnek akik könyékig
merítkeznek a templomok
szenteltvíztartóiba
és amikor még fél szemmel
bandzsítanak a mellettük lévő
öreg hitgyakorlóra
hogyan ellessék mikor is
kíváncsi a térdhajtás
hát a nagy igyekezetben
fejüket is bekoppantják a kövezetbe
hogyan buzgóságukat kimutassák
de hamarosan elmúlnak ezek
a szép tornamutatványok
s elmaradnak a templomi vizitek
családi vonulások utóesküvők keresztelők
(mert akkoriban nem engedhettük meg
pártunk tiltotta... szebb jövőnket féltük)*

egy életünk van barátocskáim
s jobb ha az nem tekinget maga mögé
hanem fut sebesen és nem szaporítja
fölösen a kételyeket
nem cipeli azt ami ott belül
véletlenül is sajoghatna
hanem kívül hordja a láthatót
a könnyen megszerezhető
mintái ott a fényes kirakatban
a kéken vibráló ernyő-varázsban:
demokratikus nagy világ-dobozban
ahol pálmafák tornyok medencék
nyújtózkodás nélkül íme
a Paradicsomkert itt van
minden leszakítható banánjával
de nem is kell leszakítani
öledbe szórják a majmok
(az alma bár lehet szép
vagy éppen kukacos
nem veszik át – lásd még
ahogy kivágják a fákat)
puszta édenne sivatagosul
minden oázis s lesz őrző
homok bástyás Szahara-kert
ahonnan nem lesz
nem volt még kiűzetés
mintha az ember döntött volna:
itt nincs bűn és nincs büntetés sem
szívetek azért csak remegjen
ha az a pálmafa egyszer
a közelgő oroszlán hangjára
ámen nélkül is meghajolna...!

KIRÁLY LEVENTE

A Terminus

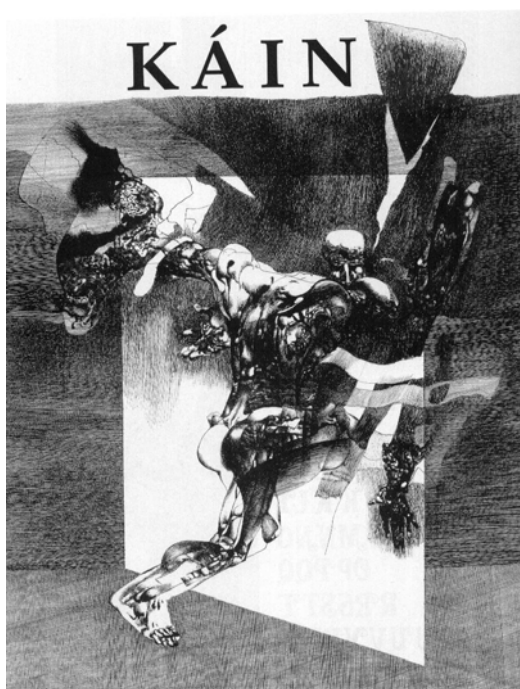
A Terminus fénye más, mint a többi csillagé, ebben az egyetértés teljes, és az vak, ki nem látja, bolond, ki nem így gondolja, mert szép ugyan a többi, de a Terminus más, nagyon is más, mert vibrál; néhány másik is teszi ezt, persze, de a mi csillagunk valahogy nem úgy, pontosabban úgy nem, hanem lassan, nagyon lassan, mert minden éjjel színt vált, vöröstől az ibolyáig, és visszafelé azután, talán ez a legszebb benne, sőt a legszebb benne ez. A hetedik napunk a legszebb és szomorúbb. A Terminus ilyenkor eltűnik, mert kifognak színei, és előjönnek a szentjánosbogarak, zöld lámpások az éjben.

Rejtett víztározók

Könnyű elképzelni a kertet, ahol számos haszontalan növény buján virágoz, tömött illatfelhőkbe bújva, s a kőfalig meghódítva minden egyes négyzetcentimétert, onnan tápáskodik az égig, hogy a sárga és málló vakolaton átbuggyanjon, s az esős időszakban kezdje meg óvatos terjeszkedését a kert egy reménybeli folyó felé, honnan is titkos indákon s rejtett víztározókon át eljut a nedv az egykori kert, vagyis kertmag felé; páratlan zöld színbe szökkenne minden, sosem látott, szemérmetlen virágzás indulna, egyre inkább a perifériákról vezérelve, s a kertnek lassan megszűnne kertbéli minősége, fontos, de csak egy kert lenne a többiek között. Az eső esik, a folyam lassan elindul. A kert még lelke mindennek.

Szentimentális rókák

Veres bundájukba bele-belekap a szél, s egy rövid törés mentén megemeli, így látszik a hossza, hogy érdemes-e lőni, vagy inkább jövőre legyen csak bunda a szentimentális hölgy nyakában, mit vadászunk oly szívesen csókolna, ha illemünk engedné, s ekkor a róka kezd remegni, mert érzi a szagot, és nemcsak az emberét, hanem a fém és kevés zsír fanyar, nem is kellemetlen illatát, mely mindig csak a bajt jelenti, ezért futni kezd hát, hatalmas cikkcakkban, egy szűk odúban meghúzza magát, és percekben belül hatalmas dörrenést hall, mert a vadász fölfedezett egy óvatlan vadkacsát. A róka fülel, a hápogás miatt megborzong kicsit, mint az előbb attól a könnyű, langyos szélről.

JÓKAI ANNA

Tóth Eszter elment

Akik a végszertartásra összegyűltek, tudják, ki volt Ő. Tudjuk. A koraőrszi borongásban-ragyogásban szünni nem akaróan siratjuk. Mégis nehéz róla beszélni – nehéz, mert talán nem tettük ezt eleget még életében. Mert Tóth Árpád leánya, Tóth Eszter, nemcsak a „nagy költő leánya”, hanem költő is. S a költészethez nem illik a múlt idő. A jelenben is fénylik, s bevilágít a jövőbe. Nem szabad, hogy az apa oly nagy erővel sugárzó aurája elhalványítsa a leány alkotói tehetségét. Tóth Eszter „öncsillogása” valódi; nem utánzat, jól megkülönböztethető, saját tehetségére szabott. A *maga* helyzetében, a *maga* választ keresi, az apától is származó ihletettséget saját gondolati erejével tölti meg. Kutatja helyét a létben: „Hol voltam? Mint Persephoné: erők közt a sötétben. A búzamag utáni és kalász előtti létben, a meg kicsöndülés között föl és föl egy zenében, úton, nyugvástalan, az út nyitott végtelenében.” (*Szerelem.*) A búzamag utáni és kalász előtti átmenet ideje az övé – mint korunkban csaknem mindannyiunknak. Még minden megtörténhet az emberiséggel: a beérés csakúgy, mint a teljes lepusztulás. Eszterünk beérett. Nem érte készületlenül a halál. Tudta, *körülbelül* tudta, honnan-hová megy és miért volt itt. Az apa is, Ő is szemüveget viselt. Tóth Árpád szemüvege egy kissé párás: a párán keresztül a szép még sejtelmesebb, s a szörnyek sem szörnyek igazán. Tóth Eszter szemén az üveg a komoly keretben folyamatosan tisztított. Ugyanazt a táblát, létszeletet nézik, de a kalásszá érés más és más fázisában. Más a lencse élessége is. Amikor még tapinthatóan itt volt, ezt írtam költészetéről, amikor annyi év s a József Attila-díj után a CET díjat megkapta: „Magyar és egyetemes, tudatos és érzékeny látomásos. Transzcendenciával átitatott, de nem prédikál édeskésen, közhelyesen. Tragikus alkat – mégis fanyar iróniával megáldva. Szigorú – de sohasem szeretetlen.” Hét kötete után – versek, esszék után – az utolsó pillanatig dolgozott élet-lezáró, összegző könyvén – Isten kegyelme, hogy elkészült vele. Ez a mű beskatulyázhatatlan, hamarost az olvasó is meggyőződhet róla. Memoár, dokumentum-regény egy letűnt korról, s egyben bölcséleti megnyilatkozás azokról a kulturális életet meghatározó vagy árnyaló személyiségekről, akiket Ő különleges családi helyzete révén még ismerhetett. Igazi szellemi csemege lesz! Mint ahogy versei is azok. Egy korai versét akár ma írhatta volna. *A banda sorsa.* „Bandában, mint mindenkor aki fiatal, ügettünk, s még búsan is vidám volt a dal. ...Egyikünk már idegen, másikunk halott, s van, akitől félni kell, hátha eladott... van, ki választ új hazát,... Nyugat és Kelet akcentusa bontja majd közös nyelvüket. De szomorúbb, hogy akik maradunk, egymást most sem értjük már, magyarul.” Talán legszebb vallomása a magyar nemzethez, amit Kodály ravatalánál írt, a választott sokaságról: „Kik vagyunk itt? A tömeg? A nemzet? Ó, mi az vagyunk, aki az árokparton énekelt, az az egy... Az az egy, kit tüzes nyelveken szólásra ő vert fel: az vagyunk itt. Minden népek közt egyszeri - -” Költészetében együtt van, egymást kiegészíti a közösségi sorsvállalás és az egyén kikezdhetetlen méltósága, kozmikus feladata: *Emberi madárdal.* „Csillagok hátán csillagok. Hát aztán? Én meg én vagyok. Világ, nem is egy, de száz egymás hegyén. S ha ezerszer is ennyi! Én vagyok én. A boldog. Míg száguldanak a befejezett égboltok – alacsony szobájában az ügyet-

len, ki új eget indít, az egyetlen.” A beavatott felismerése ez, legnagyobb szakrális titkainkról. Hangja mégis mindig emberi marad, a szeretett lények elvesztése – mint most minket az övé – mélyen érinti. Bravúros, merész képeivel és antropológiai tudással áthatott siratóverse, a *Feltámadás egy betyárnótára*, nem tagadja le a hús-vér veszteség feketedő sebeit – de nem mint olcsó vigasztalás, hanem mint eleven vigasz él a lélekben a *Megújulás*: „Apró tajtékkal nap meg éj a test fölött ha összecsobban, az évek buggyanó körén más lélek jó fel, cserélt csontban... halálaid halvány tava megüti lágy habbal a rétet, s zöld gyűrűzésben ki-be lép, s vált, visz, tovább s feljebb az élet.” Látod, Eszterünk, saját szavaid erejével és gyermeki bizalmával búcsúztatunk mi is téged, sóvárogva kívánjuk, hisszük, így van: nem az elválás végleges, hanem a találkozás biztos.

Sokat beszélgettünk, törzshelye ovális asztalkáinál, később a Hajós utcai patinás otthon karszékeibe süppedve, sokunk anyai barátja volt – s csendes esti szölongatásainkban az ma is... Ars poeticája bátran szembeszállt mai, átgondolatlan, felszínes divatokkal, hamis hírverések nem kábították el, hirdette az olvasható, tovább-emelő művek fontosságát, persze, nem úgy, hogy a zavarosba lépünk vissza, az ösztönökhöz, hanem előre igyekezzünk, ahol a szellem sugárzik. Tóth Eszter szándéka és képessége ritka és példaértékű ebben a felbolydult világban: összebékíteni, harmóniába hozni a látszatra egymástól távol álló dolgokat; a legkisebben is fellelni a legnagyobbat, s legnagyobbban is fellelni a szegény kis emberkének mindennapi sorsának értelmét. Kulcszava ennek az emberi és költői működésnek a *legalább valamiben* találkozás a *csak-azértis-elkülönülések* helyett. Nála nincs törés az emberi és a költői minőség között. Tudta és tudja ez a törekeny test, sokat szenvedett lélek, törekvő szellem, s mi vele hisszük: „De ahol kiakad az emberi szemszögből szelíden: a szörnyű, az érthetetlen, szakadt fénylés-sötétlés megtart engem. Ha verdesek-szállok, ha nem, helyem van, rezzenéstelen.”

Eszter, a mi Eszterünk, néhány éve brutális, ostoba támadás fizikai áldozata lett – a lelke is alig gyógyuló sebet kapott. Csak a szelleme tartotta életben, az maradt töretlen. Kicsi madárteste nem hagyott nyomot az ágyban, de izmos lélekszárnyai emelték át a ki tudja, milyen mértékben és miképpen más világba. Az úr, a hiány bennünk keletkezett, de a remény is, amit örökölt hagyott. Nem szólhatunk többé vele, szokásos módon. Nem a fül hallja, nem a szem látja. De szívünkben megképződik s a matériához idomult agyunkban meg-megcsendül a lénye. A „tűz-víz” játékról kérdez egykor a gyermek. Az unoka kérdez: Hol van nagyapa? Hol van Tóth Árpád? A szobában? Víz, víz... A fényképében? Langyos az is. Hát a könyvében? Tűz, tűz... Ott van, amit írt, abban. Tóth Eszter is hátrahagyott betűk remekmű épületeiben lakik; el nem kallódik, őrzi a nagyidő. S mi, akik annyira szerettük, a bordáink közé rejtve visszük emlékezetét. Talán üzen majd. Hiszen mindig, minden körülményben jelt adott; bánatban, örömben osztoztunk vele.

Ugy tudják, ha valaki távozik, hagyjon maga után egy könyvet, egy fát és egy utódot... Eszter, lelkecske Eszter: te teljesítetted. Fiút hagyta a zenének, irodalmat a világnak, s szeretetből ültetett fát barátaid szívébe. A fiad folytat, a könyveid bizonyítanak, s bennünk örökzöld lombokat hajtasz. Isten tart közöttünk.

Irodalom és Szolidaritás

Hús év után

December 13-án lesz hús esztendeje, hogy Lengyelországban bevezették a hadiállapotot. Tűzzel-vassal. Éjszaka törtek rá a Szolidaritás embereire, ezreket internáltak, kihírdették a statáriumot. Nem rendkívüli állapot volt ez, ahogy nálunk magyarázták a tömegtájékoztatóban a hatalom sima szájú cselédei, hanem valóságos háború a társadalom ellen. Mintha akkor véget ért volna a remény ideje. A Jaruzelski tábornok vezette junta betiltotta a Szolidaritást, a kommunista diktatúra történetének legnagyobb népmozgalmát.

Magyarországon lélegzetvisszafojtva figyeltük, mi történik a Kárpátok túloldalán. Tapasztaltuk a rendőri szervek fokozódó éberségét. A kommunista hatalom képviselői éppúgy tisztában voltak vele, hogy bennünket is közelről érint, ami ott történik, mint az ellenzéki gondolkodású értelmiségiek vagy az utca embere.

A magyar tömegtájékoztatóból hónapok óta ömlött a lengyel-ellenes propaganda. Jól végezték a dolgukat az újságírók, egyikük-másikuk bizonyára kiérdemelte volna Goebbels vagy Lenin dicséretét. Azt sajkózták, hogy lusták a lengyelek, nem akarnak dolgozni, és képesek veszélyeztetni a mi húsfazekunkat. Ilyen hangnemben magyarok soha nem írtak lengyelekről. 1981-ben a suttogó propaganda – nem függetlenül a hatalom szándékától – már olyasmit is pedzett, hogy keményebb kézzel, akár fegyveres erővel kellene bánni-elbánni a Szolidaritással. Alapos munkát végzett az uszítás. Nem tudok róla, hogy 1990 után a szabad Magyarország bárkitől is számon kérte volna, miért keltett akkor gyűlöletet egy másik nép ellen, miért terjesztett előítéleteket.

Tavaly októberben a budapesti Lengyel Intézetben magyar és lengyel történészek, politológusok, egykori ellenzékiek idézték föl a Szolidaritás megszületésének a körülményeit és magyarországi visszhangját. Azt hiszem, senki nem vonja kétségbe, hogy annak a nagy, világtörténelmi átalakulásnak, amely végül a kommunizmus bukásához vezetett, egyik jelentős fejezetét Lengyelországban írták. A szakszervezeti köntösben kibontakozó hatalmas tömegmozgalom a diktatúra egyik eszmei alappillére ingatta meg, tette kérdésessé: azt nevezetesen, hogy ez a politikai-hatalmi rendszer a munkások nevében beszél, holott valójában csakis a szűk elitnek, az „új osztálynak” az érdekeit szolgálja.

A Szolidaritás magyar visszhangjáról szólva nem szabad megfeledkezni azokról a magyarokról, akik szoros kapcsolatban álltak a lengyel mozgalommal, és igyekeztek – képletesen és valóságosan is – hazahozni eredményeikből, módszereikből, amit csak lehet. Külön kutatómunka derítheti ki ennek a tevékenységnek a részleteit. Itt csupán azt a két, hatvanas évek elején Lengyelországba „disszidált” magyart, Engelmayer Ákost és Brendel Jánost említem, akik 1980–81-ben ott, kinn igyekeztek a maguk lehetőségei között megszólaltatni a másik Magyarország hangját. De nem feledkezhetünk meg a hazai demokratikus ellenállás jeles képviselőjéről, Pákh Tiborról sem, aki 1980

tavaszán, még a Szolidaritás megszületése előtt, részt vett egy fontos tiltakozó akcióban, a Podkowa Lesna-i éhségstrájkban.

És ha valaki nagyon odafigyelt – nem csak a politikai rendőrségnek tűnhetett föl –, észrevehette Magyarországon a lengyelek iránti rokonszenv jeleit is. A bátrabbak még a Szolidaritás jelvényét is kitűzték, mások pedig egy olyan jelvényt hordtak, amely egyszerűen egy magyar és egy lengyel zászlócskából állott.

A magyar irodalmi világ ebben az időben szüntelen harcot vívott a cenzúrával, és szerkesztők, írók nemegyszer megtalálták azokat a réseket, melyeken keresztül igazat mondhattak. Ennek a közegnek nem kis részét izgalomban tartotta a lengyel Szolidaritás. Néha idehaza is sikerült megszólaltatni a nyilvánosság előtt a másik Magyarország hangját. Pedig a cenzúra – különösen 1981 nyara után – egyre keményebben zárt, ha lengyel témáról volt szó. Maga a Tiszatáj sem kerülhette el a feddést júniusi krakkói irodalmi-kulturális összeállítás miatt. A Mozgó Világ márciusi számát a megjelenést követő napon elkobozták Sükösd Miklós Áron lengyelországi riportja miatt.

A hadiállapot bevezetésének a hatását jól lehetett érezni a Magyar Írószövetség közgyűlésének második napján, amikor a hatalom képviselői és a kollaboráns írók a lengyel példával fenyegetőztek. De a következő időben megszülettek a magyar szolidaritás versei is. Az újvidéki Új Symposion pedig egy egész számot szentelt Lengyelországnak, a lengyel irodalomnak. Ebben a folyóiratszámban vajdasági magyar írók-költők fejezték ki együttérzésüket a sötétségbe borult Lengyelországgal.

Összeállításunk írásai tanúságtételt jelentenek a magyar–lengyel barátság nemes hagyománya mellett. Tanúsítják, hogy azokban a sötét hónapokban sem aludt ki ez a láng. Mintha negyedszázad távolából üzentek volna azoknak a lengyel pályatársaiknak, akik oly szép irodalmi emlékművet állítottak verseikkel a magyar 56-nak.

Kiss Gy. Csaba

MÓZES LAJOS

Tavaly Lengyelországban

ÚT A TENGERTHEZ

A Szolidaritás szakszervezet különvonatára várunk a varsói pályaudvaron. A különvonat késik. Úgy nézem, rajtam kívül senki sem türelmetlen. A lengyelek megszokták az utóbbi időkben, hogy mindenre várni kell, mindenért sorba kell állni. Csendesek, fegyelmezettek és figyelmesek. Legalábbis ahhoz képest, amilyenek én ismertem őket, még hetvenhétből. Büszkéek rá, hogy feleannyi alkohol sem fogy el, mint tavaly, ilyen időtájt.

A kabátokon virítanak a „Solidarnosc” emblémái. Fehér alapon vörös betűk, mintha egy csapat rohanna zászlót lengetve. Fehér-vörös lengyel zászlót. Gdanskban festették először a falra, onnan terjedt el az egész országban, s lett a szakszervezet jelképe. – Nehéz utunk lesz – mondja Maciej barátom. Séta a peronon. Rengeteg fiatal férfi, és néhány nő. Ünnepléses arcok, határozott kézfogások, halkra fogott beszélgetések. Gyászszalagos koszorúk és virágcsokrok.

Húszperces késés után megérkezik a szerelvény. Rozoga, öreg kocsik. Fűteni azért lehetne őket, de a kupéban olyan hideg fogad bennünket, mintha eddig direkt hűtötte volna valaki. Utitársaink – három lengyel férfi – rezzenéstelen arccal elhelyezkednek a hideg műbőr ülésen. – Később lesz fűtés? – kérdezem. Mosolyognak rajtam, mint egy kíváncsi kisgyereken. Lehet, hogy lesz, mondja Maciej, de sálát vesz elő a csomagjából. – De nem biztos. Nálunk most semmi nem biztos. –

Jó kis út lesz, gondolom, tizenegyedtől hajnali négyig, ha nem lesz további késésünk. – Büfékocsi van? – kérdezem, de már csak azért, hogy egy jót nevetessünk együtt. Mert ha abból indulunk ki, hogy „egy jó nevetés felér egy ebéddel” – akkor a fűtéssel is, bizonyosan.

Zötyögünk. Szemben velem egy markáns arcú, ötven év körüli férfi ül. Fizikus. Neki van közülünk egyedül irhabundája. Barátom, Maciej hozzám hasonlóan téliesített náto-dzsekit visel, az ablaknál ülő két varsói munkás pedig fényes műbőr kabátot. Viszont ugyanolyan műanyag Solidarnosc jelvény van valamennyiünkön. A jelvények – egyelőre – demokratikusak, bár már láttam pár bronzból készült ötvösmunkát is.

Zötyögünk. Néha megállunk, majd újra nekilódulunk. A fizikus az életéről mesél, és a lengyel történelemről. Közben váltók felett csattogunk át, sötét mezőn ácsorog a szerelvény, néha pedig robogunk, mint egy gyorsvonat. Háború, az ellenállási mozgalom, a legendás varsói felkelés. A közös határ, a hozzánk menekülő ezrei. Tízezrei? Találgatjuk, aztán rálegyintünk. Majd kiderül egyszer.

Történelemóra a hideg fülkében. A nagypolitika és Lengyelország. A sztálinizmus és a törvénysértések. Gomulka főtitkár és a VII. plénum. És minden válság és újrakezdés mögött az Anyaszentegyház. – Lengyelország ma katolikusabb, mint történelme során bármikor – mondja a férfi.

Robogunk. – Reformátusnak neveltek, és ateista vagyok – mondom. Sosem értettem igazán a katolikusokat.

– Nem baj – mondja, és türelmesen mosolyog. – Én pedig ötvennégytől hetven-egyig párttag voltam. A gdanski események után léptem ki. Megkérdeztem: az áldozatok huligánok voltak, vagy megtévedt elemek, vagy pedig elkeseredett felkelők? Nem tudták megmondani. Ígérettek fűt-fát, hogy mostantól kezdve másként lesz, de ugyanazt csinálták, mint az elődeik. Hazudtak és harácsoltak. A tönk szélére vezették az országot.

Szóba kerülnek a felesleges nagyberuházások, az eltékozolt milliárdok, a titkos svájci bankbetétek, a luxusvillák, vadászlakok, a külön üzlethálózat, és a valutaboltok. Ismét Gdansk.

– Hónapokig hol volt, hol nem volt kenyér, tej, hús. Órákig kellett sorba állni a legszükségesebbekért is. Máshol sem volt, de Gdanskban volt a legrosszabb az ellátás. Ezek után jelentették be az áremeléseket. Negyventől száz százalékgig emeltek. Az akkori politikai vezetés „nem gondolta volna”, hogy az emberek kimennek az utcára. De hát addig sem volt jó életük, mit várhattak az áremelések után?

Ülök és hallgatok. Egy élelmiszerben gazdag ország állampolgára vagyok. Kenyérért utoljára 1956-ban álltam sorba, és akkor is hamarabb hozzájutottam, mint tegnap a lengyelek a Marszalkowszkan.

– Semmit nem tudunk pontosan azóta sem. Tíz év telt el. Felelős? Az nincs. A katonaság és a rendőrség lőtte a munkásokat. Utcai harcok voltak. Legalább száz halott maradt az utcán. Van, aki többet mond, van, aki kevesebbet. Ezért léptem ki a pártból. Nem tehettem úgy, mintha mi sem történt volna.

Városhoz érünk. Fáradtak vagyunk. A folyosón dermesztő hideg. A szomszédos kupé ablakát, ajtaját nem lehet becsukni. Hiába nyomjuk, nem moccan. Bevág a szél, csattognak a függönyök. – Nálatok, Magyarországon ez nem fordulhat elő – mondja a férfi.

– Lehet, hogy nem – válaszolom.

(Commandante)

Tengerpart, fehér fövény. Soha ilyen decemberi napsütést! Lekívánczik a kabátrólunk. – Fürdetni kellene – mondja Maciej. A tengerbe nyúló famólón a Szolidaritás zarándokai sétálgatnak. Etetik a sirályokat, fényképezkednek. Csoportképek a jövő számára. Előjegyzés erre a mondatra: „és ez itt mi vagyunk, 1980. december 16-án, kislám.”

Messzire látni. Moccanatlan a zöldes víztömeg, még a cölöpök körül is csak finoman fodrozódik. – Ebből ma még olyan vihar lesz... – jósolja Maciej. Háttérben Gdansk. Kikötő, óváros, hajódaruk és templomtornyok a lakótelepek karéjában. Seholy egy felhő. Nyári kék az égbolt.

– Ismerős – mondja Maciej, és egy magányosan közeledő férfi felé mutat. – Spanyolos. Végigharcolta a polgárháborút.

A férfi magas, sovány. Rajk Lászlóéra emlékeztet az arca. Mondom neki. Mosolyog. – Nem ismertem személyesen – mondja. – Lukács tábornokot ismertem. De sok magyar volt...

Neveket sorol a Nemzetközi Brigádból. Leül a cölöpre és kenyeret dobál a sirályoknak, hattyúknak, vadkacsáknak. – Biztosan hallották maguk is, amit mostanában mesélnek, hogy Lukács tábornokot a GPU tette el láb alól. Hát nem igaz, én ott voltam, azon a frontszakaszon. Másnap nekem is azon az úton kellett mennem, ahol az ő

kocsiját találat érte. Néha lőtték az utat a németek. Nem lehetett kiszámítani. Véletlen volt...

Hallgatók. Még nem harcoltam sehol, pedig már nagy fiam van. Egy viszonylag nyugodt ország állampolgára vagyok, és gyakran járok moziba. A fővárosban élek, késő este is kapok a közértben kenyeret, sonkát, vaját. Fogolytábor, a Nagy föld, a lengyel hadsereg megszervezése hadifoglyokból. Tífusz és ütközetek. Hallgatom az idős férfit, nem tudom eldönteni, irigyen, vagy csak kíváncsian. Az új néphadsereg szervezése, országépítés, a Kommunista Párt, Poznan, és ismét a híres VII. plénum. Majd a hidegzuhaný.

– Parancsnok voltam a hadseregben. Egyik napról a másikra nyugdíjba küldtek. Nem csak engem. Aki nem volt eléggé lengyel nekik. Hatvanötben. Mi lettünk a bűnbakok. Hatvannyolcban is. Ezrével mentek ki az emberek. Én nem mentem. Lengyel vagyok, ez a hazám.

Atnéz rajtam, Maciej nézi. Maciej nem állja a tekintetét. Lehajtja a fejét. – A lengyel nép nem antiszemita – mondja halkan. Dübörög a fapalló, ahogy két srác kerge-tőzik. Vidáman nevetnek, végül jelvényt cserélnek. A téglalap alakú mazowiei Solidarnosc jelvényt a kötő alakú gdanskira. Cölöpre állnak, átkarolják egymás vállát. Fénykép készül, háttérben a mindenkor hős várossal, amit Danzignak is hívtak.

– Induljunk – mondja a férfi. – Különböben nem látunk semmit.

Lassan megyünk, nem sietünk. A hatyúk, vadkacsák követnek bennünket. A sirályok nem, azok tapasztaltabbak. A KOR, a katolikus értelmiségi klubok, a mindig visszavont áremelések történetei. A Pápa látogatása.

– Nekünk a magyar út kellene – mondja a férfi. – Nem több, nem kevesebb, a magyar út.

Városok, nem szólok, hátha elmondja, milyen is a magyar út. Nem ő az első, aki a magyar útról, a magyar modelltől beszél. Olyan áhítattal tudják mondani, hogy a magyar út, hogy minden alkalommal zavarba jövök tőle. Ha van, nekem is tudnom kellene róla. De kell, hogy legyen, ha ők innen látják. Egy forint feketén két és fél, három zlotyi. De még ott van a Kígyó utcai ékszerbolt előtt műanyag fésűt áruló lengyelek, és a kozsókákat áruló székek kontrasztja is.

– Nekünk is vannak szegényeink – mondom – Most ők hallgatnak. Számokat és átlagkereseteket idézek. De látom rajtuk, feketepiaci áron számolják át. Nekik Magyarországot a főváros jelenti, ahol minden van. Élelmiszer, árú, tömött kirakatok és csodálatos neonok, metró és számtalan kötő kisiparos. Budapest és csak Budapest. Esetleg még a Balaton.

– A magyar modell – mondja a férfi. – Én jártam maguknál azon az autószerződésen. Tudja, milyen érzés ott megereszteni az autót? A boltokban százféle árú! Felvágott, szalámi, hús! Olyan a kenyérük, mint nálunk a kalács...

Gyorsvasút. Izgatott és ünnepélyes arcok. Koszorúk és virágok, jelvények és kar-szalagok. Valami megfogalmazhatatlan, amit jobb híján összetartozásnak neveznék. A közös ünnep. Keresgélek egy szót a magyarban, ami a szolidaritással egyenértékű. Lakótelep, falanszterházak. Víkendházak kusza tömege. Százméteres senkiföldje, ismét egy lakótelep. Lehetne az óbudai is. Polski Fiatot mosó férfi, erkélyről integető gyerekek. Tudják, hova tart a szerelvénnyel. – Közvetíti a televízió is az ünnepséget – mondja Maciej.

Feltűnik a gyárnegyed. Falak és műhelyek, toronydaruk és feliratok. Az utakon gyalogosok tömege. Mind egy irányba siet, szemből nem jön senki.

Megérkezés. Innen már mi is gyalog. A szerelvény kiürül. A felüljáróra széles híd vezet. Olyan tömeg lépked felfelé, hogy csak vállakat és fejeket látni. A felüljárón, a korlátra támaszkodva kék-fehér csíkos, rabruhás férfi áll. Időtlen és hazátlan kép. Mosolyog.

– Még van néhány politikai fogoly – mondja a spanyolos férfi. De már csak kevesen, a szélsőségesek közül. – Lefelé lépdélünk. A falakon régi, sztrájkra hívó feliratok, golyónyomok. – Félek – mondja a férfi. – Mindkét oldalról vannak szélsőségesek, akiknek nem a nyugalom az érdekük, hanem a tragédia...

– Ma Gdanskra figyel egész Lengyelország, és a világ – mondja Maciej – Nem lehet baj.

Sárgasisakos hajógyári munkások állnak sorfalat. Sehol egy katona vagy egy rendőr. Hangos szót, nevetést már régen nem hallani.

– Ilyen alkalom nem volt az utóbbi harminc évben – mondja a férfi. – Állami, párt és egyházi vezetők lesznek együtt az emelvényen. És persze a szolidaritás vezetői.

Maciej arca feszült. – Már régen kellett volna – mondja. Fiatalabb nálam. Matematikus. Napok óta faggatom, mit jelent neki az egyház, a katolicizmus. Nem tudja, vagy nem akarja megfogalmazni? Végül annyit mond: a katolicizmus nálunk nemzeti ügy. Hagyomány.

A tér

A térre érve látni, befelhősödött az égbolt. Szürkül. Az emlékmű meghökkentően magas és karcsú. Három kereszt, a száraikra feszített horgonyokkal. Egyenként negyvenkét méter magasak – mondja Maciej. Törékeny kompozíció. A keresztek kifelé fordulnak (írhatnám azt is, a hátukat vetik egymásnak), de nem érintkeznek sehol. Sodródunk a tömegben. Mi vagyunk a tömeg. – Százezer ember? – kérdelem Maciejt. – Nem tudom – válaszolja. Becsülgetem a teret. Nagyobb, mint a Hősök tere. Az emlékműtől balra a Lenin hajógyár bejárata. Nincs tovább. Előttünk a mozdíthatatlan emberfal.

A teret övező házak tetején is állnak – Próbáljuk meg – mondom Maciejnek. Nehéz rábeszélni. Mögöttünk már sokan állnak. Öt perc múlva ez már nagyon jó hely lenne. Elbúcsúzunk a spanyolos férfitől. – Jobb helyet keresünk – mentegetőzik Maciej.

A házak kapuiból sárga sisakos hajógyáriak őrködnek. – Nem lehet, mondják, – Magyar – mutat rám Maciej. – Direkt azért jött... megenyhülnek. Kíváncsian néznek. Tárgyalás kezdődik. A tetőre semmiképpen nem. Esetleg lakásba. – Jó lesz az is – egyezem bele.

Harmadik emeleti lakás. A házigazda ötven év körüli munkás. Magas, szikár, de bőbeszédű ember. Kezet fogok még vagy harminc emberrel. Az ablakhoz engednek.

Sűrű tömeg a téren. Ennyi embert én még nem láttam együtt. Feleennyit sem. Négy reflektor játszadozik a felhős éggel, de amikor az egyik végigpásztár a térre nyíló mellékutcán, akkor látom, az is, a látóhatár végéig tele van emberekkel.

– Ez a nap a mienk, gdanskiaké – mondja házigazdám büszkén. – Történelmi nap. – Mellém áll, körbe mutat: – Ezen a téren nem haltak meg sokan, de itt van az emlékmű legméltóbb helye. Talán ötven haltak meg itt. Amott álltak a tankok, ahol most az emelvény van.

Bólintok, nézzük egymást. Megfogja a vállam. – Jobb állva meghalni mint térden állva élni. Elhiszi nekem? – Bólintok. Távcsovét ad a kezembe. Magnetofont készítenek elő, és fényképezőgépeket. Vita. Kétszázezer ember, vagy háromszázezer ember? Félmillió? Házigazdám az óráját nézi. – Még egy történelmi perc – mondja.

Az emlékmű és az emelvény körül haditengerészek dízsorfala. A következő kör a sárga sisakosoké. A harmadik kör maga a moccsatlan embertömeg. Besötétedett, és a tenger felől fúj a szél. Kezdődik a visszaszámlálás. Tíz, kilenc, nyolc, hét, hat, öt, három, kettő, egy, zéró...

A téren és a szobában minden mozgás megáll. A négy reflektor egy pontba lövelli a fénysugarakat, majd lassan, összehangoltan fordulnak az emlékmű csúcsa felé. A lélegzetvételt is hallani. Amint a fénysugarak elérik a kereszteket, felvilljognak a hajógyár szirénái, megkondulnak Gdansk harangjai. Hátborzongató kontraszt a tömeg mozdulatlansága, és a vijjogó, zengő ég között. Valaki sír a hátam mögött? Nem merek megfordulni. Majd csend és mozgolódás. A férfiak összeölelkeznek és arcon csókolják egymást. – Hát megértük! Sikerült! – Vodka kerül, körbeadják. Elhárítom a kínálást. Hosszan magyarázom, nem ihatok, a májam beteg. Csak teát. Maciej majd iszik helyettem. A házigazda felemeli a poharát. – Együtt mentek a díszszázad előtt! Erre igyunk! – Felhajtják az italt. Kint már szemerkél a havas eső.

Távcsővel figyelem az emlékműavatás bonyolult rituáléját. Állami és pártvezetők, papok és katonák, a szakszervezet vezetői, és számomra ismeretlen civilek bonyolult tiszteletadása ez. Egy ismerős arc: Olbrychski. Amott pedig talán Wajda. Lech Walesa meggyújtja a lángot a három kereszt tövében. – Hat gyereke van, és példás családapa – mondja Maciej. Évekig nem volt állása. Hallgatnak rá az emberek. Majd figyelj csak, ahogy beszél. Olyan az akcentusa, mintha nem is lengyel lenne. Pedig az. Nagyhatalmúak a beszédei. –

– Walesa közülünk való – mondja házigazdám – Hiszünk neki. Sokat megtett, amire csak kevés ember lenne képes. Igaz ember, és jó lengyel. Nekünk ő nagy biztosíték.

Beszédek. Emlékezés a hősökre, akik az életüket adták a mai napért. Együtt a nemzeti egységért. Türelem egymás iránt. Valamennyien lengyelek vagyunk. Nekünk kell megoldani. Csak mi oldhatjuk meg. – Egész Lengyelország a televízió előtt ül – mondja Maciej – Ami itt elhangzik, az mind történelmi jelentőségű.

Kint zuhog a havas eső, fúj a szél. A tömeg csak áll, senki nem indul hazafelé. Esernyők és zászlók a fejek felett. Az elesettek névsora. Minden névre a kórus felel: „Dicsőség emlékének”. A krakkói érsek felemeli a kezét. A tömeg megmozdul, mintha egy test megborzongana – és letérdel.

Hazafelé

Sodródunk az emberek között. Nagy pelyhekben hull a hó, de azonnal el is olvad. Latyak. A távozás már frivolabb élmény, mint a megérkezés. Vitakozó csoportok és megkönnyebbült nevetések. Különbuszok az ország minden tájáról. Polski Fiat folyam az utakon. Maciej szótlan. Úgy tűnik, szomorú valamiért, de az is lehet, hogy csak fáradt és éhes. Kikötő, óváros, a Királyok Útja.

– Enni kell – mondom. Tolsztojnak lehetett ilyen a tekintete, mint Maciejé, gondolom. Bólint. Az ajtóban megáll, fásultan néz végig a zsúfolt helyiségen. Széket szerzek, helyet kérek. Csak kétféle étel van, nem nehéz rendelni. Eszünk. Meglátom az első ré-

szeg embert Gdanskban. Elhúzódnak tőle az emberek. Minden asztalnál hatan, nyolcan ülnek, nála senki. Sír és énekel, kivetettsége végleges. Rosszul öltözött és részeg. – Elhagyta magát – mondja Maciej szigorúan. – Pedig most senkinek nem szabad elhagynia magát.

Teázunk. A Szolidaritás zászlaját felszentelte az egyház. Egyre csak ez jár az eszemben. Lehet, hogy csak azért furcsa nekem, mert soha nem láttam még zászlószentelést? Mert református neveltetésű vagyok és ateista? – Te ezt tényleg nem érthetted – mondja Maciej.

Ismét az utca. Szegényes kirakatok és díszes plakátok. Csörömpölő villamosok. Eldobált papírok, üvegek. Rengeteg hulladék. Mintha máris másnap lenne.

Ejszaka, ismét a Szolidaritás különvonatán, három fiatal férfival. Zsipp-zsupp, reccsnek a zipzárok, levesszük átnedvesedett cipőnket is. Jó, meleg van. Elhelyezkedünk. Lech Walesa beszédén vitatkoznak. Óvatoskodó volt? Érezni belőle a jövő megalkuvásainak előszelét? Ilyen mérsékelt beszédet még nem mondott soha, állapítják meg.

Katolikus szakszervezet? – dobom be a kérdést. Robog a vonat. Mindenki mást mond. Ugyanarról a beszédről négyféleképpen vélekednek. Kiabálnak egymással. Lehülyézik egymást és kibékülnek. Fülkénk előtt részeg srác imbolyog. Jön a kalauz és kéri a jegyeket. Ő is szolidaritás tag. Hőség van. Kérjük, tegye kisebbre a fűtést. Megpróbálja. Nem biztos, hogy sikerül, mondja.

Vita. A Párt és a Szolidaritás. Lehet együtt? Meddig lehet együtt? Ötmillió, vagy hétmillió tag? Hosszas érvelések és közbevágások. Adatok és sejtések. A „szerintem úgy van” monotoníái. Aztán a kiegyezés: majd meglátjuk.

Elcsendesedünk, elhelyezkedünk. Mindenki bevackol egy kis szunyókálásra. Forró a műbőr ülés. Kinyitom az ajtót, de a folyosón is hőség van. A részeg srác mentegetőzik. – Ne haragudj rám, többet ittam – Mondom neki, hogy nem haragszom, és máskor ne igyon többet. Arrébb támaszkodik egy fülkével. Bóbiskolunk. Robog a vonat. Szemben ülök Maciejjel. Felriad, leveti a pulóverét, ingét. Izzad.

– Látod ezt? – kérdezi, és körbemutat a fülkében. Amikor jöttünk, majd megfagyunk, olyan hideg volt. Most meg a hőségtől alig élünk. Hát ez Lengyelország.

Budapest, 1981. január 5.

fenyvesi ottó ostromállapot keresztfonállal

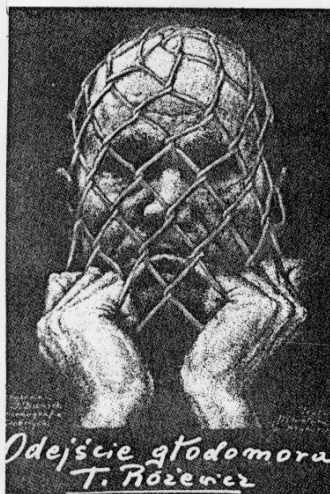

bozena jankowska

főnök semmit sem értek
ülők a liftben befagyaszta
napról napra mélyebbre szálllok
leálltak a szalámit szeletelő kések
karnyújtásra csak gdańsk szilézia varsó beszékdek
varangyok brekegnek a vizstulában
leálltak a tárnák a gyárak
importálva rend munka nyugalom
közbiztonság elbocsájtás kijárási tilalom
éztelenítés nélkül leforrázva
jan palach lech waleśa
egy pohár wyborowa meg még egy dupla
szorzok osztok marad is nem is
megöntöztük a vassüggőnyt
megtojt a vízityúk
srácok főzők nektek egy kis levest
egyél batyuska jó a grizgaluska
neked jár a mellehúsa
én meg csak liftezek
mindig mélyebbre szálllok
az idén megvonták tőlünk a tavaszt
pedlg hát a tavasz mindenkié
reszket a papír
helikopter szállt reá
seba! vers légy kifutópálya
légy URSUS traktor légy POLONIA
főnök azért semmit sem értek
meddíg tart ez az ide! tél
meddíg még POLONIA és mikor más

napról napra mélyebbre szállnak közép-kelet-európa liftjei
 egy gesztussal elintézni a mindenséget
 a jóisten tejfölös epret kanalizik
 nehéz már a miseruha
 jól jön néha egy pohárka wyborova
 betáplálva lojális közvélemény törvényes karhatalom
 biztosítva az utánpótlás jön az önellátó vételzavar
 nyitva az önkiszolgáló fenyítés a köldöknéző vesevérzés
 szigorú ellenőrzés irányított nemzetmentés
 a forradalom rég a múlté
 iskolai tananyag mauzóleum koszorú
 egy nagy szöveg és fotógyűjtemény
 esetleg egy-két óda zongoraverseny tűzoltózenekar
 meg egy klasszikus balettrészlet
 a forradalom a múlté
 van jótékonyági szakszervezet tagságdíj kívánságműsor
 a haladás továbbra is töretlen már-már fellebbezhetetlen
 az állam elhalása és a világ megváltása menetrendszerű
 semmi bökkenő minden egyértelmű
 mindenkor szavatosságot vállal érte
 az ördög vinné el mire rímel a parketta
 talán a bankettra
 srácok valami gyanús
 a lovasszobor mögül lopkodják a lócitromokat
 de távolabb nicsak egy tank
 amott meg valamit hirdetnek
 nálunk kókuszdiós az ostyalap
 a rím kedvéért sárba gázol a csizmatalp
 mire rímel a bankettra
 nem értem főnök
 mire rímel és meddig tart az idei tél
 meddig még POLONIA és mikor más

vers tarts követési távolságot
 mert sorakoznak a rangjukat rejtő vattázott télikabátok
 ereszkedünk szépen libasorban
 egyre mélyebbre és mélyebbre
 ott lenn vár rád a bányászszálya a tőke megdöntése
 a permanens forradalom a szebb és jobb jövő
 utat mutat a bányamécs
 rendületlenül fejtünk fejtünk
 fenn vár az aransujtásos sötétkék díszegyenruha
 a tárnában meg énekel a bányarigó
 és nincs tovább zbigniew tadeusz kazimierz jerzy
 andrzej krzysztof wladyslaw grzegorz
 de tarts követési távolságot
 mert ha nem lépsz egyszerre visszacsatol a közép-európai időzóna
 egyenként üstökön ragadhatjuk a világ megváltását
 csódot mondott a veteményező garnitúra
 jól jön egy pohár wyborova
 ejnye mester hol akad meg a dolog
 semmit sem értek már megint
 lifteznek az ógörög lgék
 fáznak a szépreményű magános melósok
 dolgozik a kozmetika mindent leint a kozmikus sujtólég
 fennáll a helyzet gloriifikálása
 nem értem mester hol akad el a dolog
 meddig tart az idei tél
 meddig csámcsogni a rágógumit
 ha agyonvernek akkor sem értem
 minek is vernének agyon istenem
 tényleg miért is és meddig zsebre vágni a lengyel sztrájkot
 zbigniew-t tadeuszt kazimierz-t jerzyt
 andrzejt krzysztoft wladyslawot grzegorz-t
 mester meddig várni a tavaszt
 meddig még POLONIA és mikor más
 ejnye elakad a dolog
 mária gyere vissza rossz volt a közönség

mieczyslaw gorowski

sziveri jános

jelek, s jelzések

1981. december 13.

Kitagadlak vagy befogadlak.
Terem a türelem.
S a füleken ülnek nagynevű
apály-dagály-legyek.
Eppen kenyeret keresünk.
Lábunkon valaki megáll.
S a termelés is.
– A termet kiüríteni, s egyébként is:
üríteni! A látnok SZEMÉT.
Téren a vér, és a nappal éjjel.
Fekete és fehér.
Küldöm, s fogom a féltett jeleket.
(Felér a vezér is valamivel?)
Szamizdat:
az ország BAL fele föld alatt.
Mozog a mozgatható,
s valaki megáll.
Es a lélegzet.

Új Symposion (Újvidék) 1982.

CSOÓRI SÁNDOR

Senkid, barátod

*Lengyelország: villámsújtotta Krisztus-szobor,
megfeketedő sebeid körül
cirkál a júliusi napfény
s legyen csókolgatják a csontodat újra.*

*Rosszkedvű vagyok érted,
mintha egy bűdös kamrában feküdnék én is letaglózva
s korpaleves tükrében
néznék egy szekfűszálat.*

*Lehetnék Rákóczi kis úrfid, lovatlanul,
templomaid falát támasztó diák,
hársfaillatú katona, aki most ér csak haza
egy hosszúra nyúló háborúból,
halottai a földben, ruha nélkül,*

*s fölötte fecskék, bódult bogarak
és romvárosok égre vágódó füst-kalapja-
dehát kid vagyok, nagyhitű, sápadt ország?
Senkid, barátod, csalános magyar,
ki címeres utcáidon lödörög áfonyaízű délben
s igaz gyászában is
szeretőt keres magának lányaid közül,
mert érinteni akar,
mert szorítani,
tombolni veled levél- és sugár-zenére,
tűrni a poshadt cékla szagát órákon át
a zöldségesbolt előtt,
tűrni a tűrhetetlent,
a legvadabb reményért sorban állva.*

1981. július

TÓTH ERZSÉBET

Vallomás

*Olyan szép vagy mint Lengyelország
arcodra álmaid vésnek lövészárkot*

*olyan szép vagy mint Lengyelország
szemedben sírnak a katonák
fekete fenyőktől tanultál méltóságot
kitől tanultál népet és hazát
templomod honnan kapja világosságát
kezed honnan veszi a sztrájkjogot
ki küldte rád ezt az éjszakát
ahol már csak a pisztoly ragyog
már lélegzeted is lázadás
arcodra álmaid vésnek lövészárkot*

In: Ismeretlen könnyű szívvel (Válogatott és új versek)
Felsőmagyarország Miskolc, 1997.

CSORDÁS GÁBOR

Nulla óra

*aludj csendesen forradalmam
dermedt fenyőlomb éjszakánk
nyírfáktól illatos hajadban
gázolnak ijedt katonák*

*szemhéjaden goromba árnyék
ki verte össze arcodat
fegyverrel az erdőn ki jár még
ha puskacsőbe néz a vad*

*és a halottak egyre nőnek
és férfiak ütik a nőket
mert elhiszik hogy nincs tovább*

*kikapcsolom az éjszakát
kezem csípődön nulla óra
nincs semmi csak hó hull a hóra*

1982. január

fehér-piros

SZONETT

*ha pirókok égnek havas szavannán
ha csücsörít a dudoros mágiszter
ha fehér forró lepedők kopognak
ha rózsaszín karok bubája spriccel*

*ha hullámszik az ezüsthajú asszony
ha fagyos húson csikorog a macska
ha lázas rothadt kígyó teng a szájban
ha a galambban kigyúl a kalitka*

*ha parázsrúgó sarkunk elsötétül
ha hekatombán dübörög a verbunk
ha eltemetnek óriási hullák*

*ha nem hallatszík makacs röhögésünk
ha küldve vagy pálinkaszárnyú angyal
ereszkegy rányk hogy ártatlan maradjunk
(Újvidék) Új Symposion*

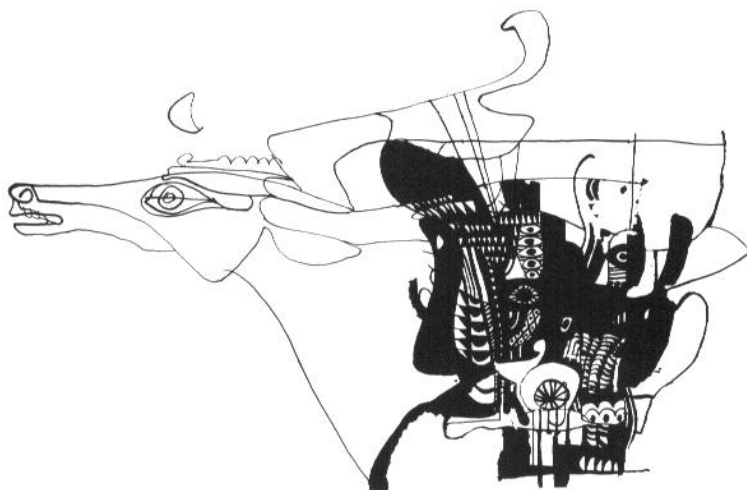
KOVÁCS ISTVÁN

Láttam

(Nagygyűlés,
Krakkó,
1981. június,
szerda
délután.)

*Én csak néhány embert láttam,
őt meg őt is, de arctalan.
Engem is csupán annyi látott,
egy-két más ő, de arctalan.
Az emelvényen-látott látta,
kit ő meg ő arctalan látott,
s kiket én arctalan láttam,
látta az emelvényen-látott.*

*Benne százezer őt láttam,
s annyi az ő, ki benne látott.*

TORNAI JÓZSEF

Sír az út előttem

*Sír az út előttem,
Bánkódik az ösvény,
még az is azt mondja,
áldjon meg az isten.*

*Miért nem dolgoznak?
mondta a lengyelekre
szaggatott, messze-vonszolódó felhők alatt
a magyar ember,
sírva-sírt az októberi esőben,
most nem rándulnak meg idegei
ha magyar ember szeme
sír
a szomszéd szürkületben;
azt kérdezi a költőtől:
mennyit kerestek, senkiháziak?
Összevont, borzas szemöldökkel
nézi a történelmet:
árulást orront, összeesküvő
vér-madarak röpülnek
éjszakázó agyában,
a magyar ember
szereti a saját szabadságát,
visszahőköl más magyar ember
szabadságától
zsíros száját megtörli,
álma elszáll a nyárfás délutánban,
szellemi Dávidjai megszületnek,
aztán legyőzik őket a magyar Góliátok,
a magyar embert
isten szétszórta
a világ minden szigetére,*

városába,
egyetemére,
csirkegyárába,
országát egyszer már körülnyírta a nagyolló,
most lugast futtat
a nyaralója elé,
kibomlanak jövőendője rózsái
tüskéikkel-indáikkal,
befonják lábát,
befonják az utat:
sír az út előtttem.

SÜKÖSD MIKLÓS ÁRON

Mához egy hétre

Forog, forog a lemez a dél-alföldi előfelvett-laktanya egyik KISZ-klubjában. A korongon a nagy katonasláger, az *Elhagyom a várost* az Eddától. Vasárnap van, három nappal a leszerelés előtt; a szekrényekben lógó civil ruhák mágikus ereje percről percre csökken – nemsokára *viselhető* ruhadarabokká minősülnek –, az udvaron az utolsó látogatók az elérhető közelségbe került nyári programot beszélnek meg azokkal, akik egy éven át *saját otthonukban is csak vendégként jelenhettek meg*. A sportpálya nemcsak az álmosító hőség miatt üres – sportolni a balesetveszély miatt (nehogy az esetleges sérülés akadályozza a leszerelést) nem szabad. Napi 15 órán át olimpiai közvetítés, és *mellette* a lemezjátszó. A refréneket – a sportriporter több tévéből harsogó hangját túlkiabálva – az egész századszint együtt énekli. *Egyszer, egy szép napon, tudom, hogy elhagyom a várost, ahol élek. Mindent itt hagyok, mit a város adhatott, igen, holnap, holnap indulok. Igen, elhagyom a várost...*

Az ezred néhány napja árvízvédelmi riadókészültségben van – erre azonban az udvaron álló, felmálházott, indulásra bármikor kész teherautókon és csónakszállító járműveken kívül nem sok jel mutat. A Bodrog, a Berettyó és a Kőrösök nagyon messze vannak, sokkal közelebb a díszterem, s a másnapi – utolsó – politikai előadás, mely a leszerelés és a tartalékkállományba helyezés jogi tudnivalóiról szól. A srácok között – többségük alig több mint egy éve a gimnáziumi évvázrón ült ilyen szép sorokban – hirtelen zavar támad: a forgalomirányító szakaszt rendelik ki az előadásról.

Ők már tudják, a többiek még csak sejtik. *Az előfelvettek utoljára 68-ban nem szereltek le időben* – sugja valaki bizakodva. Nem biztos, hogy igaz, de semmiképpen sem elég. Néhány perc múlva szól a riadócsengő.

A forgalomirányítók ekkor már Békés felé robognak, ahol a gátőr figyelmetlensége miatt átszakadt a Kettős-Kőrös jobb parti gátjának egy álamosott szakasza, közvetlenül veszélyeztetve ezzel több falut és a környező tanyavilágot. Miközben az ezred a csoportmeleg optimizmusában még leszerelő-nótákat énekelve (*Mához egy hétre már nem leszek itt, elvisz a gyorsvonat engemet is*) tömött teherautókon elhagyja a laktanyát, egy forgalomirányító már Békés főterén figyeli a csak filmen látott kitelepítési műveletet, az ÁRVÍZVÉDELEM felirattal elsőbbséget élvező magánautókat, mikrobuszokat, homokszállító teherautókat és fekete Mercedeseket. Maga a város nincs veszélyben, de az egész forgalom rajta megy át. A főutca egyik sávjában – a víz felé – homok- és kőszállítmányok, a másikon – a víz felől – állattranszportok, remegő lábú marhák, riadt nyulak és baromfiak, a zárt teherautó ponyvája alatt egész háztartásnyi bútor – komor öregember, gyereksírás.

Az éles helyzet bizonyossága

A gátra érkező kiskatonákat felmelegített konzerv, óriási nyílt víztükrök és a hír várja, hogy ők maguk is közvetlen veszélyben vannak, hisz a vékonyka, átázott gát bármikor megcsusszanhat (erre egyébként néhány nap múlva sor is kerül – szerencsére

csak némi riadalmat okozva). A néhány méter széles földnyelven nemsokára hosszú sorban dolgoznak a katonák: van, ahol térdig érőn hömpölyög át a víz, és van, ahol csak a sarat kell dagasztani ásás közben. Mivel homokot idáig nem tudnak kihozni, a gát saját anyagából kell földzsákokat tömni. Mindenütt a víz elől menekülő bogarak, hangyák – a vízből kiálló, magányos villanyoszlop szinte mozogni látszik. Döglött állatok, felfúvódott rágcálók, hártás szemű madarak, rothadt gyümölcs. Patkányhulla, férgek. A szemközti, részben már víz alá merült földnyelven két riadt őz és néhány nyúl próbál menekülni. Váltás nincs, a munka egész éjjel folyik. Pihenni nemcsak a tisztek figyelmeztetése miatt nem lehet, hanem egyszerűen nincs hol, hisz mindenütt (a bakancsban és a gumicsizmában is) áll a víz és a sár. A hajnal éhséggel, vacogással és a *Jó reggelt!* műsorával köszönt. A rádióból tudjuk meg, hogy a nagy gátszakadástól több kilométerre, a hosszúfoki csatorna gátján állunk, ami nem más, mint egy út magasított töltése. Ez néhány napig a védelem fő frontja, ha ezen a vonalon áttör a víz a másik oldalon lévő halastóba, akkor a pontynövendékek egyenesen a falvakba úszhatnak, több érdemleges védőgát egyelőre nem lévén.

A kiskatonák másnap szerelnének le. A vízben a 150 napon át vágott centi utolsó darabjai. Köztük egy sikló úszik el, magasra tartott fején nyüzsgő hangyakoronával.

Újságírók, fotósok, a tévéhíradó stábjai. A kételtű terepjáró ivóvíz, reggeli – aztán ebéd – helyett újabb és újabb tudósítokat hoz: a tisztek feszesen nyilatkoznak, s a kiválasztott jelenetet többször játszatják el a tévések. A katonák délután pihenhetnek le, a mezőberényi gimnázium történelemlépcsőjében. A földre terített lószőr matracok fölött Szent László király képe vigyázza a 36 óra fáradozásait kipihenő, feltört kezű, elvesztett nyári programjaikat sirató egyetemistákat. A következő néhány pihenőt – nem mindig éjszakát – is itt töltik a gimnáziumi nosztalgiát ébresztő 1/B-s padok között. Aztán egy reggel ruhacsere a kémcsövek között, gumicsizma-leadás a vegyérték-tábla alatt, még egy ebéd az iskolaudvaron a raktár mellett (csontváz, kitömött madarak, ősrégi iskolai írógép), és vissza a laktanyába.

Még két nap odabent – az olajkályhákban, a távolugrópálya homokjából és a többi rejtékhelyről előkerül a *nagy buli*ra előkészített néhány üveg bor, de az utolsó éjszaka *akkor majd jól megmondjuk nekik*-balhéja helyett a fiúk a gátról csendesen szunyókálnak. Több éve nem volt ilyen csendes leszerelés: *csak egy kis testmozgás* – somolyognak a tisztek.

A vonaton pedig, amellyel a másodpercre is kiszámolt 340 nap után végre *elhagyják a várost*, a nagy ötletek helyett – *minden állomáson tegyük ki egy-egy ruhadarabunkat, gondold el, milyen jól mutat a peronon mondjuk hatszáz ballábas kimenőcipő* – csendes a beszélgetés. *Milyen volt, mikor szálltunk a teherautóról, ami pár perc múlva megcsúszott és lebukfencezett a gátról meg amikor a Konri félrelépett és eltűnt a szivattyútelep nyolcméteres, koszos vizében, azután vigyorogva felbukkant.*

Szolnok. Az utolsó összecsókolódzás és még egy kézfogás az ablakból azokkal, akik jobban ismernek, mint bárki más azelőtt, és most más vonatra szállnak más város, más egyetem felé. *A soha többé együtt* érzése, aztán Szolnoktól Kőbányáig, a *végző szakaszon* megint kísértének a homok- és földzsákok: elalszanak a hullafáradt fiúk.

Otthon a kutya megugatja a civil ruhás idegent.

*

Augusztus eleje: a néhány napos eszmélkedés időszaka, a civil lét és a füstbe ment tervek valósága. Közös nyári program csak egy van, a leszereltek közül mintegy másfél

tucatnyian – bölcsesek, műegyetemisták, színinövendékek, joghallgatók – utaznak Lengyelországba. A baráti csoport laza párokban-triókban Krakón keresztül jut Czesztochowába, hogy közös barátjuk kedvcsinálására megnézze a Mária-búcsúval egy időben tartott hippitalálkozót, melyen főleg lengyel és NDK-s, kisebb számban cseh-szlovák és magyar hosszúhajúak vesznek részt, jó tíz évvel a mozgalom fénykora után. Pár nappal később majd megint kettesben a legjobb haverrel: van, aki Berlinbe megy, van, aki a Tátrában túrázik.

Az első lengyel élmény: Krakó tele van magyarokkal. Honfitársaink szervezett csoporttal szállodában, ifjúsági szállón: egyénileg magánháznál és kollégiumokban találhatók. A főtér Mickiewicz-szobrán – körben az óváros patinás házai – magyar fiatalok. *Tudod, itt tulajdonképpen olcsóbban élek* – magyarázza némi vodka után egy gombafrizurás srác; bőrdzsekijén kokárda, barátnője hajába hátul befont nemzetiszínű szalag. Szemben, a nemzetközi diákklubban nemzetközi iddógálás, utána éjjeli dzsessz-koncert, a szomszédos pincében, a Teatr 38 csöppnyi színpadán dzsesszpantomim audiovizuális produkció: a Quartier Latin otthon sosem érezhető levegője.

A program hajnalig tart, reggel indulás Czesztochowába. Szállás nincs, ezért a pár napja itt tanyázók és az újonnan érkezettek együtt vonulnak a pályaudvarra, ott eltöltendő a néhány órát vonatindulásig. Fogmosás a vécében, kisbőgrével és viháncolással, aztán elcsendesedő váróterem. Sötétebb, neonfényektől távolabb eső zugában sűrűn egymás mellé fektetett hálósákok, szuttogás, jóéjszakát-puszik. A kupacban álló hálósákok közé valaki hurkapálcikákat szúrt. Rajta nemzetiszínű papírzászló.

Két rendőr érkezik. Többen ijedten kukucskálnak a hálósákokból, de a tapasztaltabbak tudják, hogy *itt* nem lehet baj. *Studentci...* csóválják mosolyogva a fejüket a törvény emberei, aztán egyikük tüzet kér. Búcsúzóul meghúzzák a felkínált vodkásüveget is. Hisz hideg van.

*

Másnap – augusztus 14-én – délután érkezik Czesztochowába, a templom csodátévőnek mondott Fekete Madonna-képéhez zarándokoló több tízezer ember. A lengyel egyház által szervezett csoportok – minden csoport élén fiatal szülők tolják a gyerek-kocsikat, utánuk óvodás és kisiskolás korúak totyognak, hogy a nagy tömegbe le ne tapossák őket, aztán egy sor fekete reverendás pap, majd ügyeletes vöröskeresztes apácák, és csak ezután a csoport – Varsóból érkeznek, csaknem 250 km-es, 9 napos gyalogzarándoklat után. Fiataljaink már a templomhoz vezető sugárút egyik házának tetején fogadják őket, lepedőnyi magyar zászlóval integetve az éneklő, hangosbemondóval-gitárral felszerelt, hullafáradt, jókedvű lengyeleknek. Föntről csak hajladozó virágerdő látszik, közte a piros-fehér lengyel, a sárga-fehér pápai és a kék-fehér Mária-lobogó színei. Utolsó előttiként érkezik a magyar csoport. Csupa fiatal, hisz a másfél hetes megerőltető gyaloglást idősebbek nemigen tudják vállalni. *Polak-wenger dwa bratanki*, a központi hangosbeszélő épp a kolostor hajdani magyar építőit méltatja. Az egyetemisták hanyatt-homlok rohannak a tűzlétrához, majd a honfitársakhoz – több ismerős is akad köztük –, a nagy magyar zászló és a sárga-fehér-nemzetiszínű szalaggal felpántlikázott kereszt mögött a csoporttal jutnak be a templomba. Magyar nyelvű mise, prédikációk. Egyetemistáink a csoporttal érkezett fiatalokkal, szikár öregemberekkel és fejkendő asszonyokkal – egy Eger melletti község idősebbje papjával együtt kelt útra – és a liturgia menetét tátott szájjal figyelő csövesekkel együtt éneklük a Himnusz.

Ezen az estén a templomdombon óriásira duzzad a sátoztábor, kilométereket gyalogolhat az ember anélkül, hogy sátorhelyet találna. A kegyserboltok fedett előcsarnokában, a megszámlálhatatlan búcsúárusbódében, a kápolnában alvó emberek – a fiatalok hálózásokban, az idősebbek pokróccal, motyójukat ölükbe fogva. A templomba eljutni szinte lehetetlen, bent talán a kilincsen is alszanak.

Késő este szabadtéri mise – a magánbecslések szerint majdnem százezer, égő gyertyát, mécesest tartó, éneklő ember látványa a nem hívőt is szíven üti. Egyetemistáink könnyeznek. A seregben használt nyelvezet percek alatt tűnik el: ezután napokig nemhogy káromkodni nem mernek, de ha véletlenül megbántanak valakit, rögtön bocsánatot kérnek tőle.

*

Éjszaka van. A hosszúhajúak táborában – ők is Varsóból jöttek, vállukon több méteres nyárfa keresztet cipelve – most kezdődik az élet. Nemrég ért véget a csak nekik celebrált beatmise, s a feldíszített kereszt alatt már a Mária-halleluja gitáros feldolgozását éneklük néhány tucatnyian. A *kelet-európai hippik* többsége nem éppen mai gyerek – az átlag biztosan huszonöt fölött van. Nem egy sátorból gyereksírás hallatszik. A sátrak közti pokrócon sorozatban készülnek a közös lekváros kenyerek. Odébb a hindu szent szövegeket dúdolják. Egyetemistáink mérgesek: *fel kéne fogni végre, hogy az idő megválaszolja a hippik kérdéseit*. Vietnam, Kambodzsa és a neutronbomba után az új hullám más színben látja, más hangnemben hallja az *Őrizd a békét* meg a többi békédalt, Jenostown után másképp szól a *Hare Krisna* és a *Govandra Dzsadszaja* eksztázisig fokozódó kántálása.

Azért ez a nemzedék mégiscsak a teljes embert kereste, nem úgy, mint az utolsó jövő – bizonygatja kopott hajú, nagy szakállú ismerősöm, a csövesekre célozva, s hiába adok igazat neki, látnom kell, hogy a csillogó szemű beatpróféták többsége fényképezőgéppel érkezett: egymást fotózva találkozzuk lényege: spontaneitása vesz el. S mást jelentett *Chicago ostroma*, az amerikai hippik és diákok legnagyobb megmozdulása, mint annak a néhány NDK-s hosszúhajúnak a ténykedése, akik az egyik kerítés faanyagát eltűzelve előbb a gazdával, aztán a rendőrökkel szólalkoztak össze. Bár az NDK-ban most dúl a beatkorszak, nem szabad elfelejtenünk, hogy a *haj* eredeti hazájában már hollywoodi szuperkolorokról villogtatják fogsorukat a vállra omló bundák viselői: azok, akik jó évtizede a legjobban ítélték el Hollywoodot és az amerikai mosolyt.

Kenderillat, máklé

Az egyik sátorból 17 év körüli kislány mászik elő, tépettre formált haja alól gyorsan végigpillant magán – a két alma között tehetetlenül ringatózik a cicireklámmá degradált világbekejelvény – aztán a fiúkra villantja szemét.

Másnap hagyjuk el Czesztochowát. Búcsúzunk a műtűrkeárosok seregétől: bódéikban mézeskalácstól háromdimenziós szentképen át kisautóig mindent kapni. Nekik igazán jó üzlet volt a búcsú: a pár sarokkal odébb kapható üveges sört, szendvicset, képeslapot és rózsafüzért dupla-tripla áron adva nem nehéz meggazdagodni. S mindenki kénytelen tőlük venni, hisz az állami üzletek készleteit épp ők vásárolták fel.

S utolsó czesztochowai fénykép gyanánt: egyikük bódéjában teljesen egyforma műanyag keretben, azonos kivitelben kétféle képes slusszkulcstartó kapható. Az egyiken

az ABBA együttes tagjai illegetik magukat, a másíkról az áldásra emelt kezű II. János Pál pápa mosolyog a figyelmes szemlélőre.

*

Kristóf az autósok védőszentje – közli a másik fityegő. Ez már az Oswiecim felé vivő országúton rázkódik – úton vagyunk az egykori auschwitz-birkenai haláltábor helyén berendezett múzeum felé. Egyetemistáink máshoz nem hasonlítható élménye ez: azzá teszi a tárlónyi Cyklon-B-gázkonzerv, a tárlónyi emberi *haj* és a tárlónyi gyerekruha. A folyosón a fényképek: kétszer három sor csíkos ruhás, kopaszra borotvált halálraítélt nézi mereven az elhaladókat. Azzá teszi a blokkok és barakkok, fürdők és kemencék *változatlanul hagyott*, megtekinthető célszerűsége, a szögesdrótok szorongató, kézzelfogható közelsége. A kapu fölött a felirat: ARBEIT MACHT FREI. A halálfej a szögesdróton. Az őrtornyok.

S a halál-blokk egyik föld alatti cellájában a rengeteg virág és égő gyertya: az a lengyel pap töltötte itt utolsó perceit, aki önmagát ajánlotta egy több gyermekes család-apa helyett az egyik tizedelésnél.

Elfogadták.

*

Aztán autóstoppal fel a tengerhez. Az autóstop jelentése Lengyelországban egészen más, mint nálunk – az itthoni tizenéveseken kívül megszokott a buszmegállóban szerencsét próbáló idősebbek látványa: kosaras nénikék, apácák és a pap-mama-gyerekek felállítási család egyaránt az autókhoz integet, és fizet is a fuvarért.

Gdanskban most készül a történelem. Ismét az éles helyzet valósága, egyetlen hangos szó, utcai rendbontás, egyetlen gumibot nélkül. A fellobogózott gyárkerítésen egymás mellett a munka felvételére szólító párttranszpárens és a festékszóróval fújó jelzőszavak. Gyalog jutunk ki a sopoti tengerpartra – busz, villamos nem jár, a maszek taxisok csillagászati összegeket keresnek. Este kezdődik a sopoti nemzetközi dalfesztivál. Az Erdei Opera színpadán hűs a szellő, a kint tomboló viharból csak némi permet jut a tetszetős vászonfedél alá. Estélyi ruhás hölgyek és elegáns urak énekelnek a frakkos vonószenekear előtt – megvilágítva az épp divatos színek: a rózsaszín, a bordó, az orgonalila és a világoskék árnyalataival, halás témaként a készülő, színes tv-showhoz. Az első napi műsor befejezése után – hazánkat Katona Klári képviselte – *elektricskával* megyünk vissza Gdanskba: ez a mi HÉV-ünkhöz hasonló szerelvény bonyolítja le a Gdansk-Sopot-Gdynia tengeri hármas város köztes forgalmát. Az úton végig gyársor; a szürke betonkerítés mögött matróztrikós munkások beszélgetnek, a háttérben komor, fekete tömbök a gyárépületek.

Gdanskban válik el véglegesen az egyetemisták csoportja, néhányan az NDK-ba tartanak, a többség pedig – ismét a stoppolást eredményessé tevő párokra-triókra szakadva – hazafelé indul. Az országútról látják a toruni vasúti katasztrófa roncsait: *de jó, hogy stoppal jövünk* – mosolyognak össze. Eppen augusztus egyharmada van még hátra, amikor hazaérkeznek.

*

Másnap ismét együtt a társaság többsége. Szombat délután van, az aznapra lezárt óbudai hajógyári szigeten találkoznak a barátok: itt kerül sor három rockegyüttes közös koncertjére. Az önmagukat a rockzene Fekete Bárányainak nevező együttesek (ez

a koncert címe) – a Hobo Blues Band, a Beatrice és a P. Mobil – a KISZ az Ifjúsági Magazin és az Expressz Ifjúsági és Diák Utazási Iroda szervezésében húsz-huszonötezer embert felvonultató erődemonstrációja egyaránt nyújt(nyújtana) élőzenei élményt és divatos szociológiai terepet egyetemistáinknak, mégsem értékelik a lehetőséget. A színpad körül a tökéletes *művi helyzet: a pocakját bőrnadrágba bújtatott, rég nem fiatal zenészek beprogramozott, éves-évtizedes rutinú mozdulataira tizenéves gyerekek ugrálnak, s nevetnek a sokszor elsütött vicceken. Koruk feleannyi lehet, mint a zenészeké.*

*

*A kezdődő hétből még csak három nap telt el, s a baráti kör tagjai egy lakásban találkoznak. Hajuk lassan a fülükre ér, hisz már több mint egy hónapja leszereltek. Egyikük haja viszont sörtére vágva: Kristófot búcsúztatják, akit második jelentkezésre vettek fel az egyetemre, s ezért egy évvel később vonul be. Jókedv, biztatás, ital. Lányok. És sztorik. Az első hónap szépségeiről, a mezőgazdasági munkáról, a nagy alföldi hóról, az éleslövészetekről: a tíz nap egészségügyi szabadságért kivetetett orrsövényekről, a leszerelés helyetti árvízről. Lengyelországról. A seregbeli kényszerközösség alakította barátságokról. És arról, hogy *odabent* soha nem tudhatod, mi vár rád a következő pillanatban; az éjszaka közepén nem keltenek-e fel szívet lapátolni, vagy holmidat néhány perc alatt összekapva nem kell-e más helyen töltened hátralévő hónapjaidat.*

Arról, hogy kikerülve csalhatatlanul ismered majd fel az *éles* eseteket. Mához egy hétre talán már te is érzed. Két hét múlva pedig már tudod.

Mához egy hétre egyetemistáink más-más intézményen belül bár, de egyaránt feszengenek az egy év alatt kinőtt, mindenhol szűk öltönyökben. Évnyitó, aztán az órarend-összeállítás kaotikus mámorában egy-egy odavetett *hello* jut csak – egy kézfogás – a szembejövő havernek, aztán ki-ki rohan dolgait intézni.

Mához két hétre – álviták árnyékában negyvenéves fiatalokról – a valóban fiatal, *biológiai* is annak számító értelmiségi nemzedék bezúdul az értelmiségnevelde öntőformái közé: a generációk óta változatlan díszletek között meglassúbbodik a meglódult idő. Egyetemisták bőrnadrágban az Országgyűlési Könyvtárban. Csizmás lábak az egyetemi szociofilm-vetítés székein: gazdáik kényelmesen elnyújtózva figyelik fekete-fehér, éhes, megváltandó világukat – gyomrukban az Astoria-grill ínycsiklóságaival.

Mához két hétre az almaszedés pár napos *helyzete* után egyetemistánk *eklektikus, politikailag nem aktuális*, ezért mellékelten *visszaküldöm*-riportját próbálja közölhetővé tenni.

A nyáron meglódult idő már papíron él csak. Történetünk alig öt hét mozaikjaiból állt össze.

Mozgó Világ 1981. 3. szám (bevonták, terjesztését nem engedélyezték)

PÁL JÓZSEF

Assisi Szent Ferenc Istendicsérete: fordítás és értelmezés

Assisi Szent Ferenc ritmikus prózája az első olasz nyelven írt jelentős költemény. Különleges szerepe, fontossága éppen ezért nem pusztán vallási, hanem nyelvi-irodalomtörténeti vonatkozása is van. A fordítókat az eredeti szöveg megoldhatatlan, vagy alig megoldható feladat elé állítja, pedig a magyarok közül a legjobban próbálkoztak vele. Babits Mihály, Sík Sándor, Képes Géza, Dsida Jenő mind költőként, mind gondolkodóként kiváló egyéniségek voltak, de mégis valahogy elsiklottak a naphimnusz lényege fölött. Azt, hogy miben van a fordítások – és itt a sok fordítást szinte egy lapra lehet tenni – és az eredeti szöveg közötti különbség, egy metaforával szeretném érzékelteni. Az eredeti szöveg, mint tudjuk, 1224-ben keletkezett. Maga a mű végtelenül egyszerű, olyan, mint a késő román, vagy kora-gót templomok, ahol a kövek – azaz a szavak – egymás mellé téve, szinte megmunkálás nélkül adnak egy épületet. A fordítók ezzel szemben megcsiszolják, szépítgetik a köveket, a szavakat; jelzőkkel látják el, cizellálják, és így azok már nem a maguk eredetiségében kerülnek a vers-építménybe; így nem Isten, hanem az ember beszél. Ez ebben az esetben – véleményem szerint – elég súlyos hiba, hiszen a naphimnusz lényege, hogy az Isten által megteremtett természeti elem, vagy szó, a maga eredetiségében, „faragatlanságában” kerüljön bele a versbe. Az alkotásban vannak ugyan jelzők – ahogyan erre később részletesen kitérek – de ezeknek a jelentősége egy másik rendszerbe illeszkedik.

Az a fajta „túljelzőzöttség” már inkább mű értelmezése, és nem maga a mű. Előadásomban szeretnék most visszamenni Szent Ferenc vállalkozásához, aminek végtelen egyszerűsége már XIII. századi keletkezésekor – az éppen akkor kialakuló olasz nyelven belül – is feltűnő volt.

A műről általában minden szakkönyv megírja, hogy Szent Ferenc azt egy súlyos lelki krízisben és belső feszültségekben töltött éjszaka után megjelenő nap első sugarainak látványára írta. Ez volt számára az az égi jel, amely bizonyossággal töltötte el saját maga üdvözlésében, és ennek megfelelően egyfajta dicsőítő és hálaéneket írt. Ez a hálaének egyben győzelem a sötétség felett. Az éjszakából a nappalba lépés szimbóluma, úgy mint a mű végén az életből a halálba. Az éjszakából a nappalba jutás képe, a világban lévő harmóniát mutatja, s ez a harmónia a leírtakban is tükröződik.

Az utolsó, a testi halálról szóló részt Ferenc – az irodalomtörténeti hagyomány szerint – közvetlenül halála előtt illesztette a két évvel korábban írottakhoz.

Mondhatjuk, hogy a középkor, mint éjszaka után (a világi létet megvető középkor félt az anyagtól, mint a bűn forrásától és a kárhozat lehetőségétől), Szent Ferenc himnusza egy új hajnal, amely a teremtett világnak az emancipálását is hozza. Nem csak a versben vagyunk tehát tanúi egy új hajnalnak, és nem csak Szent Ferenc saját

Elhangzott 2000. október 30-án a Ferences evangéliumi estéken a szegedi alsóvárosi templomban.

élményeiről kapunk képet. Európa történetében is ekkor kezdett kialakulni egy új hajnal, egy újfajta vallásos érzés, éppen a ferences természetmisztika alapján.

Kövessük végig a művet versszakonként, olaszul, hozzáfűzve a fordítást és egy-egy rövid interpretációt.

- 1 *Altissimu, omnipotente bonignore,
tue so' le laude, la gloria e l'honore
et onne benedictione.*

*Legmagaságosabb [Legfölségesebb], mindenható jó uram,
teid a dicséretetek, a dicsőség és a tisztelet
és minden áldás.*

A vers az Úr megszólításával kezdődik: *Altissimu*, egyszerűen annyit jelent, hogy a legmagasabb. Mondhatjuk legfölségesebbnek is, de ekkor már interpretáltuk a szót, hiszen arra létezik egy másik olasz szó (*sublime, sublimissimo*), amit ismert Szent Ferenc is, és használt más kontextusban. Az *altissimo* használatával nem jellemzi, csupán leírja a helyzetet.

Két szónak a jelentését rögtön érdemes megnézni; a középkorban a *gloria* [dicsőség] és az *honore* [tisztelet] szavak speciális tartalommal is rendelkeztek. A *gloria* az értékeesebb, ez vonatkozik az anyagtalanra, csak azt illeti meg, akinek nincs szüksége anyagi jelekre; akiben semmiféle hierarchia nincs, egyszerűen olyan magasban van (*altissimo*), amely nem hasonlítható a hagyományos úr és szolga kapcsolathoz. A *gloria* jelentéstartományába tehát a tisztán spirituális, az anyagtalan világ tartozik. Az *honore* viszont az úr és a vazallus közötti viszonyban általánosan használt megszólítás volt ugyanabban az időszakban. A kapcsolat anyagi és átmeneti jellegére utalt, az *honore*-t el lehetett venni, oda lehetett adni, meg lehetett nyerni illetve el is lehetett veszteni. A *gloria* azonban Isten dicsősége, amely megnyilatkozhat az ember fájdalmaiban, gyötrelmeiben csakúgy, mint e fájdalmak fölött aratott győzelmében – ahogy ez a versben is.

- 2 *Ad te solo, Altissimo, se konfano
et nullu homo ene dignu te mentovare.*

*Csak téged, Legmagasabb, illetnek meg
és senki ember nem méltó téged megnevezni.*

A *konfano* többes szám harmadik személyű igealak, a *fare*, azaz a *tenni* igéből származik. Csak benned találkozunk, vagy inkább működnek együtt ezek a dolgok: a dicséret, a dicsőség és minden áldás (*gloria, honore*).

A *megnevezés* szó itt nem az általánosan használt *menzionare*, hanem a *mentovare*, amelynek latin etimológiája: *mente habere*, annyit tesz, mint *észben tartani*, intellektuálisan birtokolni. Azaz egyik ember sem méltó arra, hogy Istent a maga teljességében az eszében tartsa.

- 3 *Laudato sie, misignore,
cum tucte le tue creature,
spetialmente messor lo frate sole,
lo qual è iorno et allumini noi per loi.*

*Áldott légy, énuram,
minden teremtményeddel együtt
különösen [kiváltképp] a nap testvér úrral [együtt]
aki nappal, és megvilágítasz minket általa.*

A *laudato sie* kifejezés, amellyel itt találkozunk először – szenvedő szerkezet („legyél dicsérve”) – a műben összesen kilencszer fordul elő. Nyolcszor ugyanígy passzív alakban – légy dicsérve, légy áldott – és mindig Istenre vonatkoztatva, a kilencedik említésnél azonban többes szám második személyű cselekvő igeiként, és ekkor már a teremtményekhez intézett felszólításként – *dicsérjétek!*

A *frate* – testvér szónál érdemes egy pillanatra megállni. A versben Ferenc a *pater* (apa); *mater* (anya); *frate* (fivér) *sor(a)* (nővér) megszólításokkal illeti a tárgyakat, amelyeknek pusztán ezzel a megszólítással is mély jelentést kölcsönöz: a nyelvtani nemén túlmenően (hímnemű vagy nőnemű főnév jelöli-e az éppen megszólítottat?), egyáltalán nem mindegy, hogy kit/mit nevez fivérnek, nővérnek, anyának, sőt a megszólítások sorrendje sem közömbös.

A *messor* főnév egyik lehetséges etimológiai magyarázata az lehetne, hogy a szó a *mettere* – *tenni, küldeni* igéből származik, eszerint Ferenc a napot, mint Isten küldöttét szólítaná meg. A *messor* azonban nem a *messoból*, hanem a középkorban szokásos címmel való megszólításból, a *messeréből* származik, ezzel ekkor elsősorban a bírókat illeték. Felvetődik a kérdés, hogy miért kapja éppen ezt a megszólítást a naptestvér? A késő-antik, és kora-keresztény hagyományban a megszemélyesített nap mint ítélkező lény jelent meg – sőt már a pogány világban is – mint *sol justitiae* – az igazságosztó nap, vagy *helios pantokrator*: ugyanakkor a nap az ítélkező Krisztus szimbóluma. Krisztus december 25-én a *Nappal* születik, s az evangéliumokban ő maga is többször határozza meg önmagát mint világosságot, fényt. Amikor a bíróknak kijáró *messere* kifejezéssel szólítja meg Szent Ferenc a napot, akkor ő feltehetőleg erre a művelődéstörténeti közhelyre utal, amelynek egyébként nagy ikonográfiai hagyománya is van.

Lo qual è iorno – aki *nappal*, aki *fény*. Itt születik meg az a fény, amely majd csak a vers végén fog elsötétülni.

- 4 *Et ellu è bellu e radiante
cum grande splendore,
de te, Altissimo, porta significatione.*

*És ő szép és sugárzó
nagy ragyogással,
terólad, Legmagasabb, hordoz jelentést. [téged fejez ki]*

Fontos itt néhány szó etimológiájának a bemutatása, különösen a *radiante* (sugárzó) és a *splendore* (ragyogás) kifejezések esetében. Figyelemre méltó, hogy a középkorban a mainál pontosabban meghatározták azt, hogy milyen szövegösszefüggésekben lehet ezeket a kifejezéseket használni. Idézhetjük Szent Ferenc halála után ötven évvel született olasz költőnek, Danténak, egyik ide vonatkozó meghatározását: „*Fénynek* (luce, lux) nevezik a világosságot, amennyiben fényforrásban van. *Sugárnak* (raggio) nevezik, amennyiben közegben halad a fényforrás és az első test között, végül pedig *fényességnek* (splendore), amikor e testről visszaverődve, más helyen ragyog fel”

(Vendégség, III, 14). A versben a fény kisugárzási központjaként értelemszerűen az Altissimo (Isten) jelenik meg. Az az első test, amellyel e sugárzás találkozik, maga a nap (sole), amelyből azután szétsugárzik e fényesség, hogy végül a teremtményekben verődjön vissza (*riflesso*).

A mű eddig a részig viszonylag egyértelműen értelmezhető, ezt követően azonban bizonyos kifejezések belső többértelműsége nagyon megnehezíti munkánkat.

5 *Laudato si, misignore,
per sora luna e le stelle,
in celu l'ài formate clarite et pretiose et belle.*

*Áldott légy, énuram,
hold nővéért és a csillagokért,
az égen formáltad meg őket, fényesnek és értékesnek és szépnek.*

A napról az imént volt szó, ezután a teremtetek teremtettségükhez való, mondhatni „dinamikus” viszonyulásának a leírása következik. A *per* olasz szó minden teremtettre utaló főnév előtt megismétlődik.

A *pater* és *mater* „szintjéről” most lépünk át a világ ama részébe, amelyet a sora ill. frate kifejezés jellemez. A nap kitüntetett helyzete után a teremtetek láncolatán haladunk végig lefelé. A *laudato sie per* – légy dicsérve szerkezet ezután is állandóan ismétlődik.

Itt jegyzem meg, hogy a naphoz hasonlóan grammatikailag kiemelt helyen lesz a föld anyja is, amely nemcsak *sora*-ként lesz meghatározva, hanem *mater*-ként is, s ez is külön jelentőséggel bír.

Van egy rövid szó ebben a versszakban, amely továbbgondolkodásra kell, hogy indítson minket, ez pedig a *per*. E szó magyarázatánál nagy jelentősége van annak, hogy anyja révén Ferencnek a francia is anyanyelve volt, nem csak az olasz. Ezáltal megfigyelhető bizonyos francia elemek beépülése a himnusz szövegébe.

A *per* szó megfelelő értelmezése kihat az egész műre. Három lehetséges magyarázata van: a *kauzális*, az *alanyi* ill. az *eszköz* alapú interpretáció.

A *kauzális*, azaz okszerű értelmezésben a *per* jelentése, azért, azon okból légy dicsérve, mert megteremtetted a holdat, a csillagokat stb. A *per* tehát: azon oknál fogva illeti Istent a dicséret, mert megteremtette mindezeket.

A másik nyelvtanilag lehetséges felfogás szerint a *per* az utána álló szóra, mint alanya utal rá, tehát a természet elemei is, csakúgy, mint a költő, dicsérik Istent. Eszerint a *per* alanyi értelmű. Mi dicsérünk téged. (Ebben az esetben a *per* a francia *par* „által” tökéletes megfelelője.)

A harmadik az *eszköz* szemléleti alapú megközelítés, azaz valaminek a segítségével szól a dicséret. Ugyanúgy mint a *per Christum Dominum nostrum* esetében. Ez inkább a határozószó latin értelmére vezethető vissza, Az ő segítségükkel, rajtuk keresztül, őket eszközként felhasználva dicsértessék Isten.

Ez a szócska minden alkalommal a *laudato si misignore per* szerkezetben fordul elő.

E három, kizárólag a *per* szóra vonatkozó elképzelés meghatározza a költői alapállást. Majdnem biztosan állítható azonban, hogy Ferenc mindhárom jelentéssel tisztában volt, s épp így emelte ki, a dicsőítés komplex jellegét ezzel az egyetlen egy szóval. A jelentés e hármassága egységében érthetjük meg igazából a művészi és teológiai üzenetet.

(A *per* jelentéshármassága magyar nyelven fordítással nem adható vissza, csak magyarázattal hívhatjuk fel rá a figyelmet.)

- 6 *Laudato si, misignore, per frate vento
et per aere et nubilo et sereno
et onne tempo,
per lo quale a le tue creature
dai sustentamento.*

*Áldott légy énuram szél fivérünkért
és a levegőért és a felhős és a derűs
és minden időért,
amely által a teremtményeidet
fenntartod (teremtményeidnek életet adsz, táplálsz).*

A *nubilo* itt a felhő szóból ered, de valójában a *serenó*val együtt rossz és jó időt jelent. Az *onne tempo* – az időjárás, ill. az évszakok változására utal, amely fenntartja az életet. A *per lo qual*-szerkezetben (amellyel, amely által) a *per*-nek, mint vonatkozó névmásnak, csak egy, „alacsonyabb” jelentése van, nincs meg benne a fent említett hármasság. A komplex jelentés kizárólag valamely teremtmény és Isten közvetlen kapcsolatára vonatkozik, itt viszont a *per* az idő(járásra) utal, amelyek keresztül (közvetve) a fenntartás folyamata végbemegy. Ez a fogalmi-nyelvtani struktúra ismétlődik majd az éjszakát bevilágító tűzről szóló részben is.

- 7 *Laudato si, misignore, per sor aqua,
la que è multo utile et humile
et pretiose et casta.*

*Áldott légy, énuram, víz nővérért,
amely nagyon hasznos és alázatos
és értékes és szűzies.*

- 8 *Laudato si, misignore, per frate focu,
per lo quale ennallumini la nocte,
ed ello è bello et iocundo
et robusto et forte.*

*Áldott légy, énuram, tűz testvérért,
amellyel bevilágítod az éjszakát,
és ő (tűz) szép és játékos [vidám]
és izmos és erős.*

A *robustoso* a mai olasz nyelven *robusto* lenne, a -so végződés azonban a bizalommal való odafordulást, és az individuális jelleget hangsúlyozza.

- 9 *Laudato si, misignore,
per sora nostra matre terra,
la quale ne sustenta et governa
et produce diversi fructi
con coloriti flori et herba.*

*Áldott légy, énuram,
a mi nővérünkért, föld anyánkért,
amely fenntart minket és irányít [vezérel]
és terem különféle gyümölcsöket
színes virágokat és fűveket.*

E versszak főszereplője egyszerre társ (nővér) és teremtő (anya), s vele kapcsolatban jelenik meg először nyelvtani eszközökkel is kifejezve a korporatív ember, a *mi(en)k*, *nostra* szó leírásával. Van azonban a föld anyának még egy ennél rejtettebb grammatikai kiemelése is, erre a kérdésre azonban később fogunk visszatérni.

A minket fönntartó föld anya különböző gyümölcseinek felsorolása után, egy valóságos cezúra következik, hiszen itt fejeződik be a tárgyi, a teremtett külső világnak az eddig idézett kilenc versszakot általánosan jellemező bemutatása. Most olyan területre lépünk át, amelyben két komponens kap döntően fontos szerepet: az egyik az *amore* [szeretet], a másik pedig a *morte* [halál].

- 10 *Laudato si, misignore,
per quel ke perdonano per lo tuo amore,
et sostengo infirmitate et tribulatione;*

- 11 *beati quelli ke sosterrano in pace,
ka da te, Altissimo, sirano incoronati.*

*Áldott légy, énuram,
azokért, akik megbocsájtanak a te szerelmedért,
és elviselnek szerencsétlenséget és üldöztetést;*

*boldogok azok, akik azt békében fogják elviselni,
akik általad, Legmagasabb, lesznek megkoronázva.*

Az *infirmitate* – szerencsétlenség, baj, s lényegében a *tribulatione* is ugyanezt jelenti, azzal a megjegyzéssel, hogy a *tribolosz* tövist jelent, s így a görög eredetű szó jelentéstartományában benne van a Krisztusi szenvedésre való utalás is.

- 12 *Laudato si, misignore,
per sora nostra morte corporale,
da la quale nullu homo vivente pò skappare.*

*Áldott légy, énuram,
a mi testi halál nővérünkért,
amelytől senki élő ember el nem menekülhet.*

- 13 *Guai acquelli ke morrano
ne le peccata mortali.*

*Jaj azoknak, akik halálos bűnökben
fognak meghalni.*

- 14 *Beati quelli ke trovarà
ne le tue sanctissime voluntati
ka la morte secunda nol farrà male.*

*Boldogok azok, akiket (a halál) a te
legszentebb akaratodban talál,
akiknek a második halál nem fog ártani.*

(Az utolsó sor elején lévő *ka* más kiadásokban *ke*, ekkor e rész értelme: a második halál nem tud ártani nekik, mivel az első Isten akaratából való volt.)

A második halál értelemszerűen a lélek halálát, a kárhozatot jelenti. A *voluntari* akaratot, vágyat, szándékot egyaránt jelent.

Eddig tehát nyolcszor hallottuk, hogy *laudato* si(e) [légy dicsérve]. A záró versszakban, a kilencedik előfordulásnál azonban már nem szenvedő szerkezetben jön elő e kifejezés, hanem aktív, *laudate* [dicsérjétek] alakban.

- 15 *Laudate et benedicite misignore
et reingratiate et serviateli
cum grande humilitate.*

*Dicsérjétek és áldjátok énuramat
és mondjátok neki köszönetet és szolgáljátok őt
nagy alázatossággal.*

Különösen érdekes e vonatkozásban a *serviateli* kifejezés, ami a *servire* – szolgálni igéből ered. A köznapi beszédben ma azt mondanánk: *servitelo*. A Szent Ferenc által használt forma túlzó és hangsúlyos kötőmóddal való erőteljes felszólítás. A *li* [neki, őt] névmás értelemszerűen Istenre vonatkozik. Ezáltal Isten szolgálata nagyobb hangsúlyt kap az ember által történő dicséreténél, áldásánál és köszöneténél, hiszen ez utóbbiakat egyszerű felszólító módú ige fejezi ki.

A vers legvégén elhangzó mondat pedig a jól ismert Szent Ferenc-i üzenetet hordozza, miszerint „A szeretet és a dicséret szolgaság az alázatossággal és alázatosságban”.

*

Eddig tehát a vers szó szerinti értelméről, ill. fordításáról volt szó. A következő rövid elemzésben megpróbálom bemutatni a versben közvetlenül meglévő és első olvasatra is feltárulkozó, evidens „üzeneteket”, majd szeretném néhány érdekességre is felhívni a figyelmet, anélkül természetesen, hogy az elemző bármi olyat is bele akarna magyarázni a szövegbe, ami nincs ott.

A műben alapvetően három nyelvtani személy jelenik meg: a kimondatlan, rejtett *én* (a beszélő), az egyes szám első személyű igealak ugyanakkor *nincs* a versben. Sokszor szerepel viszont a *te* (az Isten), ill az *ő*, amely vonatkozhat valamelyik fivérre, nővérre vagy éppen a halálra. Nem jelenik meg a versben a többes szám első személyű igealak sem (a *mire* csak névmási alakok: *nekünk*, *minket* utalnak), ugyanakkor vannak olyan teremtettek, amelyet *frate*, *sora* vagy egyéb megnevezéssel nem emel ki. Ez utóbbiakra vonatkozik a *ti*. A legutolsó részben a kiemelt és a kevésbé kiemelt természeti elemek és létezők *együttesen*, egymással tökéletes szolidaritásban kezdik Isten dicséretét, ennek nyelvtani formája általában a többes szám második személyű felszólító igealak.

Négy ilyen, pontosabban, mint láttuk, három plusz egy ilyen ige van, valamennyi az utolsó szakaszban: *laudate, benedicite, reingratiate, serviateli*. A versben ötször fordul elő többes szám harmadik személyű igealak, kétszer jelen időben (*perdonano, sontengo*), háromszor jövő időben (*sosterrano, sirano, morrano*), a cselekvő vagy szenvedő alany minden esetben az *emberek*.

Szembetűnő az a tény tehát, hogy bizonyos elemek a négyes rendszer szerint csoportosulnak, más elemek pedig a hármas, ismét mások az ötös szerint. Föltehető a kérdés, hogy vajon kibontható-e ebből a vers szerzőjének valamiféle szándéka, hogy a közvetlen megformáltság szintjén túl, a szavak mélyebb értelmén és elrendezésükön keresztül Ferenc szeretne-e közölni valami többlet jelentést?

A keresztény gondolkodás kezdetén már meglévő elképzelés, amely azután az egész keresztény hagyományon végigvonul, ahogyan ezt Szent Ágoston is nagyon világosan megfogalmazta: „*numerus ternarius ad animam pertinet, quaternarius ad corpus*”, ti. a *hármas* mindig a lélekhez tartozik, a *négyes* pedig testhez. Ilyen például a szentháromság, a bölcsesség három aspektusa vagy a három teológiai erény. Ezekkel szemben áll a négy kardinális erény, a négy évszak, ez utóbbiak a földi léthez tartoznak.

A versben az égi, elvont dolgokra vonatkoztatva általában hármasával jelennek meg a grammatikai és tartalmi szempontból összetartozó kifejezések, gyakran a jelzők. Ilyen hármas csoport a *gloria, honore, onne benedictione*, amely az Atyára vonatkozik, a *bello, radiante, splendore* a napra, a *clarite, pretiose, belle* a holdra. Külön kell szólnunk a föld anyára vonatkozó igékről és főnevekről. Ő egyszerre *sora* és *matre* [anya és nővér], és szemben a többi teremttel őrá nem négy, hanem három ige vonatkozik: *sustenta, governa, produce* [fenntart, irányít, terem], ugyanakkor hármasak az általa létrehozott természeti javak is: *fructi, flori, herba* [gyümölcsök, virágok, füvek]. A földanya mint teremtő női princípium, az Atya „párja” elsősorban anya, s csak tevékenységében, művében válik az emberek „nővérvé”. Ezt a gondolatot erősítik a nyelvtani megfontolások is: a *madre terra* önálló mellérendelő szerkezetté rögzült, s mint ilyen egység kapcsolódik össze, második fokon, a *sora* funkcióval. A többi, négyessel jellemzett teremtmény közötti kiemelt helye hasonló a szintén „hármas” napéhoz, aki – *expressis verbis* – a Legmagasabbról hordoz jelentést.

Az égi hármasok mellett ugyanígy felsorolhatjuk az földi négyeseket: a levegő elemhez kapcsolódva, (*aere*), *nubilo, sereno, onne tempo* [levegő, felhős, derűs, mindenféle idő], a vízre vonatkoztatva, (*acqua*), *utile, humile, pretiosa, casta* [hasznos, alázatos, értékes, szűzies]. A tűzre pedig a (*fuoco*) *bello, iocundo, pretiose, forte* [szép, vidám, izmos, erős] négyest használja.

Nyilvánvalóan kitűnik, hogy a versben jelen van az *arché*-k négyese is: a föld, a levegő a víz és a tűz. S ugyanezen szám szerint rendeződik a vers végén az emberek Isten dicsőítésére vonatkozó cselekedete is (*laudate, benedicite, reingratiate, serviateli*), pontosan úgy, ahogyan ezt Szent Ágoston meghatározta.

Az ötös a női kettes és a férfi hármas összege, az ég és föld kapcsolatának nász száma. A szám ugyanakkor Krisztus stigmáit is jelzi, amelyeket Ferenc is megkapott. A műben szereplő öt többes szám harmadik személyű igealak közül négy vonatkozatható Krisztusra, illetve a megpróbáltatásokban őt kereső emberekre. Az igék szövegkörnyezetükben: 1) Isten nevében megbocsátanak, 2) elviselik a szenvedéseket (tövis!), 3) még egyszer, a boldogok békében fogják elviselni a szenvedéseket, 4) végül

Isten által meg lesznek koronázva. Az ötödik így ragozott ige a valószínűleg két évvel később hozzáillesztett részben van, jaj azoknak, akik a bűnben halnak meg.

Néhány szó a vers teréről és idejéről: A tér amelyben a vers játszódik, a létezők láncolata gondolat alapján artikulálódik: az égből indul és a hold, szél, víz, tűz, föld láncolatban ereszkedik lefelé. Ugyanakkor a föld anya kifejezéssel, ill. a föld anyához tartozó – hangsúlyozottan többször szereplő – hármassággal és az áldott, békés halál eszméjének idézésével vissza is emel az égi teremthöz. Az út amelyet megteszünk, tehát az Isteni szeretet kiáradása, majd visszakapcsolása, ez a szeretet-körforgás egyfajta *itinerarium mentis*, vagyis az elme útja Istenhez (ahogy Szent Bonaventura használta művének címében ezt a kifejezést). Dologról dologra, pillanatról pillanatra haladunk. Minden látható és láthatatlan az Úr jelentése (*porta significatione*, ahogy a napnál látjuk), még a halál is – amely egyébként az üdvözülés nyitánya.

A mű időben történő mozgása a fény születésétől a halálig vezet. Az (időn kívüli) *Altissimu* után az első költői képben a nap jelenik meg, amint éppen fölkel (è iorno). Az ábrázolt valóságelemek között állandó kapcsolat van; az élet születése, a nappal és az éjszaka alternanciája, az évszakok váltakozása (a jó és rossz idő kapcsán), amely az életet fenntartja, egészen a halálig. Ebben benne foglaltatik az egyén útja a születéstől a halálig, a fény születésétől a (földi fény) haláláig, az új és örök fényesség születéséig. A halál az erényes emberek számára, akiket a költő általában megszólít, az üdvözülés küszöbe, nem valamiféle borzalom, amilyenek a középkorban gyakran gondolták és ábrázolták.

Végül néhány szót a poétikai, költészettechnikai oldalról; Szent Ferenc nem az antik retorikusok felkészültségével írta a verset, amely ebből a szempontból rímes (főleg asszonáncokat tartalmazó), ritmikus próza. Érdekessége, hogy a benne foglalt tartalom okán fölötte áll az írásművekre alkalmazott egyik legélesebb irodalomtörténeti különbségtételnek, azaz az adott szöveg próza-e vagy költészet? Az mondhatjuk, hogy Szent Ferenc himnusza a poétikai ellentétek fölé emelkedik. A kimondásra váró szó a maga ősi erejében hangzik fel. Láttuk, vannak tudatosan megszerkesztett elemei, de nem hatalmasodik el benne a megszerkesztettség racionalizmusa, hanem a szavak a maguk teljességében és robosztusságukban jelennek meg. Ugyanúgy nincs opposzióban a versszerű megformálás és a prózai, mint ahogy nem volt a keresztény atyák idején sem, sőt Isten szavában, az evangéliumban sem tapasztalható az antik retorikából jól ismert megkülönböztetés. A költemény végső soron olyan ritmikus próza, amely fölötte áll azoknak az opposzióknak és feszültségeknek, amelyek a nyelv különböző stílári rétegei között fönállnak.

Két kulcsszót szeretnék poétikai szempontból részletesebben is elemezni, a *sublimitast*, és a *humilitast* [fenségesség, alázatosság]. Szent Ferenc művében, mint egyébként Dante *Színjátékában* is, egyszerre van jelen a fenségesség, emelkedettség és az alázatosság, a hétköznapiaság, a végtelen egyszerűség. A cselekvés és a kifejezés, a tartalom és a forma tökéletesen megfelelnek egymásnak. A mindenki számára érthető mű mély titkokat tartalmaz.

Irodalomtörténeti szempontból megemlítjük, hogy pontosan a vers keletkezésének az idején született meg az olasz nyelvű költészet Itáliában, ennek két központja volt, a bolognai egyetem, és II. Frigyes Szicíliai udvara. Ezen „iskolák” közös jellemzője a költői tevékenység formai és tartalmi elemeinek öntudatosodása. Szent Ferenc, majd közel egy évszázaddal később Dante számára az új gondolatnak és érzelemnek leg-

inkább megfelelő forma a szentírás „poétikájából” volt levezethető: a lehető legegyszerűbb módon kifejezni a spirituális valóság legbonyolultabb dolgait. *Sacrae Scripturae sermo humilis*, Isten szavának alázatos énekkel, alacsony nyelven való közlése az evangéliumok sajátja. Az ilyen típusú költészetben a hétköznapi élet egyes elemei mély értelmet kapnak. Az egyszerű dolgokhoz való odafordulás mégis egyben a legfölségebbhez vezető út. Nem véletlen, hogy a pogányok, (főleg a görögök) de még a latinok is, egészen Órigenész koráig lenézték a keresztényeket gyenge nyelvi felkészültségük miatt, amely messze elmaradt a görög és a latin retorika akkori átlagos szintjétől. Krisztus tanítványai éppúgy, mint az apostolok által megszólítottak egyszerű emberek voltak: halászok, vámosok, parasztok, a társadalmi élet megvetettjei, akik kívül álltak mind a „szófacsaró” írástudók, mind a rétorok entellektüel körein. A középkorban ama gondolat alapján, amely szerint nem csak a szavak, hanem maguk a jelentéssel bíró dolgok is „beszélnek”, szokássá vált a kommunikáció szavakon kívüli lehetőségeinek a kihasználása is. Erre Ferencnek különösen jó adottságai voltak, gondoljunk csak arra, hogy Greccióban karácsonykor ő játszatta el először emberekkel és állatokkal Krisztus születésének eseményeit, a betlehemi történetet.

A külső alázatosság – ismétli el sokszor Szent Ágoston – fenséges misztériumot tartalmaz: az akit leköpdöstek, az akit megpofoztak, az akit megostoroztak, az akit tövisel koronáztak, az akit keresztre feszítettek, minden birodalom királya, olvassuk például az *Enarrationes in psalmos* 96 zsoltár-elemzésben. „Ille qui stetit ante iudicem, ille qui alapas accepit, ille qui flagellatus est, ille qui consputus est, ille qui spinis coronatus est, ille qui colaphis caesus est, ille qui in ligno suspensus est, ille cui pendent in ligno insultatum est, ille qui in cruce mortuus est, ille qui lancea percussus est, ille qui sepultus est, ipse resurrexit: Dominus regnavit. Saeviant quantum possunt regna; quid sunt factura Regi regnorum, Domino omnium regnorum, Creatori omnium saeculorum?”

Szent Ferenc himnusza nem bonyolult retorikai alakzatokkal, hanem a teremtmények minden fölösleges díszítéstől mentes fölmutatásával fejezte ki azt, miféle kapcsolatban áll Isten a világgal, s mi módon fogható fel *hívásának* egyszerű üzenete.

SZŐKE KATALIN

Baka István „oroszverse”

SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA

„Valóban olyan voltál
mint egy:
oroszvers. Magad fordítottad.
Le.”

(Tolnai Ottó: In memoriam Baka István)

Baka István életművében a *Sztyepan Pehotnij*-ciklust a kritika általában a szerepvers egy minőségileg újabb és bonyolultabb megjelenési formájának tartja. A Pehotnij-versek előzményének tekintették a ciklus elemzői többek között a Széchenyi emlékének szentelt *Döblinget*, a *Liszt Ferenc éjszakáit* és a *Yorick monológjait*. E ciklus azonban Baka kései költészetében jóval összetettebb problémákat vet fel, mint a szerep és a maszk kérdése, mivel egy olyan komplex versvilág- és nyelvteremtő aktussal van dolgunk, amely csak a felszínen mutat hasonlóságokat Weöres Sándor *Psychéjével*, valamint Kovács András Ferenc és Bogdán László szerepverseivel. Ennek a versvilág-teremtésnek természetesen tetten érhetők mind poétikai, mind kultúrtörténeti és életrajzi aspektusai, melyek szervesen egymásba fonódnak, létrehozva a „oroszverset” a XX. századvégi magyar irodalomban, s egyúttal kitágítva Baka költői horizontját, melynek köszönhetően lírájában átértelmeződik a magyar „sorsvers” hagyománya, a saját és idegen, az egyéni és egyetemes fikciója keretében.

A névadás: saját és idegen

A Sztyepan Pehotnij „orosz név” Baka István nevének kissé félresikeredett orosz fordítása. A *baka* szó jelentése oroszul: ’pehotnyinyc’; a ’pehotnij’ pedig melléknév – magyarul: *gyalog*-, *gyalogos*, amely olyan összetételekben használatos, mint például a *gyalogezred* (’pehotnij polk’). Ha az orosz névképzés szabályainak megfelelően adott volna Baka lírai hősének nevet, úgy a *Pehotyinszkij* lett volna talán a leginkább megfelelő változat. Mindez persze nem igazán érinti a versek lényegét, ám a fikció egésze szempontjából nagyon is lényeges ez a kérdés. Baka számára a névadásnál az volt a fontos, hogy az *idegen név* egyben a sajátja is legyen, tehát legyen orosz, de hangozzék kissé idegenül, vagyis egy olyan oroszul tudó külföldi szájából, akinek megbocsátható az orosz névadás szabályai elleni vétség. Ily módon a hibás, hevenyészett fordítás is része a ciklus egészét szervező idegen-saját antinómiájának. Hasonló a helyzet a verscímekekkel. Az orosz alcímekben is található néhány kisebb-nagyobb hiba, „idegen akcentus” (pl.: „Az alászállás a moszkvai metróba” nem „Sznyiszhozsgyenyije v moszkovszkoje metro”, hanem helyesen, ahogy Jurij Guszev „lefordította”: „Szpuszkajasz’ v moszkovszkoje metro”. A verscímek egy része „saját” (a ciklus első részét például korábbi verseiből állította össze), míg más részük „idegen”, melyeket az orosz (és ukrán) irodalomból vett át (pl. az *Almatlanság* és *Szentpéterváron újra* – Mandelstam, *A tengerhez*, *Téli út* – Puskin, *Testamentum* – Sevcenko). A magyar cím alatti orosz verscímek

eleve az olvasó megtévesztésére szolgálnak, miután olyan látszatot keltenek, mintha fordítást olvasnánk; vagyis Sztjepan Pehotnij idegen költő, a versek „oroszversek”, melyeket itt és most olvashatunk először magyarul. Különben a későbbiekben az Arszenyij Tarkovszkij emlékének szentelt *Orosz szonettek* (1994) című verse lábjegyzetében maga Baka ad kulcsot a Sztjepan Pehotnij-ciklus világához. Miután közli, hogy Tarkovszkij 1989-ben meghalt, a következőket írja: „ezek a versek csak fordításban léteznek”. Vagyis Tolnai Ottót parafrázálva, „magát fordította le”. Lényegében a Baka által megírt, lefordított és megélt „oroszversben” az idegen és saját között már nincs határ, a „fordításhoz” nem szükséges eredeti szöveg, a két kultúra szervesen egymásra épül, és ahogy a fordító szinte bekebelezi az idegen szöveget, úgy szívja magába „idegen” szöveg a fordító „eredeti” alkotásait.

Első füzet. Az orosz „kozmosz”

A ciklus első füzetét Baka korábban írt öt verséből állította össze. Ezek a versek teremtik meg a kötet általános hangvételét, ágyazzák be az orosz témát Baka versvilágába. Egyébként a Sztjepan Pehotnij-ciklusban megfigyelhető egy fentről lefelé irányuló mozgás. Míg az Első füzet versei az ég, a felhők és a hold alkotta kozmoszból, szimbolikusan a mennyből a pokolra, a banalitás világába való *alászállást* modellálják, addig a Második füzet az orosz „kisvilág” irodalmi és szubkulturális locusát hívja életre, a Harmadik füzet verseiben pedig a széthullás és a pusztulás, valamint a földi pokol képei az uralkodóak. A nyitóvers, a *Raszkolnyikov éjszakai* Dosztojevszkij- és Puskin-ihletésű metaforái a pétervári éjszaka képeiben mesterien keverik össze a fent (csillagok) és a lent (a kocsmalárma) között mozgó, körvonalait végképp elvesztett világ torz jelenségeit. Különben a fent és lent felcserélése, egymásra vetítése a művészetben általában a válságkorszakokra jellemző sajátosság. Az Első füzet versei is az orosz századforduló (főként a szimbolizmus) költészetének hangulatára játszanak rá. Az sem véletlen, hogy a záróversben (*Hodaszevics Párizsban*) a „szenny” és a „menny” egymásra rímeltetésével végképp felcserélődik a fent és a lent, s a világvége-szituáció egyben az irodalom, az írás végét is jelenti; a Baka által csupán közvetetten felidézett, dosztojevszkij-karamazovi konklúzió „ha nincs Isten, minden megengedett” relativizáló ereje lehetetlenné teszi mind a szuverén létet, mind az alkotást.

„E korszak semmitől sem ódzkodik
Rút katlanából ránk borult a szenny
Tedd le a tollad! Torkig ér a menny!”

Az Első füzet mind az öt verse tehát „éjszakai” vers, melyekben a hold és a csillagok képei az uralkodóak. Belőlük három életkép (*Raszkolnyikov éjszakai*, *Kutya*, *Hodaszevics Párizsban*), kettő pedig filmszerű (Andrej Tarkovszkij filmjei képi világára erőteljesen emlékeztető), apokaliptikus „tájkép”. Érdekes, hogy a *Kutya* című vers is, melyben nincsen néven nevezve egyetlen orosz réalía sem, csupán a cím utal Jeszenyin költeményére, éppen az éjszaka, a hold és a csillagok motívumaival kapcsolódik szervesen a füzet többi verséhez, sőt mintegy realizálja az előző vers, a *Raszkolnyikov éjszakai* egyik metaforáját, melyben az éjszaka és a csillagok egy láncon tartott kutya képét idézik fel: „Az éjszaka, csillagait / Vonszolva, mintha láncra volna, / Előbotorkál...”

A *Rahmanyinov zongorájában* viszont már Baka költészetének központi motívuma, a kitaszítottság, száműzetés szervezi az apokaliptikus tájképet. Vörösmarty: *Elő-*

szó című verséből közismert „*bó és balál*” képei, az alliterációt, és vele együtt magasztosságukat elvesztve „*bó és üszökké*” transzformálódnak: a kihalt, apokaliptikus „orosz” tájban, a tűz és fagy kataklizmájától sújtottan, akár egy fekete-fehér filmben („*Sötét a menny, fehér a sík / Mindegy fehér vagy bolsevik*”) játssza el Rahmanyinov zongoráján az orosz kultúra „történelem utáni” létét, kiüresedését: „*Megfagy megég az ujjad és / Elvérzik közben Puskin is...*” A szintén Rahmanyinov emlékének szentelt *Prelüd* a kihalt és néma vágányokon álló vonatokkal a balti szélben a végidők Oroszországát sejteti, ahol az átélt borzalmak után egyszerűen megszakad a történelem, megszűnik minden elevenség és mozgás, marad a stagnálás, hiszen „Idő többé nem leszen”. Végül a füzet utolsó versében, a Hodaszevics Párizsban ábrázolódik a kiüresedett „orosz” kozmosznak megfelelő lelkiállapot: a *szorongás*. Ez a vers egyfelől „lefordítja” a Baka által magyarrá átültetett Hodaszevics: *Nézem – lenézem a világot* című versének egyes képeit, másfelől megelőlegezi olyan, későbbi saját verseit, mint *Az Apokalipszis szakácskönyvéből* és *A Jelenések könyvéből*. Az égbolt ebben a versben már „*kátrányszínű s klozett-szagú*”, tehát megtörtént az „alászállás”, a század betöltötte hivatását („*Csukd be a század ablakát! Elég volt!*”). Noha az Első füzetben a lírai én, vagyis a maszk, Sztjepan Pehotnij még közvetlenül nem szólal meg, viszont az „oroszvers” már elkezd működését, megteremtí az egy kozmoszt, melybe a Második füzetben már beléphet az „ismeretlen orosz költő”. Kialakul egy olyan versvilág, amely az orosz paradigmát egy általános (saját és idegen motívumokból kikevert) fin de siècle-érzetben teljesíti be.

Második füzet: az orosz „kisvilág”

A Második füzet verseiben a lírai én már felveszi Sztjepan Pehotnij maszkját, az ő „hangján” szólal meg. Egyébként arról, aki beszél – nagyon keveset tudunk. A lírai hős fikatív életreját vázlatos; periférián élő néhai orosz értelmiségi, aki némiképp elsajátította az orosz szubkultúra (a láger) nyelvét, megszenvedte a szovjet köznapok durva valóságát és megélte a valaha hatalmas erkölcsi erővel és tekintéllyel rendelkező orosz kultúra elsőkélyesedését. Otthontalannak és kiteszítottnak érzi magát hazájában, az üres ideológiai szimbólumok és lózungok által értelmetlenné tett világban. Voltaképpen Baka ciklusának lírai hőse nem más, mint az ábrázolt „oroszvers” benső hangja. Amit kifejez, nem annyira egyéni, mint inkább kollektív életérzés: a Második füzet versei a banális, kultúráját vesztett szovjet-orosz-magyar „kisvilág” életképei és szenvedéstörténete.

A Második füzet nyitóverse, a *Téli út* Puskin hasonló című versével polemizál. Míg Puskin lírai hőst a holdfényben úszó, kissé kísérteties, behavazott, néma orosz táj a szerelemről való álmodozásra készíti, addig Baka „orosz” téli tája apokaliptikus, a vers központi metaforájában maga Oroszthon pedig egy bomló hullához hasonlít. A lírai hős mint egy magyar szegénylegény, „lyukas csizmában”, amely átengedi a hólét (az oroszok télen ’valenkit’, azaz halinacsizmát hordanak) „lép be” a versbe, s álmodozás helyett a fagyhalál képe rémlik fel benne. Ez a „táj”, középpontjában a tűrő és bele-törődő kisemberrel, valamint a hidegség, ridegség és otthontalanság érzésével határozza meg a további versek alaphangulatát. A *Hideg teremben hölgyek és urak* és az *Oroszország asszonyaihoz* című versekben színre lép az orosz „kisvilágban” a történelem, melyben a fent és lent ellentéte a magas és alacsony kultúra szembeállításában fejeződik ki. Az első vers kiélezett, direkt ellentétekre épülő képeiben (vérszag és parfüm, puskatus, szurony és drága bécsi zongora) az 1917-es februári forradalom utáni

időszakot, a kultúrát elsöprő erőszakot idézi fel. Az orosz múlt sztereotípiái mint egy képes történelemkönyvben kelnek itt életre. Az Oroszország asszonyaihoz egy fontos orosz vallásfilozófiai és kultúrtörténeti szimbólum, a női princípium banalizálódásáról szól. A vers groteszk képeiben, familiáris hangvételben már az októberi forradalom történelmi eseményei értelmeződnek át: a Bocskarjova-osztag által védett Téli Palota és az ideiglenes kormány miniszterelnökének, Kerenszkijnek a bolsevikok elől női ruhában menekülő figurája. A vers familiáris hangvétele nem véletlen, hogy egy orosz szubkulturális műfajra, a csasztuskára emlékeztet, hiszen a szovjet hatalom éveiben benne szólalhatott csak meg, ha áttételesen is a népi ellenállás hangja. A vers e műfajnak megfelelően csattanóval zárul, az „Örök Asszonyi” vulgáris dicséretével. A verset egyébként a közismert, a szovjet nőkre férfi szerepet rákényszerítő helyzetről elterjedt sztereotípiák szervezi: „*Lapátos, köpködő, pufajkás / Menyecskeink volnának Éva / Lányaik?*”. A negyedik vers, a *Leningrádi este* leginkább Majakovszkij: *Éjszaka* című korai műve merész, fiziológiai metafora-láncát idézi meg. A leningrádi este torz, antropomorf és zoomorf, ahol „*Egy égi száj jelmondatot böfög: / Lenin-ikonosztáz a tér fölött...*” Tehát újra egy szovjet sztereotípiát, a magaskultúra és a vallás szimbolikájának behelyettesítése az ideológia profán szimbolikájával, a tömegkultúra szokványos, szériában gyártott vezér-ábrázolásával.

A Sztjepan Pehotnij-ciklusban az „oroszvers” világ- és formateremtő elvei, illetve az eredetiséggel és az utánzással folytatott játék a *pastiche*-ra emlékeztet. A *pastiche* a zenében a leginkább elterjedt, különböző szerzők műveiből valamilyen szempontok szerinti válogatást jelenti, a képzőművészetben pedig a más művész stílusában készült, az eredeti látszatát keltő utánzást. A *pastiche*-t egyes irodalomtudósok (például Fredric Jameson) a posztmodern egyik jellegzetes eljárás módjának tartják, mint az utánzás semleges gyakorlatát, amely nélkülözi a paródiában elrejtett hátsó gondolatot, elkülönül a szatirikus hatástól és mentes a nevetéstől. A *pastiche*-ban, ahogy Jameson megállapítja, nem a történelmi múlt jelenik meg, hanem reprezentálja a múltból való sztereotípiáinkat. Bakának a Sztjepan Pehotnij-versekkel mintha hasonló célja lenne. A múlt – a távoli és közelmúlt – nem más, beleértve az orosz történelemből és kultúrából elősejlt magyar történelmet és életérzést is, mint életképek, idézettöredékek, lefordított és saját szövegszilánkok tarka keveréke, amely mintegy szimulákrumként funkcionál. Látszatvilágot és látszatvalóságot hoz létre, melyet ugyanakkor fontos felidézni, hogy megértsük az idegen szenvedés tükrében saját kínjainkat is.

A Második füzet ötödik és hatodik verse szintén puskin szöveg- és motívumtöredékeket értelmez át. Mint ismeretes, *A tengerhez* címmel Puskin írt költeményt, Baka ugyanazon címen írt versében újból vele polemizál. Amíg Puskinnál a tenger csodálatraméltó, vad őselem, amely a parttalan szabadság szimbóluma, addig Baka „lefordítja”, realizálja a puskin metaforát: a „*népek tengere*”, kiüresedett szovjet lózungja lesz belőle. A tenger hullámozása a november hetedikén a dísztribün előtt elvonuló menetelőképében teljeseedik be. Ily módon a tenger – vagyis „a szovjet népek tengere” a rendszerbe való bezártság szimbóluma, innen kitörni „elpárologni” nem lehet, mert a kutyás határőr (általános emblémája a szocialista tábornak) elkéri a dokumentet. (Egyébként a dokument szó, mint szovjetizmus került be a magyar nyelvbe a második világháború után.) *A szigetekre szánon* című versben a puskin Múza transzformációja megy végbe a szovjet kisvilágban, immár a hetvenes évek szovjet díszletei között. A klasszikus versforma – szonett – és a versben ábrázolt világ banalitása között eleve éles ellentét feszül. A szovjet kisvilág kötelező tárgyi relikviái, a zötyögő trolibusz,

a romlott scsi mindent átható szaga, a vodka, a halkonzerv és a piszkos lakás szolgálnak a szeretkezés háttéréül. Mindezek mellett a verset keretbe foglaló, a XIX. századi orosz irodalom hangulatára rájátszó kérdés: „*A szigetekre szánon – jössz-e vélem?*”, enyhén szólva nem egészen odaillő. Újból a fent és lent, a magas és alacsony kultúra közötti nem megfelelés az, ami a verset szervezi. A Második füzet utolsó három verse szintén életkép a szovjet köznapokból. A szovjet civilizáció és kultúra nagyságát propaganda-célokból felmutatni hivatott három embléma áll a középpontjukban: a Vörös Nyíl, a Moszkva-Leningrád között közlekedő „szupergyors” vonat, a moszkvai metró, valamint a szovjet magaskultúrát szimbolizáló Nagyszínház. Az *In modo d’una marcia* verscím, benne az indulóval, Schumann Esz-dúr zongoraötösének tempójelzésével, a tipikus szovjet ünnep, a díszszemle banalitását idézi fel. Az örök értékek időtlenségét reprezentáló Schumann-kvintett szellemiségével szemben a reáliák, a Pravda és a Trud újságok „üres fecsegése”, a tribünről a népek integető szovjet gerontokrácia képviselőinek buta ábrázata egy olyan „örök jelent”, olyan történelmi és egzisztenciális zsákutcát testesítenek meg, amely eleve nem számol sem a múlttal, sem a jövővel. Ezzel a stagnálást kifejező képi világgal ellentétben a vers ritmusa az indulót imitálja, hangvétele, s helyenként vulgáris szóhasználat pedig a városi dalokra, a szovjet bárdok, Viszockij és Galics verseire emlékeztet. A lírai hős a brezsnyevi (kádári?) pangás korszakának tipikus, az ideológiából kiábrándult értelmiségijének maszkjában lép színre. Miután kedvesét, Mását Moszkvába röptette a Vörös Nyíl, Schumann zenéjével és vodkával igyekszik elkábítani magát, hogy ne kelljen a tribün „alatt” (újból a fent és lent ellentétének metaforikus realizálása) levő kisvilágra, melynek ő is része, gondolnia. Hogy a pangásban „van haladás és mozgás”, csakhogy az *lefelé* irányul, azonos a pokolra szállással, az *Alászállás a moszkvai metróba* című vers direkt mitológiai képei támasztják alá. A fent és lent itt végképp felcserélődik, de nem a bahtyini karnevál „vidám viszonylagossága” értelmében. Mellesleg, mint már szó volt róla, a Sztyepan Pehotnij-ciklus nem karnevalizált szöveg, hanem pastiche, amely nélkülözi a hátsó gondolatot. Itt minden kimondatik, néven neveződik, szinte minden metafora realizálódik. A fenti világ dermedtsége a versben az „alsó világ” vad aktivitását hívja elő. A metró-pokol hatalmas bendője (a középkori pokol-metafora realizálása) befogadja a kisvilág nyüzsgő hangyabolyát, s sorra „életre kelnek” benne, egyesülve a szovjet reáliákkal az antik mitológia alvilági istenségei és szörnyei. Mi sem természetesebb, hogy a lírai hős Orpheusszal szerepével azonosul (orosz századfordulós áthallás), aki az alvilágban Másáját (Eurüdikéjét) keresi. A Második füzet záróverse, *A Nagyszínházban* szintén egy irodalmi sztereotípiát, a „színház az egész világ” metaforáját realizálja. Jellegetes életképe a szovjet korszaknak: ebben a színházban, a régi, forradalom előtti díszletek között az „Előadásról senki sem beszél”, tulajdonképpen a háttérben zajlik a tragédia, miközben a szünetben mindenki a büfébe rohan, ahol be lehet szerezni olyan ínycsokorokat, melyeket az áruhiánnyal küszködő üzletek nem árulnak. Tehát újból a fent és lent szembeállításában, a magas kultúra díszes tárgyi világa és a köznapok sűrű nyomora közötti kibékíthetetlen ellentétet sugalló képekben idéződik meg a végkifejlete felé rohanó szovjet történelem. A „nagy finálé” apokaliptikus szimbólumával záruló vers egyben a ciklus „szovjet” (történeti) részének végét is jelzi.

Harmadik füzet: a széthullás

A Harmadik füzet Sztyepan Pehotnij monológjait tartalmazza immár a rendszer széthullása utáni korszakból, mikor már végérvényesen szétesett a hamis sémákból

álló világ, ám új értékek még nem léptek a helyébe. Tehát megmaradtak a kétségek és a kiábrándulás, s változatlan maradt a mindennél tartósabbnak bizonyuló banalitás, a testi-lelki-szellemi nyomor, a kisvilág pokla. *A Szentpéterváron újra* (A verscím Mandelstam: *Péterváron megláthatlak újra* versére rímel), a befejező füzet nyitóverse már címevel is Leningrád visszakeresztelésére utal. A vers mintegy újrateremti a XIX. századi orosz irodalom és a századforduló, az „ezüstkör” Pétervár-képének hangulatát; a ködös, fagyos, irreális városban bolyongó magányos hős látomásait, a vers szereplőiként felidézve az orosz irodalom nagyjait (Puskint, Dosztojevszkijt, Ahmatovát, Mandelstamot és Hodaszevicset) és a legismertebb pétervári irodalmi alakokat (Sztepan Pehotnij mint Gogol Akakij Akakijevicse keresi köpönyegét, Raszkolnyikovhoz hasonlóan baltát cipel a kabátja alatt, illetve, mint szegény Jevgenyij Puskin Bronzlovás című poemájából hallja az őt üldöző emlékmű dübörgő lépteit). Ebbe a pétervári monológba ugyanakkor, az idegen szövegekből vett allúziók mellett, szervesen épülnek be Baka korábbi verseinek motívumai éppúgy, mint az életrajzi elemek, saját (főként diákkori) pétervári élményei. A Szentpéterváron újra motívum-rendszerében Az Apokalipszis szakácskönyvéből a „Semmi lakomájára” emlékeztető „gasztronómiai” metaforák („magam magamnak voltam leve”, „csillagok zsírkarikák”, „kondér-korom korom kora”) a személyes pusztulás, az egyéni pokol, az Istennel való polémia metonimikus képeivé lényegülnek át („A lé amelybe csontnak s némi húsnak / Pottyantam...” „A sűrűjében itt alul nem is rossz / Elszopogatni szaftos kézfejem / Csak arra kérlek túl soká ne kínozz / Egyszerre szúrj villádra Istenem...”.) Szintén ezeket a „konyhai” metaforákat folytatja a *Társbérleti éj* című vers is, megidézve a tipikus szovjet, kollektív „életteret”, a társbérletet (a „kommunálkát”) a közös konyhával és mellékhelyiségekkel, valamint az alvó szomszédokkal, közöttük Annuskával, Bulgakov regényéből, A Mester és Margaritából, aki azzal okozta az irodalmár-funkcionárius, Berlioz halálát (a villamos levágta a fejét), hogy kiöntötte a sínekre a napraforgóolajat. A versnek nem csak a képi világa, de színskálája – szürke, piszkosfehér – és helyzetei (mivel lefelé irányulnak) is apokaliptikusak. Miután felrémlik „A század sötétlő sírja”, a lírai hős a „kondér-kor” hiteles képviselőjeként, mint „kanál a dézsa fenekén” fekszik a mosogatólé-szürke éjben. Bakának ebben a versében is rendkívül erőteljesek az emberi végtermékekkel kapcsolatos naturalista metaforák. A vég mintegy fiziologizálódik, miközben az emberi állatává satnyul. Ezt a folyamatot jelzi a vers végén szereplő kutya-metafora is, amely egyaránt vonatkozik a hősré („A zsíros fényt [...] lenyalogatom én...”.) és a Néva által reprezentált, megalkuvással teli oroszra stilizált kozmoszra (visszautalással az Első füzet versére):

*„Ahogy kóbor kutyanyelvét kinyújtva
Lámpasavót a Néva lefetyel,
S ha jóllakott sovány kosztjával újra
A régi gazda lábához hever.”*

Kissé furcsának hat, hogy a következő vers az *Immanuel Kant* címet viseli. Kant figurája elsősorban nem A tiszta ész kritikája révén került be a ciklusba, mintegy az értelmetlenségekkel teli világ antinómiájaként, noha a versben erre a Kant-műre történik konkrét utalás. Inkább a szovjet korszakban elterjedt anekdota kapcsán, melyben Kantot a szovjet polgár, megfélelvezvén a történelemről, Königsbergről egyszerűen hazai, „kalinyingrádi németként” aposztrofálja. A vers a lágerdalt imitálja, az első versszak kezdetén a feldicsérő megszólítás („*Immanuel Kant, Ön a példánk mától!*”), mint pre-

textusra, Juz Aleskovszkij közismert lágerdalára, a Dal Sztálinról-ra utal („*Sztálin elvtárs, ön tudósok gyöngye...*”), melynek ritmusát szinte egy az egyben követi. A vers a bezártság szimbolikájával zárul, azzal az ismert szentenciával, hogy a kor „börtönének” rácsai mögött nem létezhet a kritikai gondolkodás. Az *Előadás után* című vers pedig a kollektív orosz tudattalanból egy újabb történelmi epizódot hoz a felszínre: 1917-ben a lövöldöző fehér-és vörösgárdisták által megszakított Don Carlos-előadását, melyben Saljapin énekelte Fülöp király szerepét. A vers A Nagyszínházban párverse, még egy változat a „színház az egész világ”-motívumára. Nem csak 17-ben volt „*az utcák operája*” hangosabb, mint az operaelőadás, hanem a posztkommunista jelenben is kísért a Matrjoskaként „*egymásba visszadugható vezérek*” sora. A lírai hős ebbéli szorongásának (a szorongás és a depresszió Pehotnij tipikus lelkiállapota) kivetítése a verset záró, groteszk képsor: „*S ránk villan újból Iljics fogsora / a jövő-dő-protézis Auróra.*”

Az *Álmatlanság* Pehotnij szerelmes verse, amely igazi „oroszvers”. A cím áttételesen Puskin, Mandelstam, Cvetajeva és Tarkovszkij líráját idézi meg, ám ugyanakkor a szöveg bekapcsolódik a világirodalmi kontextusba, nem véletlen, hogy éppen prousti emlékezet reflektált „plagizálása” kapcsán, illetve második részében sorra megjelennek Baka költészetének motívumai is. Ez a szintetikus versépítés különösen érdekes a második részben, a szüntelenül az idegenre és a sajátára, a korábbi és a később születő művekre utaló költői szóval. A második rész orosz pretextusai Puskin: Sellő és Oszip Mandelstam: Álmatlanság című versei. A partra vetett hal képe a saját versek közül a *Helsingör* hal-metáforáját értelmezi át, illetve előre vetíti a halacsaként megjelenített kedves alakjával Baka 1995-ben íródott, bevallottan puskin-i ihletésű Sellő-szonettjének „hínáros” képeit. A versben az „alászállás” metáforája a „*vízalatti menny*” képében realizálódik, visszatérésben az óceánhoz, az őselemhez, a kollektív tudattalanhoz. Ugyanakkor a vízalatti menny-metáfora sem mentes az orosz áthallásoktól: az orosz népi utópikus tudatban mindmáig elevenen él a tatárok elől a tó mélyére rejtőzött város, Kityezs legendája, melyet holdfényben mindmáig látni, s amely valamiféle ígéret földként jelenítődött meg az orosz irodalomban.

A Harmadik füzet s egyben a ciklus utolsó két verse, a *Ha minden széthull* és a *Testamentum* már az egyéni létben való végső veszélyeztetettség és a halálra készülődés versei. Sztjepan Pehotnij „életrajza” a végéhez közeledik, ahogy végét járja az az „orosz” világ is, melyben élni kényszerült, s szimbolikusan végéhez közeledik a róla való beszéd is. A *Ha minden széthull* képei voltaképpen ezt a szimbolikus lét- és végállapotot rögzítik. Már a vers első sora, „*Ha minden széthull benned és kívüled*”, pontosan jelzi, hogy már nincs kívül és belül, a metáfora-láncokban végérvényesen és végzetesen minden, a külső és a belső egymáshoz kapcsolódik. A meghasonlott lélek és a pusztuló test állapotát tükröző képek a lepusztult posztszovjet valóság sztereotípiáiban tárgyiasulnak. Hasonlóan a lélekhez és a testhez, a nyelv is pusztul; a kifejezés lehetetlenségét, a beszédközpont paralizálódását jól érzékelteti a vers egyik legszebb metáforája:

„*Mint május elsején a gyárkapun
Lakat van rajta és a mondat kulcsát
Mely elfordulna benne nem leled
Csak rozsdásan csikordulsz elakadnak
A szavaid...*”

A vers záróképe újból egy nyers, fiziológiai metáfora: az Idő jelképes megerőszkölési kísérlete. Az idő és a sötét kapualj azonosítása ismét az alsó világ, a pokol szim-

bolikáját hívja elő. A megjelenő házfelügyelő „idegen nyelven” (litvánul vagy lettül) szitkozódik, jelezve a nyelv végső csődjét, hogy ez a világ már végképp „idegen” mindenkinek, a róla való beszéd nem csak érthetetlen, de értelmetlen is. A ciklus jelképesen a *Testamentum* című verssel záródik, s vele együtt véget ér Sztjepan Pehotnij „élet-története” is. A Testamentum igazi „oroszvers”, miután látványosan működteti nem csak az orosz, hanem a világirodalmi és magyar, valamint a saját költészetből vett reminiszcenciákat is. Egyfelől egyesíti magában a „végrendelet”-típusú versszövegek egyes képeit és beszédhelyzeteit (áthallásokkal Sevcenko, Zabolockij, Kosztolányi és Juhász Gyula lírájából), másfelől – s ezt tartom lényegesebbnek – Baka saját költészete és az általa fordított orosz versek alapmotívumait. Már a vers első sorában megjelenik a „nyirkos föld” („nyirkos pétervári / Talaj...”) metaforája; mint közismert, az orosz folklór szövegeiben az Istenanya a nyirkos földdel van azonosítva, amely az orosz népi vallási tudatban a pogány és keresztény elemek szimbiózisát jelzi (lásd: a Földanya mitológémiáját). Baka költészetének is egyik fontos motívum-sora a „fa-gyökér-föld”, amely a mulandóság és testbezártság kínjának képi kifejeződése. A Testamentum utolsó előtti versszaka pedig („Burok-koporsó rejtse embrióként! / Gyökér-köldökszínő köt össze itt / a Föld-Anyával – szívom majd a hólét: / Véré az utolsó lételemig.”) aktivizálja és reflektálja mind saját költészetének képi világát (vö.: a *Hurok-szonett* következő sorával: „Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom”), mind az orosz irodalom fordítások által elsajátított világképét (vö.: például a Tarkovszkij *Titánia* című a „gyökérlabirintus”, melynek „mélyébe veszve” található a föld lelke). A Földanya-metaphora Bakánál is az orosz irodalomban szokásos jelentését nyeri el: a halál és újjászületés dichotómiáját testesíti meg. Sztjepan Pehotnij „közömbös végzete” („mennybe szállok vagy pokolra”) tehát az „oroszversnek” köszönhetően mégsem annyira közömbös, miután kultúrába ágyazott; a versben metatextuálisan azonosul a föld és kultúra, a lét és költészet, mivel működik a kulturális emlékezet, amely talán egyedül képes ellenállni a mindent bekebelezni szándékozó Időnek.

Az „oroszvers” fordítása

Jurij Guszevnek, a magyar irodalom ismert fordítójának köszönhetően elkészült a „fordítás” fordítása, a Sztjepan Pehotnij-versek orosz szövege. Nem volt irigylésre méltó dolga a fordítónak: eleve lehetetlen az orosz szövegben megéreztetni a magyar és orosz költészet, a saját és idegen ilyen mértékű, egymásra való rájátszását. Ugyancsak nehéz orosz nyelven átadni Baka költészetének sűrített metafora-láncait, illetve a metaforák realizálását. A szovjet-orosz kisvilág reáliái, sztereotípiái pedig más érzelmi töltettel kell, hogy az orosz fordításban megjelenjenek, mint Magyarországon, hisz ez ott saját és nem idegen. Guszevnek ott volt viszonylag könnyű dolga, ahol konkrét műfaj (gyakran ritmikájával együtt) emléke került felidézésre, például a lágerdal esetében, mint az Immanuel Kant című versben. Persze ebben az esetben ugyanakkor fennállt annak a veszélye, hogy a fordításból egy újabb orosz lágerdal lesz, mivel a magyar kontextus egy zárt műfajban rendkívül nehezen érzékeltethető. Úgy gondolom Jurij Guszev jól birkózott meg bonyolult feladatával, minek köszönhetően Baka István „oroszverse” végre bekerülhet a költő számára oly fontos nyelvi és kulturális közegbe, s remélhetőleg a magyar „orosz” költőnek akadnak majd értő orosz olvasói is.

A legendák varázsa

MISKOLCZY AMBRUS KÖNYVE

„Dolgozatunkban – kezdi Miskolczy Ambrus az Imreh-émlékkönyvben megjelent *Eckhardt Sándor és Jules Michelet* című tanulmányát – azt mutatjuk be, hogy az ideológiai környezet milyen módon befolyásolta az elemzés tartalmát, amikor Eckhardt Sándor a legnagyobb francia történész Jules Michelet (1798–1874) életművének néhány mozzanatával került szembe.” Miskolczy összegezésül leszögezi: „Aligha kétséges, dolgozatunk valamennyi szereplőjének érdekében állt volna Michelet magyar-képének elmélyültebb elemzése.” Ezt végzi el a jelen könyv, mely egyben forráskiadás: *Függelékben közli Michelet magyar dosszióját.*

Maga a tanulmány három fő részből áll, egy *Előszóval* és egy *Kitekintéssel* megfejeelve. A három fő rész: *Jules Michelet és „demokratikus legendái”*; *A magyar-román dialógus nyugaton és fordulatai*; *Jules Michelet a magyar és román propaganda keresztútjában és a transzkulturalitás vonzásában.*

Michelet irdatlan oeuvre-jéből igencsak csekélyke rész kerül tehát terítékre, és (a kor amúgy sem egyszerű egyéniségeihez képest is) roppant bonyolult személyiségéből csak a román és a magyar „dialógus” illetve propaganda szempontjából fontosak. Így nem annyira a történész, mint inkább az ideológus Michelet-vel ismerkedünk meg; helyesebben az „ideológiai környezet” hatása alatt író és gondolkozó (és „érző”) Michelet-vel. Az öregedő (de megöregedni nem akaró) tudóssal, túl *Franciaország történetének* középkort, renaissance-ot, reformációt bemutató nagy – és világhírt hozó – kötetein, túl a forradalmár és a lelkes demokrata politikai és emberi csalódásain; a nagy professzorral ismerkedünk meg, akinek elementáris hatását és vonzását a forradalom elsikkasztói időleges felfüggesztéssel csak növelhették. Maga is legenda már, amikor a birodalmi bourgeois diktatúra pszeudoparlamentáris atmoszférájában elkezd írni demokratikus legendáit. Miskolczy Ambrus bravúros eszmetörténeti, társadalomtörténeti, (mély)lélektani és kapcsolattörténeti részletek, események, összefüggések felvillantásával-követésével mutatja be, hogyan találkozott az 1850-es és 60-as évek Párizsában a 48–49-ben levert illetve elsikkasztott forradalmak dicsőségeiből és keserveiből kinőtt és azokat hasznosító két legendateremtő igény: a nagy professzoré és az önmagát nemzeti elitként konstituálni és elismertetni vágyó értelmisége. A részletek roppant „romantikusak”, tehát meglehetősen kuszák, zavarosak, színlelésekkel teltek és áttekinthetetlenek; aki a kor történetét legalább valamelyest nem ismeri, nem is remélheti megérteni, amint arra egyébként a Szerző is többször utal, s valóban vissza is tér az itt felvillantott összefüggésekre és szereplőkre a mintaszerűen világos harmadik főrészben. Lehet különben, hogy kicsit eltúlzom az „áttekinthetlenséget”; szolgáljon mentségemül, hogy (az érthető recenziói „takarékoságon” túl) azért teszem, hogy kiemeljem a második rész centrális fontosságát.

A 49 utáni magyar emigrációról – amint az a jelen könyv irodalomjegyzékéből is látható – elég sok tudományos mű és tanulmány szól; Arany László tiszta vonalvezetésű,

Universitas Kiadó, „Mythologica” sorozat
Budapest, 2000
387 oldal

elfogulatlan könyvecskéjétől a „Tízkötetes” vonatkozó passzusaiig. De Miskolczi Ambrusig – talán az egyetlen Veress Sándor kivételével, aki évtizedekig élt és dolgozott mérnökként Romániában – mindenki kizárólag nemzeti keretekben tájékozódott, s – talán az egyetlen Arany László kivételével – a nemzeti öncélúság (többnyire fel nem ismert vagy el nem ismert) kategóriái és követelményei szerint. Senki nem figyelt fel a „dialógusra”, még kevésbé a nemzeti törekvésekben és önképképző propagandákban megnyilvánuló párhuzamokra, hasonlóságokra, azonosságokra csakúgy mint különbségekre. Aminthogy az se igen szűrt szemet senkinek, hogy forradalmár és posztforradalmár emigránsok milyen készséggel állottak konzervatív monarchikus sőt diktatórikus erők szolgálatába, mihelyst elérkezettnek látták a cselekvés pillanatát, vagy amikor tőlük reméltek tartós vagy pillanatnyi segítséget. E tekintetben se különböztek magyarok, románok és lengyelek; amint abban sem, hogy mindez a legkevésbé sem zavarta őket a francia császár ellen a maga eszközeivel és érzelmeivel következetesen küzdő Michelet iránti csodálatukban. Az emigrációknak eleitől fogva nagyon szűk volt a mozgástere, és aránytalanul nagyok voltak a vágyaik. „A hivatalos nagypolitika és diplomácia mellett meghúzódó tervezgetések, összeesküvések világa ez. Az egyik póluson a világpolitika szálait mozgó brit Palmerstont találjuk, a másikon a nemzetközi összeesküvések szervezőjét, Mazzinit. A délkelet- és kelet-közép-európai emigránsoknak e két pólus között kellett mozogniuk, minden lehetőséget kihasználva.” (132.) A mozgástér szűkösségeért „kárpotolta” az emigránsokat az eszmék széles skálája, melyen nagyralátó terveiket szőhették. Románok és magyarok egymástól lényegében függetlenül, legfeljebb olykor a kritikus pillanatokban találkozva, ám akkor sem közeledve, mert amit az egyik maximális engedményként kínált fel, azt a másik még minimális tárgyalási kritériumul sem tudta elfogadni. Miskolczi Ambrus tehát két külön szálon, egy románon és egy magyaron fejt fel és szembesíti a terveket, s mutatja meg az azonos dunai konföderációs-föderációs európai eszmekörben keletkezett román és magyar tervek úgyszólván „genetikus” összeegyeztethetlenségét.

A konföderációs-föderalizációs keret európai igény volt, úgyszólván eleitől fogva. A Habsburg Birodalom „helyére először az 1830-i lengyel nemzeti szabadságharc emigrációja álmódott valamiféle konföderációt, miközben a föderalizációval is kísérleteztek. A dunai fejedelemségekben élő románok a párizsi lengyel emigrációval próbáltak együttműködni, tőle nyertek példát és buzdítást, már az 1830–40-es években. Mazzini is igen korán, még 1832-ben, éppen egy Magyarországról szóló cikkében felvetette a dunai konföderáció eszméjét, csakhogy a vele való szövetkezést a nyugati hatalmak diplomáciája nem nézte (volna) jó szemmel, míg a társadalmi rend felforgatásától és a forradalmi felkelésektől tartózkodó nemzeti törekvések majdani lehetséges szövetségesként jöhettek számításba. (Es egy liberális állam berendezkedése eleve meg kellett, hogy tűrje a játékszabályokat elfogadó külföldieket.) Közben pedig, 1847-től néhány olyan francia publicistát is foglalkoztatni kezdett a gondolat, mint H. Desprez, J. Ubicini vagy Paul Bataillard. A Habsburg Birodalom konglomerátumának helyére etnikai tömbökből álló konföderációt álmódtak, azt fejtegetve vagy sugallva, hogy a magyaroknak is érdeke ez az új rend, még ha áldozatokat is követel tőlük. 1847-ben hirdette meg a párizsi román diákok körében Nicolae Balcescu, hogy »célunk nem lehet más, csak a románok nemzeti egysége. Először az eszmék és érzelmek egysége, amely majd idővel meghozza a politikai egységet«. [...] A magyar kortársakat a lengyelek és a francia újságírók által felvázolt perspektívák nem vonzották. A Habsburg Bi-

rodalmon belül keresték az önálló Magyarország helyét. »Álladalmi szövetség« volt a cél, mint Wesselényi Miklós írta. A liberális elveket céltudatos pragmatizmussal érvényesítették. 1848 tavaszán pedig élve a lehetőséggel, megteremtették a modern alkotmányos Magyarországot. A Birodalom egészének liberalizálódása azonban kudarcba fulladt. Ennek programját nem dolgozták ki, mert nem is lehetett, a kompromisszumok kialakítására pedig nem jutott idő. A birodalmi centralizációra törő ellenforradalom ki tudta használni az átmeneti állapotokat.” (132–133.)

Ez a különböző indulás önmagában predestinálta a 49 után kialakuló és megszerveződő magyar emigráció nézeteinek és terveinek a különbözőségét a románokétól. Hozzájárult ehhez persze sok egyéb tényező; egészen a magyar emigrációt eleitől kezdve megosztó személyes ellentétekig. Miskolczy Ambrus mindent sorra vesz, és mindent gonddal elemez; témájának, a konföderációs – föderalizációs eszméknek és terveknek a szempontjából. Új megvilágításba kerülnek így jól ismert részletek, mint például a Kossuth–Teleki ellentét, vagy a székely vértanúk és Teleki Blanka históriája; fény derül nem vagy alig ismert szálakra és személyekre, mint például Constantin Daniel Rosenthal 1851-es tragikus végű erdélyi kiküldetésének párizsi eszmei és szervezeti hátterére. Az ilyen (gonddal elemzett) mikrohisztóriai töredékekből érthető meg Michelet fenntartásmentes rajongása a román intellektüellek és a román nép iránt; hiszen román legendáriumába illő hősök mellett bennük vélte felismerni dunai föderációs eszméjének legkövetkezetesebb híveit és letéteményeseit. »Michelet a népek megbékítésére a leghatékonyabb eszközt a természetben kereste. A Duna megidézése és dicsérete nem egyszerű vagy költői leírás, hanem valamiféle fohász a természethez, hogy segítsen, miközben ezt a segítséget már valóságosnak igyekezett bemutatni. Ugyanakkor a francia forradalmi modellt próbálta alkalmazni, a föderációk modelljét. [...] A harmincmillió dunai föderációt tartotta Michelet a jövő birodalmának. »A fajok harmonikus háromságában teljes Európát látunk születőben a Duna mellett. Bárcsak ezek az egyesült államok olyan vagy jobb sorsra jussanak, mint Észak-Amerika! Bárcsak oly szélesen és termékenyen hömpölyögne folyód, mint a Mississippi, miközben félnek a törökök, félelmetes lenne az oroszok számára és tisztelné az egész világ!« Még a véres közelmúlt is a jövő záloga lett. »A népeket egymással szembefordító kegyetlen félreértés mára eloszlott. A hüvelyükbe visszadugott kardokat csak a közös ellenség ellen vonják ki.« Michelet saját tanári varázsának tudatában úgy szólt ezekhez a népekhez, mintha csak a katedrájáról tekintett volna alá.” (176–178.)

Ezek a kiragadott és a főbb vonalakat is legfeljebb ha sejtető idézetek még sugallni se képesek a mikrohisztóriai-filológiai részletek gazdagságát és az elemzések szépségét. A recenzió legfeljebb figyelmeztethet rá, hogy a második rész ismételt, alapos átolvasása után visszatérve az első részre, hirtelen milyen világossá és történelem-közelivé vagy mondjuk inkább ember-közelivé válnak Michelet legendái, például és elsősorban *Madame Rosetti legendája* vagy a lengyel és az orosz legenda. A soha meg nem íródott magyar legenda jegyzetanyagához – a Michelet dossziéhez – és Michelet ide vonatkozó olvasmányaihoz fűzött elemzés teljes megértéséhez azonban végig kell előbb olvasni a harmadik részt is.

A harmadik rész visz legközelebb Michelet-hez mint élő – Lucien Febvre szavával – »hús-vér« emberhez. Az első részben legfeljebb szinte mintegy ismertként megemlített családi, baráti, tanítványi kapcsolatok itt releváns részletekkel és étellel telítődnek. Végigkövetjük például vejének, az önmaga tehetsége és munkássága révén sem jelentéktelen Alfred Dumesnil-nek áldozatos szolgálatait Michelet legendáinak és legenda-

jának az érdekében; betekintheünk Michelet inspiráló szerelmeinek és nem mindig inspiráló házasságainak a történetébe; mindenekelőtt pedig ismerteti ez a fejezet azt a magyar szellemi közeget, amely – elsősorban személyes képviselőin keresztül – meghatározóan hatott Michelet magyarság-elképzelésére és legendájára.

Külön trouvaille, hogy egy olyan ifjúval kezdődik a sor, Vasvári Pállal, aki Michelet eszméit növekvő kritikával fogadta, holott „Michelet a forradalomra készülő ifjúság bálványa volt. Jókai Mór így emlékezett az 1848-at megelőző évek hangulatára: »Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Louis Blanc-t, Sue-t, Hugo Victort, Béranger-t,« ... A Michelet-kultusz a Franciaország-kultusz része volt.” (180.) Vasvári ellenben „az 1848 nyarán írt *Irányzatok az első francia forradalomból* című cikksorozatában nem az első helyen említi Michelet műveit, és ráadásul a maga módján értelmezi, mintha a Mesternek »A Nép«-et megnyitó önvalomását vetítené rá »A francia Forradalom történeté«-re: ... »Michelet könyv helyett önszívét tárja fel az olvasó előtt. Tények helyett az író kedélye szól hozzánk. Michelet keblében minden esemény saját szint nyer: a világfájdalom beteges sárga színét. Olyan ő, mint a selyembogár, mely egészséges zöld eperfaleveleket szed magába, de azokat később sárga selyemszálak alakjában eresztí vissza szájából. Michelet lelkébe szedi a forradalom eseményeit, hogy azokat a világfájdalom halvány színével befesse, úgy mutassa be az olvasónak.«” (184–185.)

A selyembogár-hasonlattól és a világfájdalom (túl)hangsúlyozásától eltekintve írhatta volna Miskolczi Ambrus saját véleményeként Michelet legendáiról; s ha „A francia Forradalom történeté”-t másként ítéli is meg, együttérző Vasvári-elemzése mintha azt mutatná, hogy a történetírásról való felfogásától nem lehet nagyon távoli az elemzetté, aki úgy látta, „hogy »a francia forradalom írói eddig csak részleteket írnak meg, s e részleteket tökéletes egészé senki nem alakította«. Ennek okát nemcsak abban látta, hogy »mindenik saját kedvenc eszméit fürkészte«, hanem abban is, hogy a francia történetés nemzetileg is eleve elfogult, »még akkor is pártember«, ha nem tartozik párt-hoz, mert »pártembere Franciaországnak«. Vasvári szerint »idegen nemzetbeli sokkal tisztábban bírálhatja a francia forradalom eseményeit«. Hiszen a történetírónak kötelessége a pártatlanság, »levetkőzni a harag és a gyűlölet eszméit, letenni a rokonszenv legszentebb érzelmeit.«” (185.)

Vasvári Pál „a forradalom előtt történelmet tanított Teleki Blanka leánynevelő intézetében, a márciusi nagy napok után tanári pályán akart előlépni. Egyetemi tanár szeretett volna lenni”. (184.) Párizsban sosem járt, meglepően jó és eleven értesüléseit Michelet-ről „feltehetően Auguste de Gerandótól és magyar családjától, Teleki Emmától és Blankától” szerezte. (183.)

Auguste de Gerando az egész könyv – és a magyar dosszié – egyik főszereplője; felesége, Teleki Emma pedig Michelet magyar kapcsolatainak és tájékozódásának kulcsfigurája. Michelet körében „az állandó magyar jelenlétet Teleki Emma képviselte, aki iránt Michelet ellentmondásos érzelmekkel viseltetett, szerette őt és félt tőle.« (Csodálatos, elviselhetetlen – így érezte 1860-ban”. Teleki Emma pedig „bár bálványozta Michelet-t, a közös eszmei kötődések ellenére két – egymástól társadalmi és emberi szenvedélyek által elválasztott – külön, bár egybefonódó világban éltek. Michelet egyszerre tisztelte és gyűlölte az arisztokráciát. Kiváló egyéneit példaként állította olvasói elé. Sőt, ha kellett az egész népet arisztokratának nevezte – gondoljunk a magyarokra tett észrevételeire. Viszont gyűlölte az arisztokráciát, mint uralkodó osztályt. Lehetőleg kerülte az arisztokraták társaságát. Arisztokrata nélküli arisztokrata-kultuszt művelt.

Emma ezért is nyomasztotta.” (201.) És aggódott, mikor az özvegy – A. de Gerando a szabadságharc bukása után menekülni kényszerült, s 1849 decemberében Drezdában meghalt – 1850 nyarán vejéhez, Alfred Dumesnilhez akart költözni, a családi kastélyba; hátha – vélte a Mester – „Emmának elapadnak, »ha időlegesen is« a jövedelmei”.

Michelet és Teleki Blanka barátságával Miskolczi Ambrus a Mester bonyolult érzelmvilágának felvillantásán túl a Szabadságharcról és a megtorlásról vallott nézeteit is bemutatja, hiszen erről elsősorban Teleki Blanka közvetített híreket. Az elnyomást és a kegyetlenséget szívból elítélő Michelet kiáll az üldözött és szenvedő magyarok mellett, fennkölt levelet ír Teleki Blankának komor börtönébe, de a magyarok iránti együttérzése és szeretete sohasem éri el azt az őszinteséget és bensőségességet, mint a román hősei iránti; meglehet azért is, mert a magyarokban inkább látta kedvenc „dunai konföderációjá”-nak akadályait, mint a románokban.

Ez a logikusnak látszó megoldás azonban tán csak a recenzió óhatatlanul leegyszerűsítő kontextusában tűnik fel; a könyv itt inkább új fejezetet nyit: „Charles-Louis Chassin (és Irányi Dániel) párbeszéde Edgar Quinet-vel.”

Charles-Louis Chassin-t jól ismeri és nagyra becsüli a mindenkori hivatalos magyar historiográfia. Pártoktól és ideológiáktól szinte független konszenzusként foglalhatta össze a „Tízkötetes”: „Elsősorban politikai jelentősége volt Irányi Dániel *Magyarország forradalmának politikai története 1847-1849* című, Ch. L. Chassin francia íróval együtt 1859-60-ban Párizsban franciául kiadott munkájának. A bécsi forrásokból táplálkozó torzításokkal szembeszállva törekedett a reformkori fejlemények logikus következményének tekintett magyar forradalom céljainak és menetének tisztázására. Nemcsak a Habsburg-hatalom, hanem az aulikus magyar arisztokrácia szerepének is határozott bírálatát adta. A történetek egyik legfőbb tanulságaként az együtt élő népek összefogásának szükségességét hirdette.” (MOT 1848–1890, Akadémiai Kiadó, 1979, 621.)

A *Legendák varázsa* kibontja az ilyen sommás értékelések mögött rendszerint rejtőzködő roppant bonyolult valóságot. A könyv Michelet-centrikusságának megfelelően mindenekelőtt azt ismerteti, hogy Chassin, Michelet lelkes tanítványa és végig rendületlen híve, miként, és miért fordult szembe „mesterének barátja, Edgar Quinet nézeteivel”, és magának Michelet-nek a nézeteivel is. Áttekinti *A magyar forradalom politikai történetén* kívül Chassin többi magyar tárgyú művét, s az ezekből kialakuló képet, nemcsak a magyarság-képet, hanem a térségről általában s benne Franciaország szerepéről kialakuló képet szembesíti Edgar Quinet ugyanezekről szóló nézeteivel és vallomásaival. Chassin esetében az elemzés elsősorban az 1855-ben a *Revue de Paris*-ban megjelent „A magyar legenda: Hunyadi János” című írásra, a „Magyarország, szelleme és küldetése. Hunyadi János” címmel 1856-ban és másodszor 1859-ben megjelent „magyar múlttal és jövővel foglalkozó” tanulmányaira, és „A magyar forradalom költője. Petőfi Sándor” című, 1860-ban megjelent könyvére hivatkozik. Az Irányival közös könyv kapcsán elsősorban nézetkülönbségeiket ismerteti és az áthidalásukra igyekvő vitát. Áthidalásról Quinet esetében szó sem lehetett; „Edgar Quinet 1856-ban »A románok« címmel olyan könyvet állított össze, amely Chassin munkájának [*Magyarország, szelleme*] ellenkönyve, még akkor is, ha terjedelme csak negyedakkora. Quinet-t inkább a románokhoz vonzotta a szíve. Már Michelet román legendáit olvasva fellelkesült: »Őn kitalálta ezen nemzetiség titkát, elsőként lebbentette fel a fátylat és mutatta meg Európának a bölcsőben megölt népet...«” (211.) Részletesen megmutatja Miskolczi Ambrus, miként kellett Quinet-nek érveléséhez kidolgoznia egy kellően véres ellenség-képet, miként párosult „Románia-látomása mártirologikus magyarelle-

nességgel.” (214.) De nem holmi elfogult magyargyűlölet miatt, „hiszen általánosabb politikai világnézeti kérdésről van szó. Quinet a német kisállamiságot éppen olyan észszerűtlennek tartotta, mint a Habsburg Birodalom konglomerátumát. Az etnikai elv érvényesítésének híveként karolta fel a románokat. [...] Mintha megéreztette volna a magyar-osztrák kiegyezést, és azt, hogy Franciaország saját érdekében majd az etnikai elv jegyében darabolja fel Közép-Európát. Chassinnek is válaszolva védte Franciaországot, hangsúlyozva, hogy »a modern időkben nem irtott ki egyetlen nyelvet sem, egyetlen nemzeti életet sem számolt fel«.

Következetes lehetett önmagához:

»Már zsenge éveimtől a mai napig mindig ugyanazokat az eszméket képviseltem. Imádtam Franciaországot, arról a dicsőségről álmodtam, hogy ő lesz a modern népek eszménye.«” (215–216.)

Ez az imádat azonban nem zárta ki, sőt megkövetelte az ellenség-képet. »A faji gondolat a fajok közötti harc könyörtelenségének tudomásulvételével járt. Mert a természet könyörtelensége természetes. Quinet a román nép életerejének bizonyítéka-ként hozta fel, hogy a római ősök kiirtották a dák őslakókat, nagy élvezettel írva le Trajanus oszlopán az emberirtás jeleneteit.«” (214.)

Chassin viszont eleve veszélyesnek minősítette a fajok antagonizmusát, és elítélte a tendenciákat, melyekben »a vallási különbség »faji« különbséget tükröz.«” (210.). A magyar állam fejlődésében éppen azt emelte ki, hogy ellenállt ezeknek a tendenciáknak. »Chassin tollán végül mintaállam született: »Magyarország talán az első nemzet, amely megértette valamennyi szabadságok egyesítését és szolidaritását. Németországban a reformáció fejedelmi jellegű volt, Angliában királyi, Franciaországban arisztokratikus és burzsoá, Magyarországon alapvetően népi és nemzeti. Ez vetette fel a magyarok körében a modern alapelv anyaeszméjét: mindenki kormánya mindenki által és mindenki javára.« [...] A protestáns Magyarország – fejtegette Chassin – nem akarta megsemmisíteni a katolikust. »Elválasztotta a vallást az államtól, megalapítva a katolikusok és reformátusok polgári és politikai egyenlőségét.«

Ezzel a könyvvel [*Magyarország, szelleme*] a tanítvány fölülmúlta a mestert. Mert míg Michelet vigyázott arra, hogy a nem francia »Franciaországok«, mint Lengyelország sohase ériék el az eredeti tökéletességét, Chassin Magyarországa tökéletesebb, mint maga Franciaország. Nem véletlen, hogy Kossuth köszönetét fejezte ki – »nemzetem nevében«. Teleki László pedig finom dialektikával arra biztatta, amit már megtett: »Ön van hivatva, hogy ne csak ujját tegye vérző sebeinkre, hanem új életre ébressze ügyünket is az által, hogy francia üggyé teszi, amidőn azt országának s így a világnak az európai civilizáció szempontjából mutatja be.« Teleki László pontosan tudta, hogy ez a magyar ügy sikerének titka. Chassin sokak életérzésének adott hangot, többek között a vele mint üldözöttel és protestánsnal is sorsközösséget érző Victor Hugóénak is, amikor ez úgy vélte: »Van eszmei Franciaország és van hülye Franciaország.« Chassin mintha ez utóbbitól menekülve a magyar múltban fedezte volna fel az előzőt.

Ne marasztaljuk el. Nem ő volt az egyetlen, aki így járt el, és más tájakra vetítette az ideális hazát. Az eszkepizmus technikáját és Chassin eredetiségét akkor értékelhetjük, ha nemcsak Desprez és Langsdorff alkalmi publicisztikájára, Michelet ihlető megnyilvánulásaira utalunk, hanem a másik mesterre: Edgar Quinet-re is, akiről magasztaló könyvet írt, de akivel egyben szemben is került. (211.)

Miskolczi Ambrus nem csak vagy nem elsősorban a szembekerülést dokumentáló Quinet műveket ismerteti, hanem az ezt megalapozó-magyarázó társadalmi, szellemi

s mindenekelőtt személyi és érzelmi hátteret; a kapcsolattörténeti-lélektani elemzések Miskolczy könyvének jellegzetes vonásai és lényegéhez tartoznak; jórészt meglehet éppen itt kell keresni a legendák forrásait, vagy legalább a fogódzót az értelmezésükhöz. Itt azonban még nagyobb a szerepük: előkészítik a következő részfejezeteket, melyek Michelet román barátságait tárgyalják. Michelet a maga bonyolult lelki világával és közönségsikerre számító képességeivel mindig is vonzotta a lélektani értelmezéseket; a /poszt/modern érzelemtörténeti megközelítéseknek pedig egyenesen ideális alapja. Miskolczy Ambrus érdeme elsősorban tán éppen az, hogy nem csábul el valamilyen pszeudofoucault-ista posztmodern irányba, hanem megmarad a filológia kevésbé érdekes és olykor nehezebben követhető, de megbízhatóbb talaján. Ami nem azt jelenti, mintha rövidlátóan és fantáziátlanul dolgozna; ellenkezőleg, nagyon is izgalmas összefüggésekre és kontextusokra derít fényt. De mintha valahogy Chassinellel tartana Quinet-vel sőt magával Michelet-vel szemben; mintha valamiféle filológiai „eszképzismus” türelmességét és racionalizmusát részesítené előnyben (ha nem is éppen ezt választaná; pláne nem valamivel „szemben”). Nem kíván mindent föltétlenül megértetni, megérteni se tán. Meghagyja például, és épp Michelet körül a legsűrűbben, a homályt a jelenetben, ahogyan Dumesnilné, Michelet szeretője halálos ágyán, 1842-ben, miközben „végül már nem is engedte magához” Michelet-t, leányára, Adèle-re bízva fiát, Alfred-et, aki ekkor már vőlegénye volt, és később egy életen át szó szerint önfeláldozó hűséggel szolgálta bálványozott apósát, a Mestert, és szenvedett, ugyancsak egy életen át, Adèle-nek ugyanott kiejtett vagy csak kiejteni vélt egyetlen mondatától, hogy ő már 12 éves kislánykora óta más szeret. Michelet pedig megharagudott rá, mert amikor „újra nőülenni akart, Alfred levélben kérte meg Athenaist, hogy a francia nemzet érdekében lépjen vissza. A cseléd lány, Victoire-Rustica is morgott, a Mesterrel való intim kapcsolatai miatt némi joggal. Michelet ezért is vejére rontott, és keserűen nyugtázta, hogy lánya iránta való egyetlen bizalmas gesztusa az volt, hogy gyűlöli a menyasszonyt. Az új nász ugyanis az érzelmi veszteségen kívül anyagi katasztrófával is fenyegetett”. (231.) Az 1851-es államcsíny után ugyanis a cenzúra szigorodásával megszűntek Alfred publikálási lehetőségei, hamarosan nevelői állást kényszerült vállalni, miközben lelkesen dolgozott apósának; szállította az anyagot a *Román legendához*. „Michelet 1851. április 1-én kapta meg Dumesniltől a beszámolót Rosettiné viszontagságairól, amelyekről nyilván maga a történet hőse is sokat beszélhetett.” (233.)

Madame Rosetti legendája, ahogyan az első részben megismertük, amint csecsemőjével a karján kísérte fel a Duna mentében a férjét és fogolytársait szállító török hajót, hogy végül halált megvető bátorsággal kiszabadítsa őket; most tárja fel második, a legenda mélyén meghúzódó valóságos történetnél mélyebb valóságtartalmát. A Grand Orient páholy ritusai, a Michelet-órák forradalom-kultusza és Franciaország-vallása, C. A. Rosetti mindig józanul számító rajongása, Athenais Mialaret – a második feleség – és Madame Rosetti (féltékenységektől sem mentes) Michelet-imádata, Dumesnilék zenés estélyei, ahol 48 szellemiségén felhevülten ábrándoztak a zsarnokságok bukása után Francia mintára berendezkedő új nemzetek szabad szövetségéről: mindez és anynyi más személyes emberi vonatkozás Rosettiék baráti körében Michelet körül politikai realitásként ható szimbolikus teret teremtett, melyben a közös ügy virtuális szolgálata szőtt szoros érzelmi hálót. „Az érzelmi hálót a nemzet mozgatja, vagy inkább a hozzá való viszonyulás. Ember emberhez való viszonyát a nemzethez való viszony határozta meg, a maga meghatározhatatlanságával. [...] Bár a Mester (Michelet) és Tanítvány (C. A. Rosetti) nem tudott egymás lelkébe (és naplójába) tekinteni, barátságuk

két okos önzés és egyetlen szenvedély találkozásaként teljesedett ki. A nemzeti szabadság áhítatában oldódtak fel.” (237.) Miskolczi Ambrus azonban be tudott tekinteni mindkettőjük naplójába, és nyomon követi, miként válik ez az áhítat az önimádat és a mások gyűlöletének eszközévé, mihelyst az eszmék szimbolikus teréből a politikai realitások világába hatol.

A nemzeti érzés a tizenkilencedik század heroizmusra, szenvedésre (vagy inkább szenvedésre?), világfájdalomra hangolt érzelmi kódja szerint hősokeket, mártírokat, elenségeket, és szent célokat követelt, s a legendák szolgáltaták hozzá a szellemi készletet, kifogyhatatlan táplálékként a politikai propaganda számára. Miskolczi Ambrus persze nem ilyen durván fogalmaz; hallatlanul finom és körülményes elemzéssel tárja fel, hogyan vívta harcát Párizsban magyar és román propaganda, s miként hatolt be Michelet házába. Mintha valahogy meg is sokallná a feltárt sok egyéni hiúságot, irigységet, történetet, féltékenységet, kollektív képmutatást; azt a légkört, melyben „a szenvedés romantikus pátosza átadta helyét a gyűlölködés réalpolitikájának”, mert hirtelen egy új részfejezetet nyit az irodalom felé, melyben „a politikai irigység által keltett rossz érzést enyhítette a folklór élmény varázsa”. (240.)

Ezt a varázst is a fáradhatatlan szenvedő, Alfred Dumesnil közvetítette a Mesternek, a Rosetti fordításában kapott román balladákkal. Michelet hagyatékában öt fordítás maradt fenn, Miskolczi Ambrus a *Függelékben* közli mind az ötöt. A két legismertebbet, „A bárány”-t és „A báránká-t magyar fordításban is közzéteszi, „mivel ez valamiféle nem hivatalos román himnusszá emelkedett – természetesen nem a Rosetti-féle változat, hanem az eredeti”. Az utóbbit közli Illyés Gyula közismert fordításában is, azután a *Miorita*-változatok bonyolult filológiájának segítségével felfejti Rosetti „tolmácsolásainak” átírásait és aktuálpolitikai értelmét. Nem demonizálja Rosettit, a folklórt az egész román irodalom, akárcsak a kortárs magyar, felhasználta a tizenkilencedik században nagy nemzeti céljainak az érdekében. „De amíg Alecsandri alkotott, Rosetti csak ferdített. Mentségére szóljon az egykorú folklór-szemlélet, ahogy azt Herdertől tanulták vagy inkább átértelmezték.” (256.) Ez a korabeli Európa-szerető honos szemlélet az alapja Michelet kultúrákon átívelő genuin vonzódásának a román népballadákban és a rájuk építő román poézis legjavából sugárzó – francia szemmel külön izgalmasan „barbár” – emberség, nemesség, táji szépség, ösztönös honszerelem iránt. Így lesz „Michelet román világa a szeretet világa: »Nem hiszem, hogy volna még a földön a szerelem kifejezésére ilyen alkalmas nyelv, mint a román, ez a rusztikus nyelv – az erdők és síkságok, a szerelem és barátság nyelve a magányban –, amelyen a Kárpátok tisztásain az egyedülálló anya az őzsutával, úgy szól, mint Brabanti Genovéva beszélne a csecsemőjéhez, a gidához mint tejtestvéréhez.« (Brabanti Genovéva, Siegfried felesége a becsületért rágalmak miatt az erdőbe menekült gyermekével, akit egy őzsuta szoptatott.)

Szép ennek a világnak a megjelenítése. De az összkép Janus-arcú. A csúnya néz a jövőbe, mert a szeretetközpontú nemzeti diszkurzus óhatatlanul a gyűlölködésbe torkollik. A másiktól alkotható kép ellenségkép lesz.” (265.) És a „transzkulturalitás” (vagy inkább a nemzeti öncélúság?) politikai dialektikája megleli ehhez is a magyarázatot. A teljes felmentést adó magyarázatot, egy „magosabbrendű” politikai szeretet nevében. Mert „Michelet román folklór-értékelésének lényege politikum. Minden más mellékes.” (268.) Michelet transznacionalizmusának centrumában Franciaország imádata rejtőzött (ha ezt soha nem is vallotta meg olyan nyíltan, mint barátja, Quinet), „és azon sem tűnődött el, hogy a francia típusú nemzetállam modellje milyen ellentmondásosan

érvényesül térségünkben. A kompromisszumos megoldások ugyanis eleve elfogadhatatlanok annak, aki abszolútumokban gondolkodik.” (297.)

„Michelet tudatosan formázta életét [...] Hogy mennyire volt következetes, azt a nemzeti mítoszképzés terén éppen a magyarokhoz való viszonya jelzi. A francia kispolgár szövetségkereső politikáját példázta mindaz, amit nem írt meg, és mindaz, amit írt a magyarokról – vagy tegyük hozzá, a többi kelet-európai népről. Ez a politika a háborúra való készülődésé, mert háborúra készült a világ, hogy megszabaduljon a társadalmi kérdések szorításától. Michelet természetkultusza már a béke világa lehetett volna, ha nem söpörte volna el a francia-porosz háború, amely a következőt hordozta magában.” (301.)

„Európa pedig – szép békekorszakán keresztül – elindult századunk »harmincéves polgárháborúja« felé. Az emberiség nagy álmai pedig visszajukra fordultak. A nemzetet és etnikumot fajjá stilizálták, istenné vagy inkább bálvánnyá emelték. Aldozatul esett a nemzetek szabad társulásának törekény – sőt, olykor csak eszközként szolgáló – eszménye is. A transzkulturalitás élő valósága a kulturális fölényrel manipuláló hatalompolitikai marakodás részese lett, holott élhetett a remény, hogy ezt enyhíti.

Michelet éppen úgy politizált, mint mindenki, a fantáziáló kispolgártól a körmönfont diplomataig, miközben a köztársasági eszme élő szimbóluma lett, és a francia történetíró.” (297.) „Legendái történetének varázsa a politikai kultúra amoralitását is magába foglalja, ugyanakkor ennek a meghaladását célzó erőfeszítést is. Michelet életművének varázsa talán abban segíthet, hogy megtörje a legendák varázsát. Mert miközben mítoszokat teremtünk, állandóan küzdünk is ellenük, tudva, hogy a mítosz egyben veszélyes fikció is lehet.” (301.)

Egy Michelet-nek szentelt ilyen nagy és komoly könyvet illő ha nem is föltétlenül derűlátóan de legalább bizakodóan befejezni. A recenzió azonban szabadabban (vagy csak felelőtlenebbül?) mozoghat, amiért is befejezésül inkább visszatérnék Charles-Louis Chassin jónéhány oldallal elébb említett leveléhez, melyben a Petőfi-könyv megjelenése után mintegy negyven év múlva „Chassin udvariasan megköszönte Gyulai Pálnak, hogy a *Budapesti Szemlé*ben egykori leveleiből közzé tettek néhányat,” és hangsúlyozta, hogy ezen közlemény „ifjúságom legszebb pillanatát idézte fel, az igaz ügyekért folytatott harcét, és a szép álmét, hogy Franciaország felszabadítja az elnyomott népeket. Egyetlen könyvem írása nem okozott akkora örömet, mint az önök *Petőfi*jének regényes életrajza, amely *Hunyadi János* után első történeti munkám volt.

Boldog vagyok, hogy az ön folyóirata elismerését fejezte ki azon szerény szolgáltatokért, amelyeket a derék Magyarországnak tehettem, amikor két birodalom súlya alatt nyögött. Negyven év óta megöregedtem, de ugyanaz vagyok, aki akkor voltam: lelkes magyar hazafi és, mint a nagy korban mondták: világpolgár”. (222.)

Lehet persze, hogy ez amolyan „eszképizmus”, és az is lehet, hogy épp most nagyon elavult. De akkor is: szinte szóról szóra ugyanezt vallotta és példázta egész életével a közelmúlt egyik nagy és érthetetlenül (vagy nagyon is érthetően?) agyonhallgatott magyar orvos-tudósa, Sántha Kálmán. Aki mellett kegyetlen meghurcoltatása idején a kevesek közt épp Miskolczy Ambrus édesapja állt ki, Miskolczy Dezső professzor. Az egykori Marosvásárhelyi Magyar Orvosi Kar létrehozóinak és első tanárainak egyike.

Vekerdi László

A terep/munka kellemetlenségei

GRENDL LAJOS: NÁLUNK, NEW HONTBAN

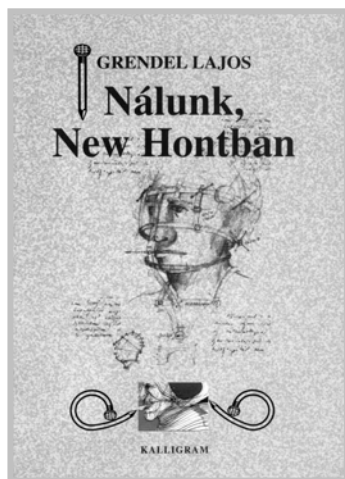
„A New Hontot valamiképpen a *Galeri* párjaként képzeltem el. Vagyis visszatérni egy húsz év előtti regényvilágba, kevesebb pátosszal és indulattal, de több rezignációval, kétségbeeséssel és megértéssel, a jelképesnek és a fantasztikusnak, a valóságutánzó elemeknek olyan elegyítésével, amelyekben ezek a regényelemek nem kioltják, hanem erősítik egymást. A regény igazi főhőse nem X. vagy Y. szereplő lenne, hanem maga New Hont, ez a térképekről is hiányzó, végtelenül jelentéktelen település, amelynek égi patrónusa Mikszáth Kálmán. [...] New Hont is főleg a kisszerű acsarkodások, nagy nekibuzdulások, beteljesületlen ábrándok és persze a feltartóztathatatlan elmúlás színtere. A regény szlovákiai magyar karnevál, történelmi alulnézetből. Álarcosból, amelynek a végén mindenki magával szembesül.”

Bár a szépirodalmi szövegek paratextusaihoz bizonyos óvatossággal kell közelednünk, hiszen minden valószínűség szerint nem részei annak, az értelmezés menetére sok esetben mégis döntő hatást gyakorolnak. Grendel Lajos legújabb regényének utószavát pedig már csak azért is illik komolyan venni, mert alattuk a szerző neve szerepel. Vagyis egy olyan – kitüntetett pozícióban álló – értelmezőé, aki saját szövegét olvassa.

A paratextus narrációja először is a szerzői életmű konstrukciójával szembesíti az olvasót. Olyan konstrukciót állít fel a szerző, amelyben a kezdet és a vég figurációja egymásba fonódik, miközben Grendel legújabb regénye a *Galeri* olvasására is vállalkozik. Vagyis a *Nálunk, New Hontban* a *Galeri* hypertextusának is felfogható a szerzői intenció következtében, olyan transzformációnak, amelynek célja a kezdet felidézése. Azaz egyúttal elhatárolódást is jelenthet az életmű középső szakaszának szövegeitől, a Grendel-trilógiát (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) követő regények világától.

Ez a visszatérés, újraolvasás vagy inkább újraírás azonban nemcsak magát a *Galerit* érinti, hanem – legalábbis az utószó kulcsszavai erre engednek következtetni – a *Galerit* körülvevő kritikai visszhangot is. Grendel három elem vegyítéséről, egymást erősítő hatásáról beszél a paratextusban: a jelképes, a fantasztikus és a valóságutánzó elemek keveredéséről,

s ezzel akarva-akaratlanul Szirák Péter, vagy még korábban Angyalosi Gergely meglátásaira reflektál. Szirák szerint *Galeriben* „a narratív szintek úgynevezett ontológiai bizonytalansága, más szóval: a „valóságos” és a „képzeltbeli” közötti határvonal elmosódottsága”, valamint a „fantasztikus diszkurzusforma” megjelenése figyelhető meg (Szirák 55–56.), míg Angyalosi Gergely olyan regénymodellről beszél recenziójában, „amelyben a tudatos szerkesztés egy hangsúlyozottan *fiktív* anekdotikus-irodalmias és egy *valószerűsége*re

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2001
176 oldal, 1750 Ft

apelláló beszédre teget társít” (Angyalosi Gergely 33.). Azaz a Nálunk, New Hontban akként is olvasható (és erre éppen a szerzői intenció, a paratextus hívja fel a figyelmet), hogy mennyire képes megfelelni a Galeri támasztotta igényeknek, illetve mennyire tudja feloldani a Galeri bizonyos megoldásait kísérő negatív meglátásokat. „Kevesebb pátosszal és indulattal, de több resignációval, kétségbeeséssel és megértéssel” közeledik Grendel a Galeri által felrajzolt regényvilághoz, s ezzel a gesztussal mintha a sokak által bírált patetikus jelentésképzést utasítaná el magától, illetve a Nálunk, New Hontban jelentésszerűségei közül. Ebből a szempontból az is érdekessé válhat, hogy ez a szerzői elvárás mennyiben lesz képes textualizálódni magában a műben, annak olvasása során: hogy tehát a szerzői intenció ereje képes-e befolyásolni magát az olvasást, a kritikai recepciót.

A könyv egy másik paratextusa, a cím is fontos szerepet játszik az értelmezés elindításakor. Fiktív és referenciális egybeúsztatásával (New Hont) teremt olyan diszkurzív teret, amelyben az összekapcsolt lexikai jelentések fellazítják a szemantikai korlátozásokat. A név ebben az esetben olyan indukátorként működik, amelyben a település, megye, régió vagy tájegység (Hont) áthelyeződik a fikтивitás kontinensére (az amerikai magyar telepek kaptak hasonló neveket): a fikтивitás „új”-ságának területére. Ebből a szempontból néhány érdekes ellentmondásra, paradoxonra is felfigyelhetünk.

Az első az idegenség tapasztalatának többszörös áttételeken megvalósuló narrációja lehet. Hiszen míg a könyv címe, azaz a szöveg a „Nálunk” formulával kezdődik, végig a narrátor idegenségének tapasztalatával szembesül az olvasó. A Kiadóból vidékre kerülő narrátor idegensége alapvető jelentőségűnek tűnik a történet elmondhatóságának szempontjából. Nem vesz részt a városka életében, csak mint személytelen krónikás funkcionál. Olyan krónikás, aki mindenkit meghallgat, és aki feladatához a legvégsőig ragaszkodik, készülő könyvéhez gyűjt adatokat a kisváros életéből, történelméből. A narrátor alakjában az etnográfus képe villan elénk. Azé az etnográfusé, aki elutazik a „vadak” közé, érzelmeit nem közvetíti, láthatatlan elemként igyekszik beépülni egy kultúrájától gyökeresen eltérő társadalomba. A Nálunk, New Hontban narrátorában is ennek az etnográfusnak az alakjára ismerhetünk. Ennek a narrátornak a számára nem vetődik fel problémaként az idegen kultúra megszólításának problémája, illetve a saját kultúra korlátozottságának tapasztalata. Nem reflektál saját írására, arra a tényre, hogy az idegen (kultúra) miként képes megszólalni az ő (kultúrájának) szövegében. Azaz figyelme a terepmunkáról nem tevődik át az írás folyamatára (N. Kovács Tímea 482.).

A narrátor háttérbe szorulása azonban viszonylagos, hiszen narrációjában az omnipotens elbeszélőmód által kínált lehetőségeket érvényesíti. Azaz az elbeszél rajta keresztül válik szöveggé annak ellenére is, hogy a történeteket hallgató narrátor alig szólal meg a szövegben. Csak a regény elején és végén olvashatjuk megnyilatkozásait, egyébként mindvégig háttérben marad, mintha objektivitásáról biztosítaná az olvasót. Ennek ellenére tudható: a történetmondó omnipotenciája következtében a New Hont-iak története mégis inkább a narrátor verziója, nem a New Hont-iaké. Azaz a második ellentmondás az, hogy miközben a regény New Hont 20. századi történetének egy-egy részletét kívánja elmesélni, aközben csak a parcialitás tapasztalatával szembesülhet. Vagyis nem tudhatjuk meg sosem, vállalkozását sikeresnek tartja-e maga a narrátor.

Itt jutunk el a regény egy harmadik, talán legizgalmasabb ellentmondásához. A regény narrátora ugyanis azzal a szándékkal érkezik New Hontba, hogy anyagot gyűjtson ahhoz a könyvhöz, amelyet New Hontról készül írni. A regény olvasása során Grendel eljátszik azzal a lehetőséggel (amellyel egyébként a Tömegsír című opuszban

is), hogy éppen ez a mű – amelyet olvasunk – az, amelyet a narrátor megír New Hontról a New Hont-iak kérésére. Vagyis hogy a „regény a regényről” elve lép működésbe. Amikor azonban a regény vége felé a narrátor elárulja az ipolysági taxisofőrnek, hogy ő „az eddig New Hontról írott egyetlen könyvecske szerzője” (120.), kiderül: ez a regény nem az a regény, sőt: az talán nem is regény. A figyelmes olvasó számára ekkor válhatnak fontossá a kiadó igazgatójának szavai, amelyek a regény elején hangoznak el: „Igen. Az útirajzok... A világ csupa titok. Tele van érdekességekkel. A mi dolgunk az, hogy megfejtsük ezeket a titkokat és az olvasók elé tárjuk.” (14.) Vagyis a New Hontról írt könyvecske valószínű műfaja az útirajz lehet/lehetett/lehetne – bár ez nem látszik fontos problémának az értelmezés során. Fontosabbnak érzem azt, hogy ezek szerint két mű született meg: az egyik, amelyiket éppen olvas az olvasó, a másik pedig a már említett lehetséges útirajz, a New Hontról írott egyetlen könyvecske. Ha az a könyv biztosan New Hontról szól, ugyanilyen bizonyossággal állítható ez az éppen olvasott könyvről? Képes a Nálunk, New Hontban is megfejteti a titkokat és az olvasó elé tárni? Vagy a Nálunk, New Hontban nem is New Hontról szól?

Ez a játék a két szöveggel azért izgalmas, mert mintha ugyanannak a referenciának a két narrációját tematizálná: az egyik, a referenciálisabb, partikulárisabb és egyúttal provinciálisabb az említett, le nem írt útirajz, „amelyet minden második New Hont-i család megvásárolt, olyanok is, akik soha azelőtt könyvet nem vettek kezükbe, s ezután sem fognak”, s amely „a New Hont-iakon kívül a világon senkit sem érdekelne, s [...] én is legszívesebben elfelejteném” (122.), a másik pedig maga a Nálunk, New Hontban című regény, amely fiktív, szépirodalmi, parodisztikus természetű.

Egy következő paradoxon maga a cím felszólítása: kire vonatkozik a „Nálunk”? Ki az az implicit szerző és olvasó, aki képes helyet foglalni ebben a „nálunk”-ban? A narrátor nem, hiszen ő idegenként érkezik, nem vállal sorsközösséget a New Hont-iakkal. Vajon a fiktív New Hont-iakra vonatkozna, akik könyvet sem vesznek kezükbe? Vagy Grendel már a címben megpróbálja kiterjeszteni a fiktív név érvényességi körét, s a provincializmus, a kisszerűség, az álmatag vidékiesség szinonimájává tenni? Ebben az esetben New Hont a konkrét hely dimenzióival bővül: a regényben többször tematizált ország, Szlovákia lenne az a provincia, amelyből mintegy „kibeszélni” próbál a szerző? Vagy a „szlovákiai magyar” társadalom szinonimájává válik a név, s az életrajzi szerző érti bele magát, s innét üzen ki, a tágabb nyilvánosságnak? Esetleg szimbolikusan az egész kelet-közép-európai régió érthető bele New Hontba, azaz a regény valószínűsíthető olvasóinak mindegyike, s így nem kifelé, hanem a körön belülről irányul a szöveg intenciója? Az ilyen szemantikai jellegű paradoxonoknak kimeríthetetlen tárháza a cím.

A termékeny ellentmondásokon és paradoxonokon túl, amelyek az értelmezés terének megnyitásában érdekeltek, azt tapasztalhatjuk, hogy Grendel regényének narrációs sémája viszonylag egyszerű. Az auktoriális elbeszélésmód uralta szövegben olyan anekdotikus és dialogikus mozaikok tagolódnak, amelyek célja a diszkurzív tér minél tökéletesebb lefedése. A 20. századi regénykísérleteket megtapasztalt olvasó valószínűleg szokatlanul egyszerűnek, közérthetőnek, átláthatónak tartja majd azt a nyelvet, amelyen a Nálunk, New Hontban megszólal. Hogy tudatos szerzői törekvés áll emögött, mi sem bizonyítja jobban, hogy Grendel előző, Tömegsír című regénye is hasonló, (neo)realista nyelven szólal meg. Azaz stabilnak tűnik a grendeli életmű egészen belül egy olyan váltás, amely során a posztmodern fikcionalitás poétikájának kimerülése után (És eljön az Ő országa) immár egy új, talán minimalistának vagy neorealistá-

nak nevezhető nyelv jelenti be önmagát. Ennek a (neo)realista diskurzusnak a felépítéséhez Grendel főleg a mikszáthi hagyományt igyekszik hasznosítani.

Mikszáth neve a regényben olyan kód, amelynek megfejtéséhez az egész szöveg szükséges. Maga a név feltűnik már az említett paratextusban is, mint New Hont égi patrónusa (ennek kapcsán csak azt jegyezni meg, hogy bár az írói szimbolizációnak természetesen joga van ezzel eljátszani, Mikszáth nem Hont, hanem a történelmi Nógrád megye, Szklabonya szülöttje). A Mikszáth névhez azonban több, gyakran titkos úton-módon is eljuthatunk magában a szövegben. Ilyen út a már említett anekdotikus szerkesztés, amely az egész regény során Mikszáthot idézi, és kétszeresen ilyen az az anekdota, amelynek Mikszáth a szereplője, s amelyből kiderül, hogy Mikszáth csak valami fatális véletlen folytán nem született New Hontban; s hogy éppen a New Hont-i vasútállomáson tartózkodott, amikor egy limonádésfiúval beszédbe elegyedett. Az anekdota tematizálása mellett Mikszáth mint megszólaló szereplő és mint a táj géniusza is feltűnik. De feltűnik McLaczi vendéglőjének falán is pipázgató alakja, amint egykedvű nyugalommal néz le a vendégekre, és megtalálhatjuk Kálmán bácsi alakjában is, aki – ha már a Galéri példájánál tartunk – afféle Bohuniczky bácsiként avatja be a narrátort New Hont történelmébe. Mikszáthoz tehát az elbeszélőmódon (anekdota), egy szereplő személyén át (az anekdota hőseként), a táj géniuszának mitizált személyén (New Hont égi patrónusa), vizualizált formában, folyton előttünk függő képen (McLaczi vendéglőjének falán) és mint a beavatást végző, a narrációt irányító szereplő alakján (Kálmán bácsi), vagyis mintegy annak reinkarnációján keresztül is vezet út. Grendel szövege több kulcsot is ad kezünkbe (nem beszélve a szerzői szerepjátszás vagy a narrátor szövegének lehetőségeiről).

A 19. századi realizmus bizonyos elemeit örökíti tovább a grendeli próza. Ilyen például a „klasszikus realista hagyományban szerepet játszó (kommunikálható, közösségi) tapasztalat” (Bocsor Péter 332.) felmutatása. A regény ugyanis a szlovákiai magyar kisebbség/nemzetrészt hányatott 20. századi tragikus történelmi tapasztalatai fényében is olvasható, egy közösség meghurcolásának/élnei akarásának elbeszéléseként, amely három kiemelt évszámhoz kötődik: 1945/46-hoz, azaz a II. világháború megsemmisítéséhez és az azt követő kitelepítésekhez, 1968-hoz, azaz Csehszlovákia megsemmisítéséhez és az 1990-es évekhez, azaz a rendszerváltozás utáni időszakhoz. Innét nézve még a parodisztikus, burleszkyszerű, vagy éppen a fiktív-anekdotikus jelentéselemek is katarztikus hatást gyakorolhatnak az olvasóra, hiszen a szlovákiai magyar kisebbség közép-európai kolonizálását meséli el. A (poszt)kolonális tér is bő értelmezéslehetőségeket rajzol fel az olvasás számára.

Másrészt azonban a valóság-effektus felhasználását követő elhalasztódással, a tapasztalat decentralizálásával, az igazság dialogikus, relatív tapasztalatának textualizálásával, a parodisztikus-burleszk elemek változtatásával a regényben megkérdőjeleződik minden koncepció, amely az igazság metafizikai jelentésének igényével lép fel (ennek eklatáns példája az a Buñuel-idézet, amely a regény mottójaként szerepel: „Le a szabadsággal!”) A bevonuló német katonák által képviselt igazságot és szabadságot az oroszok által képviselt igazság és szabadság destruálja és írja felül, azt pedig a reszlovakizáció idejének igazsága és szabadsága. Még az sem állítható, hogy a hatalom igazságával és szabadságával szemben valamiféle „földalatti”, alternatív szabadság és igazság jött volna létre. A hatalomból kiszorult rétegek közös nyelvre képtelenként állnak az olvasó előtt, nem jön létre a sorok között olvasás, a cinkos egymásrakacsintás lehetősége sem. A destruált társadalom egyénekre hull szét, akik az autoritatív hatalom árnyékában

képtelenek közös gondolatra (ezt legnyilvánvalóbban, sőt szerintem kissé didaktikusan, a New Hont eszméjét kereső polgármester alakja szimbolizálja).

A hatalom szorításában destruálódó nyelv működésének egyik legsikerültebb jele nete az, amikor a reszlovakizáció és a deportálások idején járőröző „akcióbizottság” ellenőrizte a szlovák nyelv használatát az üzletekben, vendéglőkben, köztereken:

„A bizottság haladéktalanul munkához látott, s elsőnek a Kovácsék fűszerüzletében vizitelt le, diszkréten, mintha csak vásárolni tértek volna be. Miközben nézelődtek, válogattak a szegényes kínálatban, betoppant egy vevő is, egy fejkendőss asszonyka, akit a pult mögül Kovácsné nagy szeretettel üdvözölt:

– Ako sa máš, Margitka? – kérdezte.

– Prajem, Mariška – mondta a megszólított kissé elfogódottan, mert rögtön feltűnt neki, hogy az üzletben tébláboló három férfi igencsak hegyezi a fülét.

– A čo praješ, Margitka?

– Košela, gatya, bugyi, kombiné – felelte a vevő.

– Pereš?

– Neviem – felelte a megszeppent asszony. – Nemám doma... izé... szappan.

– Mydlo chceš?

– Nie, Mariška – mondta a megrémült, fejkendőss néni. – Mydlo mám. Szappan nemám.

– Szappan je mydlo, Margitka.

– Dobre, daj, Mariska... A ja už nepoviem. Nič nepoviem.“ (55.)

A nyelvi hiányból adódó „lexikális rés” (azaz a nyelvtudás hiányossága a szókészlet területén) a beszélt nyelv regisztereihez kötődik. Az egész jelenetben az válik különösen briliánssá, hogy (szlovák–magyar kontextusban) egész egyszerűen „olvashatatlan” a hatalommal bíró, többségi nemzethez tartozó olvasó számára (a ritka kivételtől eltekintve, akik többségi létükre mindkét nyelvet bírják). A szöveg hatalom által elnyomott nyelve ebben a megdöbbentő, embertelen jelentben bújjik ki a hatalom szorításából, s (egy újabb, sosem volt) nyelvet öltve rá teszi nevetségessé. Csak az érti és lesz képes a nyelv természetéből következő eredendő szennyeződést, kódváltást, a „vokalizáció átrendeződését” jelentéssé, fergeteges paródiává olvasni, aki maga is a nyelvi terror jelöltje. (És akkor most újra feltehető a kérdés: voltaképpen kinek is ír Grendel Lajos? Ebben a jelenetben mintha nyelvtanilag születne meg a nem létező „szlovákiai magyar” irodalom.)

A frusztrált nyelvhasználat a hiányos kisebbségi kétnyelvűségben („mivel a beszélők első nyelve, a magyar, [...] jogilag és valóságosan is alárendelt helyzetben van”) manifestálódik egy olyan közösségben, ahol „a magyar beszélőközösség *hatalom nélküli többséget* alkot” (Lanstyák István 149.). A nyelvi bizonytalanság az idézett jelenetben az idegen nyelv használatára vonatkozott, találunk példát azonban a New Hont-iak konzervatív nyelvhasználatából következő szemantikai problémára is. A New Hont melletti Pökhönd községbe látogató nyelvjáráskutató az eléje tett bazgornyát birsalmasajtként azonosítja, míg a szállásadó fiatalasszony képtelen a bazgornyára sajtként tekinteni. A szöveg ebben a jelenetben is a nyelv működésén keresztül az idegenség tapasztalatát helyezi az elbeszéltség állapotába. Hiszen egyedül a narrátor uralma alatt vagyunk képesek megtapasztalni a bazgornya és a birsalmasajt által jelzett regiszterek keveredésének lehetetlenségét.

A Nálunk, New Hontban igen erős az „imago urbis” jelentése. A kisváros imidzse azonban tágabb kontextust rajzol fel a szemantikai kiterjesztés logikája által: hiszen

míg a regényben (New) Hont mint város áll az olvasó elé, addig – bár van Hont nevű település is – inkább mint táj, mint régió (lásd: Hont megye) értelmeződik. Ezért érhető tetten a fiktív tájmidzs működése (például a regényben New Hont, Ipolyság és Pökhönd vonatkozásában). A tájmidzs mint az imagines loci különleges esete (Rákos Péter 26.) kelt feltűnést, s adhat okot sztereotípiák létrejöttéhez. Grendel tudatosan játszik el a tájmidzs lehetőségeivel. New Hont mint a világ elmaradott, jellegtelen vidéke tételeződik, ahol életének legalább egy szakaszában mindenki paranoiássá válik, ahová még a németek se akartak bevonulni, mert stratégiaiilag a nullánál is nullább jelentőségű. New Hont a vidéki porfészek szimbóluma, megfosztva minden jelentős vagy jelentéktelen történelmi eseménytől, emléktől és hírességtől. A jelentéktelenség, a provincialitás, a kisszerűség, az esendőség: ez mind New Hont. De úgy tűnik, Grendel afféle (szlovákiai) magyar „imago regionis”-szá emeli New Hontot, a táj egy lelkiállapot, egy sajátos világlátás kifejezője lesz. Sőt: bizonyos értelemben a New Hont-i sajátos alkat a 20. századi kisember, kétdimenziós tömegember típusává minősül át (s ebben azonosul a minimalista regények anesztéziás, érzéstelenített szereplőivel), s ezáltal tágabb keretbe integrálódik.

A regény szinte elviselhetetlen pesszimizmusát, nihilizmusát, sőt cinizmusát csak a sajátos grendeli ironia és humor képes oldani. Az skizofrén ironia működésének kitűnő példájára ad lehetőséget a magyar hadsereg páncélos alakulatainak bevonulása 1968 nyarán. Kálmán bácsi baljós előjelekkel néz a megszállás elé. Azt mérlegeli, mit fog kiáltani kivégzése előtt. A narrátor szövege Kálmán bácsi gondolatainak keresztül destruálja a lehetőségeket. Első lehetőség az „Eljen a haza!” kiáltás lenne, ez működne is, bár nem eldöntött, melyik „haza” kerülhet szóba. „Eljen a szabadság!” – kivégzési közhely, semmitmondó. „Eljen New Hont!”: egészséges lokálpatriotizmus, a haza és a szabadság egymás jelentését erősítené benne, de nevetséges. „Eljenek a magyarok!”: „ez a jelszó igencsak szíve és gusztusa szerint való lett volna Kálmán bácsinak – azért nem jöhetett szóba, mert így a hóhérait is megéljenezte volna.” (81.) A szemantikai kiterjesztés logikájának túlfutását demonstrálja ez az epizód, azt sugallva: az ironia és az abszurd jelentés már mindig sajátja a metafizikai fogalmaknak.

A regény didaktikus-moralizáló („Nálunk, New Hontban nem teremnek hősök – mondta a szobrász.” (61.) és ironikus-humoros rétege azonban sok esetben a szöveg esztétikai jelentésképzése ellen fordul. Néha indokolatlannak, erőltetettnek tűnnek a humorosnak szánt fordulatok (mint például a Poe hollójának szavait – „nevermore, nevermore” – motyogó néger turista vagy Borbála pökhöndi hagyományokhoz mereven ragaszkodó önérzetes magatartása Iván szerelmi ostromai idején), de zavaró számomra az Iván neve mellett folyton felbukkanó („hatalmas természetű”) jelző is. Nem tudom önmagam számára értelmezni Hegel és Kant nevének felbukkanását sem a szövegben, azt, hogy mi indokolta a Hegel és Kant-idézetet Iván vagy Bárány Pista szájából. Talán Iván műveltségének illusztrálásához volt szükség Hegel nevére? A regényben Iván műveltsége nem szerepel témaként, Hegel még úgy se.

„– Micsoda? – kérdezte az elképedt bazgornyás nő, s nagy szemeket meresztett.

– Ezt Hegel mondta – mondta Iván mint Hegel újsütetű legjobb tanítványa.

– Ki az a Hegel? – kérdezte Borbála.

Iván előtt egy magas, síkos, mohos fal meredezett.” (76.) A részlet azt sugallja, a szerelmespárok megszokott társalgási témája lehet Hegel gondolatainak értelmezése.

Különösen a regény zárlatát tönkretévő Kant-idézet sajnálatos. Bárány Pista megszólalása – „Tudom, öregem, egy dologban azért biztosan igaza volt Kantnak. Abban,

hogy fölöttünk a csillagos ég. Még ezen a verőfényes tavaszi délelőttön is. Én már nem tudom becsapni magam.” (175.) – azt sugallja, mintha eddig a regényben valahol is szó esett volna Kantról, Kant nézeteiről. Nem így van, (számomra) Kant neve és gondolata teljesen inadekvát módon bukkan fel a regény végén (ráadásul a „Tudom” is zavaró, valószínűleg a „Tudod” kifejezéssel kellene helyettesíteni).

A szavak játéka, az alakok plasztikus felépítése, az anekdotikus narráció által felrajzolt nyelvi réteg azonban feledteti az említett zavaró megoldásokat. A nyelv mozgására utaló megoldások Grendel regényének olyan lehetőségeire figyelmeztetnek, amelyek a nyelv és a befogadás idegenségének távlatából szemlélhetők csak. Ennek az idegenségnek a texturális jegye Iván (aki a szovjet megszálló csapatok mongol katonájának leszármazottja) ferde szeme: a nyelven át a testbe íródó idegenség rajza. Iván ferde szeme az értelmezés menetére is hatást gyakorol. Kálmán bácsi mondja: „Lehet, hogy a te súlyos problémáidnak biológiai vagy genetikusi oka van. Az, például, hogy az egyik szemed egyenes, a másik viszont ferde. Így aztán a szíved választottját a szó szoros értelmében két szemszögből látod. Az egyik fél szemeddel szépnek látod Borbálát, a másikkal csúnyának. Ha mind a két szemed egyenes lenne, vagy mind a kettő ferde, akkor talán nem gyötörnének effajta kétségek vagy kettősségek.” (164.) Kálmán bácsi eszmefuttatása mintha azt sugallná, hogy a nyelv és a test belső diszharmóniája csak paradoxonok sorozatában oldható fel.

A nyelvjáték a reprezentáció problémáját is felveti és új, meglepő viszonylatok közé helyezi: vajon melyik/milyen kultúrát olvassuk/olvasunk éppen. Amikor a Mikszáth Kálmánt kiszolgáló limonádésfiú unokája a városkában éppen megtelepedő McDonald's mintájára vendéglőt kíván nyitni, a következő felirat kerül a cégablára:

„Kuchyňa u McLaciho McLaci koňhája” (35.)

A nyelvjáték olyan kódnak ad helyet, amelyet megint csak a kódváltásra képes, kétnyelvű olvasó interpretálhat a siker reményében. A felirat szövege radikális módon szembesít azzal a tapasztalattal, hogy minden szöveg alá van vetve a nyelvi, kulturális és történeti folyamatoknak, s hogy az idegen kultúrát gyakran hiába tekintjük saját kultúránkon keresztül, az könnyen/mindig értelmezhetetlenné válik, éppúgy, mint az idézett cégplakát szövege az egynyelvű/egykultúrájú olvasó számára. A vendéglős táblájának amerikai, magyar és szlovák kódja valójában a hermeneutika érvényességének kérdését veti fel. A hermészi dilemma előtt áll az olvasó: „annak kényszere, hogy az idegent ismerőssé, sajátunkká tegyük, óhatatlanul együtt jár az idegen világnak való »hátat fordítással«” (N. Kovács Tímea 488.). A végleges megoldás a szövegben akként valósul meg, hogy a következő felirat kerül fel a táblára:

„Kuchyňa u McLaciho McLaczi konyhája” (36.)

A szöveg írásképe átrendeződése azonban nem vonja maga után az interpretáció egyenirányúsításának lehetőségét. A hatalom által megzabolázott szöveg éppen annyira interpretálhatatlan, mint az anarchisztikus írásképpel operáló szöveg volt.

Bár valószínűleg lesz egy olyan olvasói réteg, amely Grendel regényét kimondottan referenciálisan próbálja olvasni, a szöveg burleszkyszerű figurái, illetve e figurák ebből következő szándékosan felszíni jellemvonásai miatt a szöveg mindig bizonyos mértékben ellent is fog állni ennek a hajlandóságnak. Másrészt viszont a Nálunk, New Hontban igen erősen játszik rá a valóságos terek és idők nyújtotta lehetőségekre. Grendel regényére is áll Bocsor Péter megállapítása az újrealista prózának arról a készletéről, hogy „a realista írásmód sajátos használatával folytonosan próbára tegye a hitelt és közvetíthető tapasztalat önzonosságát. Olyan realizmus ez, amely lemond ar-

ról, hogy a valóság reprezentatív változatát nyújtsa, ehelyett megelégszik egyfajta dekontextualizált felszín bemutatásával; nem állítja, hogy ismeri a valóságot, de számot vet azzal, hogy a valóság a maga amorf és folyton változó módján, részese az eseményeknek” (Bocsor 337.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyalosi Gergely: Grendel Lajos: Galéri. Kritika 1983/12, 32–33.
Bocsor Péter: Néhány szó az újrealizmusról. Literatura 2000/3, 331–337.
N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció. Kulturális antropológia és irodalomtudomány. Helikon 1999/4, 479–493.
Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris–Kalligram, Budapest–Pozsony, 2000.
Szirák Péter: Grendel Lajos. Kalligram, Pozsony, 1995.
Rákos Péter: Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők. Kalligram, Pozsony, 2000.

Németh Zoltán

főmű

TANDORI DEZSŐ LÍRÁJA A MAGYAR KÖLTÉSZET KINCSESTÁRÁBAN

„A világ mindaz, aminek esete fennáll” – kezdi a főművét a huszadik század filozófus Kopernikusza, Ludwig Wittgenstein. S így folytatja: „Vagy fennállhat valaminek az esete, vagy nem állhat fenn, és ugyanakkor minden egyéb marad azonosan. A mű utolsó mondatát pedig mindenki ismeri: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”.

Tandori Dezsőnek, Wittgenstein költőtanítványának a költészete és költészeténél jóval terjedelmesebb életműve arról szól, aminek az esete fennáll vagy nem áll fenn, és a „minden egyébről”. De tartalmazza azt a tudást is, amire Wittgenstein a *Tractatusban* még csak ösztönöz: a hallgatást, a nyelvet „létrája” nélküli „misztikumot”. (Az idézőjeles kifejezések Wittgensteintől!)

Tandori egymaga hajtotta végre irodalmunkban azt a *linguistic turn*-t, amelyet a filozófiában (Wittgenstein kezdeményei alapján) a népes ún. Bécsi kör végzett el. Költészetének első szakaszában megteremtette azt a logikai minta-nyelvet, amely a még ki mondható világot tartalmazza, és poétikai „tanulmányozását” lehetővé teszi, majd elfordul ettől a logikai-grammatikai nyelvtől, s a kontextus, a konkrét helyzetek nyelve, a nyelv pragmatikája, a „nyelvjáték” mint az élet formája kezdi érdekelni. Pontosan úgy, mint a *Filozófiai vizsgálódások* Wittgensteinjét.

De Tandorit még irodalomkritikus, -tudós nem nevezte a magyar költészet Kopernikusának.

A *Tandori Dezső válogatott versei* c. mű például A Magyar Költészet Kincsestára (Unikornis Kiadó) 82.(!) tételként jelent meg, s a költő a jelenkori líránkat tekintve is csak a 15. szerzője a sorozatnak.

Közben persze azért mindenki tudja, hogy a most szűken 63 éves költő mintegy harminc éve permanensen a magyar irodalom egyik csúcscsillaga. Esterházy Péter pedig még ennél is többet tud: egy alkalommal – Locke-ot parafrázálva – azt mondta: Semmi sincs a jelenkori magyar irodalomban, ami előbb nem lett volna már meg Tandoriban. A *bonmot* jelentése: Tandori Dezső a hetvenes évektől számított újabb magyar irodalom összege.

Csak hogy hiába az. Tandori Dezső ezzel egyidőben valamiképpen stigmatizált alkotó is. A mai magyar irodalom egyetlen mérvadó irodalomtörténetében az áll róla, hogy „akkor sem adja föl az én tanúsításának az igényét ha annak mibenléte felől csak értelmezésre szoruló jelzésekkel rendelkezik”. Értsd: Tandori Dezső akkor sem posztmodern költő, ha az egész új magyar költészetből hozzá vezetnek az utak.

Az persze, hogy költőnk nem posztmodern, még igaz is lehet, az olvasó csak azt nem érti, hogy miért kell mindezt olyan elutasító modalitásban megfogal-

Unikornis Kiadó
Budapest, 2001
363 oldal, 3000 Ft

mazni, mintha az éntanúsítás igénye e költészet „csökkent értékének” a mutatója volna/lehetne. Hisz a Tandori-életműnek az olvasói s az újabb írói-költői nemzedékekre tett rendkívüli hatása éppen az életmű ellenkező kondícióját jelzi.

En a most megjelent, mintegy 20 ívnyi terjedelmű Tandori-válogatást mindenesetre éppen az „én-tanúsítás” és a „kontextus”, a „konkrét helyzetek”, a „nyelv pragmatikája” szempontjából fogom vizsgálni.

Szögezzük le: bizonyos én-karakterisztikumú jelentésinvarianciát még a legdiszemináltabb költészettől sem lehet elvitatni, hisz a jelentésállandó nélküli, nem egyénített versek, életművek fel- és összecszerélhetőek volnának, s az írás, az alkotás értelmét vesztené. Ilyen meggondolás alapján, s a korábbi külön kötetekből ismert Tandori-verseket az Unikornis-válogatás kontinuumában látva: a Tandori-életműben alaposabb szövegelemzés nélkül is összefogó én-t tételezünk.

Ricoeur óta tudjuk, hogy az én (az önazonosság): elgondolt és újragondolandó történet. Milyen történetben éli meg, írja meg („tanúsítja”) Tandori a saját én-jét?

Tarján Tamás a Tandori-életműben három periódust különböztet meg:

1. a *Töredék (Töredék Hamletnek, 1968)* periódusában az élet múlt, de szerves része, a halál prezentálódik;
2. a *Talált tárgyban (Egy talált tárgy megtisztítása, 1973)* a még múltóbb szerves rész, azaz maga az élet a „téma”;
3. az összes többi, máig megjelent Tandori-kötetben a legmúltóbb szerves rész, a perc a költői vizsgálat tárgya.

A tagolás ötlete reveláló, de a hármas osztás megokolása másként is elképzelhető. Mondjuk így: (1) a *Töredék* az emberi „némaság” döbbenete és tragédiája („A némaság a hang helyett. /De a némaság mi helyett?” – ki ne tudná fejből a Koan III-at?), (2) a *Talált tárgy* a megszólalás (újra szólás?) módjának a keresése, (3) az összes többi kötet pedig a hagyományos szólás helyett álló másként szólás. Vagy így: (1) a *Töredék* az egzisztencialista halál és én-vesztés (igen, én-vesztés, nem tévedés!) elmondhatatlansága, (2) a *Talált tárgy* a „némaság mi helyett?” dilemmája, (3) a többi kötet a „mi?” (ami elveszett) kompenzálása. De esetleg így is okoskodhatunk: (1) a *költő mindig habozott, első könyve Hamletnek szólt... eredeti címe Egyetlen lett volna.* (2) *Aztán eltűnt vón a sivatagban, A. Rimbaud forgat...* (3) *megmaradt, talált tárgyakat tisztogatott. Még él két madara.* (Ez az utóbbi szöveg természetesen a költő egyik kései – 97-es? – verséből vett részlet ide applikálása, de mondandója applikálás nélkül is meglepően egybevág Tarján hármas periodizációjával.)

Magyarázzuk azonban az életmű tagolódását akárhogyan, a Tarján-féle hármas osztást – a belső arányok kialakításánál – a jelen válogatás készítőjének sem ártott volna figyelembe vennie. Az első két kötet teljes terjedelmében „válogatásba” kívánczik, a többiből lehetett volna még kihagyni.

Mi hát a mű összefogó „története”?

Akár azt is mondhatnám: én a lyotard-i *grand és petit* recit-elmélet mély nyelvi-emberi drámaként való megjelenését látom a mű téridejében. (De ez a dráma természetesen teljesen független Lyotardtól, hisz a *Töredék* a *La condition postmoderne-t* mintegy tíz évvel megelőzte.) A nagy eszmék (ezekre a *Töredék* legelején a *Hommage*, s később a *Macabre a mesterekért* c. vers utal, egyébként pedig mindkettő értelmezhető akár Ady-parafrazisként is!), szóval a nagy eszmék, nagy célok és a nyelv esendőségének, sőt használhatatlanságának a sokkjából, a nagy történetek s az én hiányából a költő a kis történetek menedékébe visszakozik. „Kistörténeteinek” főszereplője pedig nem ő, ha-

nem a szobájába szoktatott s különböző nevekkal illetett verebek, madarak; azok a kicsike élőlények, amelyek a világ- és magyar irodalomban kb. Szent Ferenc óta felváltva a természet és a szabadság jelképei. Tandori számára pedig *az én* helyett az önt képviselik („mi lesz, ha lesz énem helyett önöm?”), azt a másikat, amelyben/akiben megjelenik a „lényeg”, a „van kinek” érzése, megjelenik a kapcsolat lehetősége, az, „ami maraszt”, s ami nélkül az én „semmi”. (Az idézetek a Ballada: „Mert van kinek” c. opusból.) Ez az *én=ön* már természetesen távolról sem azonos a hagyományos, onnipotens énnel, a centrális valakivel, ez az én pusztán a *másik* által való s a *másiknak* élő, s így kicsit szakrális lény.

Ennyi lenne tehát röviden, mintegy sematizálva a Tandori-féle én-történet. A végére lábjegyzet kívánczik.

Babarczy Eszter Tandori verebeit a „szent *melengetett helyének*” nevezi, s magát a költőt valamiféle sajátos szerveződésű „szentnek” látja. Én ilyen vonatkozásban Tandori madár-mitológiáját inkább Umberto Eco „laikus vallásosságával” hoznám összefüggésbe.

Az olasz író Carlo Maria Martini bíborossal való vitájában fejti ki, hogy ún. természeti (azaz nem transzcendens, Isten nélküli) etika is létezik, s tkp. mások testi mivoltának, testi terének, jogainak a tiszteletben tartásával egyenlő, s a történelemben akkor veszi kezdetét, amikor a nyelvben megjelenik a *másik*, az ő fogalma.

A vallások szentje szintén valami másra, nem e világra utal, saját léte nincs, csak annyiban, amennyiben a „mást” közvetíti. S ennyiben Tandori ő-ben feloldódó én-jét valóban nevezhetnénk akár „szentnek” is. Csakhogy ennek a „szentnek” minden tette az „e világra” irányul, azt is mondhatnánk, hogy miután a nagy eszmékkel, történetekkel együtt természetesen a vallás transzcendenciáját is elveszti, önmagában találja meg a természettől kapott, a másokra, annak jogaira, elvárásaira irányuló transzcendentáló képességet.

André Malraux (a *La condition postmoderne* „ősképe”-nek, a *La Condition humaine*-nek a szerzője) mondta: A XXI. század vagy vallásos lesz, vagy nem lesz semmilyen. Elfelejtette hozzátenni, milyen vallásosságra gondolt. De talán – a *Zarathustra* után ötven évvel – ő is arra az újfajta szellemi szekularizációra célzott, amit Nietzsche így fogalmazott meg: *Minden elragadtatás, intenzitás, amely ezelőtt a túlvilághoz tapadt, ezután az e világi életben koncentrálódjon*. Számomra nem kétséges, hogy Tandori verebei ilyen vallásosságnak a „*melengetett helye*”.

Ennek a „*melengetett helynek*” a nagy, lírai dokumentumai (Ballada: „Mert van kinek”, *A megnyerhető veszteség*, *Nyáron egy cserépkályha*, *Ki bitte, fű hull* stb.) az Unikornis válogatásában is kellőképpen kiugranak, habár nem kétséges, hogy a *Talált tárgy* utáni periódusok szorosabbra húzása mellett még hangsúlyosabb helyre is kerülhettek volna.

Nyugtalanítóan hangsúlyos helyre (a kötetzáró ciklus végére) került viszont az emlékezetes *Szonettkosz*. A válogatás nagy erejű kódjaként ugyanis visszaul a cikluskezdő *Szonettkoszorúra*, amely viszont a „*lombtalan, madártalan fásor*” motívumával mintegy a ciklus többi darabját idézi. S ezek a későbbi, „madártalan” (értsd: a költő madarainak halála utáni) darabok, de főleg a *Szonettkosz* (a sivár „*bromptoni közp. temetőjével*”, „*két gyertyájával*” – „*egyikük Szpéro, másikuk... a többieket jelezze*” –, s „*alulretrórizált*” versenylovaival – „*Egy szonettet Master-nevű lovakkal írni be*” –) mintha valamiféle kezdődő apokalipszist jeleznének.

Már a ciklus címe is meghökkentő: *Főmű*. S meghökkentő azért, mert az önálló kötet (*Főmű*, 1999) azonos című darabja, az intermedialis (képzőművészeti és zenei elemeket is tartalmazó), avantgárd játékos (szójátékos), inkább a „főmű” megszületésének a lehetetlenségét demonstráló, mintsem a valóságos chef d’oeuvre bármiféle szerepét felvállaló, hatalmas kompozíció hiányzik a ciklusból, s így a címnek az eredeti, komoly jelentése érvényesül, a néhány utána következő vers egyfajta bevégeztség-, hogy ne mondjam, lírai testamentum jelleget nyer tőle. (A ciklus mottója is így hangzik: „Végromló ramtatta”, „tintát csorgat a vak vég”).

A záró *Szonettkosz* dikciójának az oldottsága, jelentésének takaratlan-nyers önróniája persze részben semlegesíti a „végrendelkező” hangot (a *Főmű* c. kötetben ez az oldottság a domináns szólam), de a ciklus egésze (legalábbis ebben a válogatásban) mégis rezignációt sugall. Ha a Tarján-féle első korszakkal kapcsolatban én-vesztésről, a harmadikkal kapcsolatban az ő-ben megtalált én-ről beszéltünk, akkor a jelen válogatás olvasói tapasztalataként azt kell rögzítenünk, hogy a *Főmű* c. ciklussal egy negyedik korszak látszik kezdődni, amelynek feltehetően az ő-vesztés lesz a strukturáló ereje.

A Tandori-lírárt összefogó „én-történet” tehát folytatódik.

..... Minek bárki másra
tenni át a személyt? S e kép-idézés,
a képzeteké, el-s-visszacserélés:
reménytelen. Minek az „akarása”

volt minden akaratlan jó szerencse?
Ejön a Vele-Se-Én, a Velem-Se-
Ó, és...?

ontja a monoton bút, az „azonosságtudattól megfosztott jelenlét” (Kulcsár Szabó E. kifejezése) rezignáltságát, sejtelmességét a *Szonettkoszorú*: ki, vagy mi ez a „Vele-Se-Én, Velem-Se-Ó”, aki „eljön”? A szubjektum visszasüllyedni látszik abba a rejtélyes én-állapotba, „én-telenségbe”, amelyről Wittgenstein azt mondja, hogy „A szubjektum nem tartozik a világhoz, de ő a világ határa”.

A költő a *Töredék* wittgensteini nyelvén újból körüljárja-összefoglalja az önazonosság, illetve másság, ha úgy tetszik, az „én” dilemmáját, de most egyrészt már kifejezetten tudatosan rájátszva Wittgenstein axiómáira (magától a költőtől tudjuk, hogy a *Töredék* szerzője tkp. még nem ismeri a filozófust), másrészt mintha egyenesen eleget akarna tenni Wittgenstein felszólításának – „... aki megért engem, végül felismeri azt, hogy (a kijelentéseim) értelmetlenek, ha már fellép rájuk, túllépett rajtuk. Ugyszólván el kell hajítani a létrát, miután felmászott rajta”, mondja Wittgenstein – Tandori elhajtja a saját létráját („mezítláb vagyok, / valaki számára alakulóban”, írja a ciklus második darabjában, a *Napfény egy üres szobában* c. versben), elhagyja a bölcsekedés nyelvét, a szerepeket, s elindul az általa meghatározott, de éppen számára ismeretlen-idegen külső világba. („Végtelen sejtelmével indulok / e lombtalan, madártalan fasornak” – kommentálja az indulást a *Szonettkoszorú*.)

A *Szonettkosz*ban a pőrén, szerepek nélkül maradt lírai szubjektum „a Vele-Se-Én, a Velem-Se-Ó” vákuumát („üres szobáját”) „pletyó adatokkal” (olvasmányélményekkel regényhősök életének tovább gondolásával, saját figuráinak valóságos létezőkként kezelésével, szabad ötlet-láncokkal), külső narrációkkal (az útonlevés diakróniájával, ír-országi élményekkel, Wittgenstein egykori tusculanuma: az ír tengerparti Galway

versbeemelésével, lóverseny-sztorikkal) próbálja kitölteni. S így lesz a válogatás záró ciklusa végül is egyidőben a rezignáltság s a végletes nyitottság helye.

Azt még nem tudhatjuk bizonyosan, hogy e nyitottság mire nyílik rá (az elhagyott közlő-bölcsező nyelv – a „létra” – helyére lépő pótnyelv, ellen-nyelv: a *Szonettkosz* páródianyelve résein át mintha az Arany János-i szőlősgazda „alulretorizáltsággal” tompított kétségbeesettsége, s a wittgensteini „kimondhatatlan”, a „megmutakozó misztikum” szűrődne be), egyet viszont tudhatunk: a korábbi „melengetett helyeknek” itt már semmi nyoma. S ha a *Szonettkoszorúval* kezdődő motívumsorhoz hozzátesszük a jóval korábbi *Koppar köldös*, e nyelvkritikai „Nagyon fáj” eszelős magány-beszédét is – a madarak nélküli „összeomlottság” víziója ott sötétlik föl a költőben először –, akkor Tandori új korszakával kapcsolatban talán a korábbi *apokalipszis* kifejezésünk sem volt túlságosan erős.

S e válogatás tanulságaként még valamit tudhatunk: Tandori Dezső „én-telensége”, „én-tanúsítása” és újfenti „én-telensége” költőileg egyaránt hiteles. Tandori nagyon jól tudja (nem úgy, mint az „én-telenségüket” a hivatásos kánoncsinálók receptje szerint összeállító vagy a tömegkultúra piacán beszerző némely „posztmodernjeink”), hogy énekbe, énszerepekbe „születünk”, nővünk bele, hogy az én-telenségünk felismerése a világbeli helyzetünk tudatosítása során fokozatosan történik meg, s ennek a törtéetésnek a versbeli „története” nélkül a lírai én-telenségünk sem lehet hiteles.

Tandori életműve valóban arról szól, aminek esete fennáll vagy nem áll fenn, s minden egyébről, de ebben a „minden egyébben” az én-ről szóló s „értelmezésre szoruló” külső jelzések radikális problematizálódásának katarikus nyelvi-bölcseleti-egzisztenciális élménye, története is benne van. S nyelvi-bölcseleti ez a történet a *Nyelvem határai világom határai* axióma, a nyelvbe zárttság, a metafizikáltság rettenete értelmében („csírátlan tojás, melyből nem kopog / szabadulás; és elgondolnod is rossz, / hogy neked is szólhat majd ez...” mondja erről a metafizikáltságról a *Szonettkoszorú*), s egzisztenciális, mert a beszélő egyaránt tudja érezni és nyelvtörténéssé tenni azt, hogy „van ki nek”, s azt hogy nincs „ami marasztja”.

Kritikámat azzal kezdtem: Tandori Dezsőt az irodalmi élet, a kritika és az irodalomtörténet nem kényezteti különösebben. Közben olvasom a Fordítástámogatási Alap jelentését a *Népszabadságban* (2001. május 21.): A *legtámogatottabb szerzők...* ezek és ezek. Csupa prózaíró, sehol egy költő, sehol Tandori. Tandori Dezsőt a Fordítástámogatási Alap sem kényezteti különösebben. Pedig már Vas István is tudta, hogy ő a „legexportképesebb költőnk”. Költészetéből hiányzanak azok a szokásos akadályok, amelyek például nagy klasszikusaink fordítását nehezítik (nemzeti konkrétság, történelmi utalások, hagyományos személyesség, vallomásosság stb.), s a XX–XXI. század „condition humaine”-jének mégis úgy adja grandiózus vízióját, hogy ez a vízió a magyar vers s az én-telenségével küzdő „én” nyelvében „beszél”.

Az Unikornis Kiadó válogatásának mindezt sikerült felmutatnia. Most már a kritikusainkon, irodalomtudósainkon s a Fordítástámogatási Alapon a sor, hogy Tandori Dezső életművét, a magyar irodalom e chef’oeuvre-jét a külfölddel (igen, például akár a Svéd Akadémiával is!) megláttassa.

Tézer Árpád

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Mindig mellém szegődött a szerencse”

BESZÉLGETÉS DEÁK FERENC GRAFIKUSMŰVÉSSZEL

Egyetlen évre akart csak eljönni Kolozsvárról a kiváló grafikusművész és könyvtervező, Deák Ferenc, aki immár hatodik esztendeje Szegeden alkot. Szülőfalujából, a Feketeügy melletti Kökösről indulva a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumon keresztül vezetett az útja Erdély fővárosába, ahol az Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát. Sütő András lapjánál, Marosvásárhelyen kezdődött a pályafutása, majd visszacsábította a Szamos partjára az akkoriban alakuló Kriterion Könyvkiadó, amelynek művészeti szerkesztőjeként több mint negyedszázadon át szolgált a romániai magyar könyvkiadás ügyét. Tökéletes mesterségbeli tudásról árulkodó rajzaival kötetek százait illusztrálta, s ezernél is több kézirat nyerte el tipográfusi közreműködésével könyvalakját. Olvasók milliói ismerik a Kriterion jellegzetes emblémáját, a nyitott könyvet formázó Pegazust, ami ugyancsak az ő munkája. Kós Károlytól Sütő Andráson és Szilágyi Domokoson át Kányádi Sándorig az erdélyi magyar szellemi élet legnagyobbjai dolgoztak együtt és kötöttek barátságot vele. Nehéz lenne felsorolni Moszkvától Bostonig, Stockholmtól Genováig azokat a nemzetközi grafikai seregszemléket, rangos kiállítótermeket, ahol alkotásai sikert arattak. Azt írják a műkritikusok: Deák Ferenc az abszolút halláshoz hasonlóan kivételes adománynak tekinthető abszolút látással és rajzkészséggel rendelkezik, mindent tud a vonalról, amit a legkiválóbb európai művészek tudnak. Az ex libristól a könyvillusztráción és az önálló grafikán át a festett kazettás famennyezetig szinte minden műfajban kipróbálta magát. Arra különösen büszke, hogy a mainzi Gutenberg Múzeum állandó kiállításának anyagába is beválogatták a műveit. Mostani munkaadója, a szegedi Mozaik Kiadó az 1999-es Frankfurti Nemzetközi Könyvvásárra három nyelven jelentette meg *Betű és rajz* című műhelyvallomását. Az életművének legjobb darbjait csokorba gyűjtő exkluzív album óriási sikert aratott, s már a következő évben Munkácsy-díjat hozott. Művészeti iránymutatásának köszönhetően a Mozaik rövid idő alatt határozott arculatát és magas grafikai ní-

vójával is kitűnt a hazai könyvkiadók népes táborából. Deák Ferencsel pályájáról és mesterségéről szegedi új műtermében beszélgettünk, ahol már azok a ballada-kompozíciói is készültek, amelyek nemrégiben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma grafikai díját nyerték el a gödöllői Élmény és eszmény című kiállításon.

– *Egy sürgős és fontos munka miatt néhány napos haladékot kért, amikor beszélgetésre hívtam. Min dolgozott?*

– A karácsonyi könyvvásárra jelenik meg a Magyar Könyvklub kiadásában Kányádi Sándor gyermekeknek szánt kötete, amiben versek és rövid írások szerepelnek. Egy részük annak idején a Napsugár című folyóiratban már napvilágot látott, most kötetbe válogatva gazdag és izgalmas összeállítást adnak. Ennek az illusztrálására kért fel a szerző. Rendkívül nehéz feladatot jelentett ez számomra, mert mesészerű versek mellett – amelyekben például a kicsi csikó mágneses patkója keresi meg a kislány elveszett varrótűjét – Lehel vezér és Bethlen Gábor is szerepel a kötetbe szerkesztett írásokban. Annyira változatos, műfajilag sokszínű volt az anyag, hogy nagyon nehezen tudtam megtalálni azt a grafikai kifejezőmódot, ami egyrészt biztosítja a kötet rajzainak stílusegységét, másrészt pedig valamennyire érzékelteti a mese és a reális történet közötti különbséget. Ez még egy gyakorlott illusztrátor számára is igazi kihívás, amelynek remélem, sikerült megfelelnem. Kányádi Sándort szívbeli jó barátomnak mondhatom. Nagyon régóta ismerjük egymást, már a Napsugár indulásakor együtt dolgoztunk, ő a gyermeklap szerkesztője volt, én pedig állandó külső munkatársa. Már akkoriban megkért, hogy a folyóiratban megjelenő írásait mindig én illusztráljam.

– *A közös gyökerek, hasonló élményvilág indokolta a mostani felkérést is?*

– A Kányádi-versek muzsikája mindenki számára különleges élményt jelent, de ezekhez a versekhez illusztrációt készíteni – nem csak lerajzolni valamit, hanem szívvel-lélekkel képeket kitalálni melléjük – csak az tud, aki ugyanarról a vidékről származik. Sándor Galambfalván, én pedig a Brassó és Sepsiszentgyörgy között található színmagyar háromszéki faluban, Kökösen születtem. A gyermekkorunk is hasonlóan telt, az ő szülei mezőgazdasággal foglalkoztak, én pedig a falu jegyzőjének kisebbik fia voltam, és minden parasztházba bejáratos. Mindent jól ismertem, ami az erdélyi paraszti kultúra komponense volt.

– *Milyen emlékeket őriz a kökösi gyerekekről?*

– Édesapám orosz hadifogságba került, ezért a helybeli unitárius iskolába íratlak be, ahol sok kedves barátom lett. Talán a természetemből adódik, hogy hamar megbarátkozom az emberekkel, és valami furcsa módon ezek a barátságok rögtön kölcsönössé is válnak. Nem túlzok, amikor azt mondom: imádtak a kökösi gyerekek. Szakács Jancsi, akivel alszegről együtt jártunk fel az iskolába, képes volt minden reggel felülni a kapunk oszlopára, onnan kiáltott be az udvarunkra: Ferike jöjjél! Nélkülem nem is ment volna iskolába. A csodálatos kökösi nyarokról is szép emlékeim vannak. Amikor megláttam, hogy a falubeliek mennek a közeli Feketeügyre kendert áztatni, én is felkapaszkodtam a szekerükre, mert ez jó alkalom volt arra, hogy fürdjünk a folyóban. Én is gyakran elkísértem a többieket teheneiket legeltetni. A falusi élet minden pillanatát átéltem.

– *Mikor derült ki, hogy tehetsége van a rajzoláshoz?*

– Csongvay Árpád, az unitárius kántortanító fedezte fel. A kökösi iskolánk tulajdonképpen egyetlen hatalmas terem volt, tele hosszú padokkal, ahol együtt tanult az

összes évfolyam. Egyszer, amikor a tanítónkat elhívták valahová, úgy hagyott ott bennünket az iskolában, hogy az asztalára kitett egy almát, egy körtét és egy szilvát, és azt a feladatot adta a diákoknak, rajzolják le ezt a csendéletet, amíg visszaér. Nekem viszont azt mondta: Ferike, te ülj ki az első padba, és azt rajzolsz, amihez kedved van. Ma is emlékszem, lovat és szekeret rajzoltam. Jó hangom volt, ezért Csongvay Árpád hegedűórákat is adott nekem, valamint orgonakíséretével rendszeresen szólót énekeltem a helyi unitárius templomban. Emlékszem, olyan kicsi voltam, hogy csak a fejem látszott ki a karzatról. Nemrégiben jutott eszembe a gyerekkoromból egy megmosolyogtató történet: egy földpadlós parasztházban laktunk, édesanyámék egyszer arra lettek figyelmesek, hogy a kis székemen ülve házilag sodort finom kendercérnából gyeplőt csináltam, két szárát a kinyújtott két lábam nagy- és kisujjára kötöttem. A gyeplőszárakat – ahogy azt a nagy lovas szekereken láttam – középen egy gyűrűvel összekapcsoltam. Volt egy kis ostorom is, amivel a sarkamat ütögettem. Képes voltam órákon át hajtani a „lovaimat”. Szüleim csodálkoztak, de nem szóltak. Ma már tudom, ez a játék is a képzelőerőmet fejlesztette. Azért tudtam órákon át egy helyben ülni, mert egy egész világot képzeltem magam köré: szembe jövő autókat, lovas kocsikat, konkrét terepet. Úgy érzem, ennek a játéknak is köszönhetem, hogy kifejlődött az a vizuális memóriám, aminek az illusztrátori munkámban a mai napig hasznát veszem. Amikor most a Kányádi-kötet rajzait csináltam, nehéz is lett volna annyiféle állat és korabeli viselet hiteles ábrázolásához megfelelő forrásmunkát keresnem. Ilyenkor jön jól a vizuális memória.

– *Kökös után hol tanult tovább?*

– Édesapám pénzügyi tisztviselő lett Sepsiszentgyörgyön, így a középiskolai tanulmányaimat már az ottani Székely Mikó Kollégiumban kezdtem. Akkoriban a kolozsvári képzőművészeti főiskolára szinte minden évben bekerült egy-két sepsiszentgyörgyi mikós diák. Gödri Ferenc olyan híres és kiváló rajztanár volt, hogy nemrégiben még utcát is neveztek el róla Sepsiszentgyörgyön. Emlékszem az első rajzóránkra: jellegzetes vadászöltözékében bejött, és mindenkinek adott egy levelezőlapot, amit édesanyánknak kellett megcímeznünk, majd írunk kellett rá néhány sort. Miután összegyűjtötte és gyakorlott szemmel végignézte a levelezőlapokat, felállt a katedrára és a nevemet mondta. Hihetetlenül megrémültem, de végül csak annyit mondott: Fiam, Deák mától kezdve te az első padban fogsz ülni. A betűformálásomból ugyanis rögtön rájött, hogy van érzékem a vonalhoz. Később az ő tanácsára jelentkeztem a képzőművészeti főiskolára.

– *Szülei hogyan fogadták a pályaválasztását?*

– Gödri Ferenc kitartóan harcolt értem, végül ő győzte meg a szüleimet. Az előzményekhez tartozik, hogy 1948-ban rendezett az iskolában egy kiállítást a rajzainkból. Ezt megnézte az akkori Népújság egyik munkatársa is, aki Bimbózó tehetségek címmel írt is egy kritikát róla. Úgy fogalmazott: „A gyerekek között van igazán figyelemre méltó tehetség is, például a tizenhárom éves Deák Ferenc, aki fiatal kora ellenére szinte kiforrott művészettel ábrázol. Nagy jövőt jósolok neki, ma már az ilyen tehetségek nem kallódhatnak el.” Ez volt az első kritika, amit kaptam. Ma is megvan ez az újság cikk otthon, Kolozsvárott. Noha a Székely Mikó Kollégium elméleti líceum volt, olyan sok tehetséges diák járt az iskolába, hogy Gödri tanár úr szinte külön osztályként kezelte a jó rajzosokat. Legtehetségesebb évfolyamtársam, Ördög Zoltán már egészen hamar határozottan eldöntötte, hogy érettségi után a kolozsvári Ion Andreescu

Képzőművészeti Főiskolán szeretné folytatni a tanulmányait. Én korántsem voltam ennyire biztos magamban, ráadásul a szüleim sem lelkesedtek az ötletért. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy imádtam rajzolni, és emiatt a tanulást is elhanyagoltam kicsit, más pályára ezért nem is gondolhattam. Gödri tanár úr eljött hozzánk, beszélt szegény édesanyámmal, aki azzal érvelt: inkább unitárius kántortanítónak kellene mennem, mert a rajzolás nem komoly pálya. Szüleim egyetlen „képzőművészt” ismer-tek: Garayt, a helybeli címtáblafestőt. Gödri tanár úr győzködésének hatására azt mondtam: elmegyek Ördög Zolival felvételizni az akadémiára; ha az ottani szakembe-rek is azt mondják, jó, amit csinállok, és egyből felvesznek, akkor megígérem, hogy komolyan veszem a tanulást, és megszerzem a diplomát. Ha viszont nem sikerült a felvételi, akkor másodszor nem próbálkozom. Már a felvételi vizsgán – ahol egyik feladatként egy kompozíciót kellett megrajzolniuk – feltűnt, hogy a felügyelő tanár egyedül tőlem kérdezte meg, hogy honnan jöttem. Szerencsére egyből felvettek, így 1952-ben a főiskola grafika szakának hallgatója lettem. Már akkoriban is erős volt bennem az illusztráló készség, az egyszerre sok mindenre figyelés képessége. Mindig egyből szerettem volna kirajzolni magamból a témát. Az sohasem vonzott, hogy – mint a festők vagy a szobrászok – egy témát részlettanulmányok sorozatával építsek fel magamban.

– *Mit adott a kolozsvári akadémia?*

– Egyedüli voltam, aki már rögtön a próbaévnék, tapogatózásnak számító első év-folyam elején megmondtam, hogy a grafikát választom. Végül egy olyan szakon végeztem – könyvgrafika és borítólap-készítésnek hívták akkor –, ahol a tanárom, aki másodévtől hatodévig tanított, soha egyetlen borítólapot nem tervezett, könyvet nem il-lusztrált. Portréfestő volt. Már gyereknapoknak dolgozgattam, amikor az egyik mun-kámat meglátta. Megijedtem, mit szól majd hozzá, hogy illusztrációkat is készítek. Meglepetésemre örömmel fogadta, hogy már dolgozom is a könyvkiadónak. Valójá-ban önképzéssel kellett megtanulnom a szakmát. Akkoriban az akadémiai képzés alap-elve az volt, hogy meg kell tanítani a grafikusokat rajzolni.

– *Mereven ragaszkodtak a realizmushoz?*

– Nem volt könyörület. Keményen megkövetelték a realizmust. Emlékszem, egy-szer hetvenszer-százas méretben egy kétalakos akt figurát két héten át rajzoltunk vé-konyra hegyezett ceruzával. Hihetetlenül alaposan számon kérték a látványhűséget. Nem véletlenül rajzoltattak tűhegyes ceruzával, hiszen így a vonal vékony volt. Lépés-ről lépésre ki kellett dolgoznunk a két emberi test minden porcikáját. Elvárták tőlünk, hogy tökéletes munkát végezzünk, és én akkor úgy gondoltam, ha már ez a fő szem-pont, érdemes megtanulnom minél jobban rajzolni. Komolyan vettem a tanulást, sok-szor – csak a magam gyönyörűségére – plusz kompozíciókat is készítettem. Egész dél-előtt a műteremben rajzoltam, délután az elméleti órákra mentem, vacsora után pedig kroit, azaz mozgásjegyzeteket készítettem. A krokinak az volt a lényege, hogy a mo-dell mozgását figyelve pillanatfelvételszerűen egy-két perc alatt néhány vonallal kellett rögzíteni a látvány lényegét. A kiadók hamar észrevették, hogy érdemes engem fog-lalkoztatni, így már egészen korán rajzoltam a Napsugárnak, valamint az Ifjúsági Ki-adónak.

– *Akadémistaként mennyire szólt bele a politika az életükbe?*

– A kommunista ifjúsági szövetség gyűléseire kötelező volt eljárnunk. Szerencsére az évfolyamot irányító tanárom nagyon karakán ember volt. Amikor az egyik óránkra azzal jött be egy elvtársnő, hogy elvigyen engem a megyei pártbizottságra transzparenseket készíteni, a tanárom – aki épp korrektúrát tartott nekem – azt felelte: Deák Ferenc nem megy jelmondatokat írni, neki most az a feladata, hogy minden órát kihasználjon a szakma elsajátítására. Voltak persze forrongó időszakok, például 1956 októberére, amikor bennünket is lázba hozott a magyar forradalom. Legjobbaink – Balázs Imre, Veres Zoltán, Páskándi Géza és Dávid Gyula – börtönbüntetést is kaptak a szerepvállalásukért. Bevallom, engem soha nem érdekelt annyira a politika, akkoriban is csak az izgatott, hogy a szakmát minél tökéletesebben megtanuljam.

– *A diploma megszerzése után mihez kezdett?*

– A főiskolán elsősorban alkotóművészeket neveltek, ám hiány volt képzett rajztanárokból, ezért időközben önálló pedagógiai szakot is létesítettek. A festészet, szobrászat, grafika és belsőépítészet szakra járók is felvehették fakultatív tárgyként a pedagógiát. Az évfolyamunkból egyedül csak én nem jelentkeztem, annyira biztos voltam abban, hogy mindig könyvgrafikával akarok foglalkozni.

– *Hogyan került Sütő András lapjához?*

– Már hatodéves Andreescu-díjas hallgatóként a diplomamunkámon dolgoztam, amikor Sütő András elküldte hozzám a főiskolára főszerkesztő-helyettesét, Katona Szabó István író, aki elmondta: szeretnének meghívni a Művészet című laphoz grafikusnak. Nagyon meglepődtem, hirtelen nem is tudtam, mit feleljek, hiszen akadémistaként hivatalosan még nem lehetett állásom. Amikor elmentem Marosvásárhelyre, Sütő András már az első találkozásunkkor elnevezett Ferikónak. Attól a pillanattól barátok lettünk. 1995-ben, hatvanadik születésnapomra a Kriterion Baráti Társaság megjelentetett egy ünnepi albumot, amelybe Sütő a következőket írta: „Deák Ferenc úgyszólván együtt nőtt fel könyvkiadásunkkal. Lapszerkesztő grafikusként az Új Életnél indult; szinte megkönnyeztük veszteségünket, amikor »elcsalta« őt a Kriterion. Minden író legnagyobb öröme. Azóta híres-neves Könyves Mesterré nőtt – napjaink Kis Miklósává. Halálával tartozom neki. Szinte minden könyvemet ő gondozta – olyan formán, hogy abból sorsközösségünk tudata is kiviláglott. Kívánom: szabja-varrja még sokáig irodalmi műveinkre az ő csodás köntőseit.”

– *Sütő lapját, a Művészetet nem sokáig hagyták olyan szellemben szerkeszteni, amilyenben elindították.*

– Állítólag az volt az elvtársak kifogása, hogy elit kultúrát közvetít, nem jut el a széles néprétegekhez, ezért kiadták a jelszót: közelebb kell kerülni az emberekhez. Ezt az irányvonalat a megváltoztatott cím is jelezte: Új Élet. Amennyit lehetett, a szerkesztők persze átmentettek a színházból, a zenéből, az irodalomból és a képzőművészetből az új lapba, de kénytelenek voltak közölni mezőgazdasági riportokat, termelési beszámolókat is.

– *Hogyan „csalta el” a Kriterion?*

– Az akkori Állami Irodalmi és Művészeti kiadó vezetője, Tóth Samu – akitől sokat tanultam, és aki már főiskolás koromban rendszeresen foglalkoztatott – halála után Domokos Gézáék úgy gondolták, én lehetnék az utóda, ezért rám is bízta az akkoriiban induló Kriterion Kiadóban a könyvek tervezésének szép feladatát.

– *Akkor álmodta meg a könyvkiadó jellegzetes emblémáját, a nyitott könyvet formázó Pegazust is?*

– Több hónapos forrongó időszak volt az, mihamarabb szerettek volna egy védjegyként is használható, jól felismerhető emblémát a kiadónak. Azt hiszem, sikerült ilyet rajzolnom.

– *Fénykorában, a hetvenes-nyolcvanas években a Kriterion mintegy kétezer kötetet adott ki, összesen több mint húszmillió példányban.*

– Műfajilag is rendkívül sokszínű volt a kínálatunk, hiszen műszaki szótártól a gyermekkönyveken és a képzőművészeti albumokon keresztül a szépirodalmi munkákig hihetetlenül sokféle könyvet kiadtunk. Egységes arculatot kellett teremtenünk, ami óriási munka volt. A Kriterionnál úgy telt el negyedszázad az életemből, hogy mindig készülnöm kellett a következő feladatra. Szerencsére a szerkesztők, Domokos Géza, Bálint Lajos, Dávid Gyula és az erdélyi írók, költők hozzásegítettek ahhoz, hogy a könyvekkel együtt magam is sokszínűbbé váljak. Sok olyan kötetet terveztem, ami különösen közel állt a szívemhez, például Kallós Zoltán Balladák könyve, ami nálunk jelent meg először. Sokat gondolkodtam azon, ezt a nemes műfajt milyen köntösbe öltöztessük, hogy minél nagyobb legyen az összhang a belbecs és a külcsín között. Már nem emlékszem, végül kinek az ötlete volt, amit kiviteleztünk: lenvásznat vásároltunk könyvborítónak, és a kalotaszegi varrásos-írással díszítő motívumkincsből könnyen varrható, egyszerűbb motívumrészeket választottam ki, amelyek ugyan nem voltak olyan gazdagok, mint egy egész párna díszítése, mégis jól felismerhetőek maradtak. A kalotaszegi asszonyok a teljes példányszámhoz fekete hímezőcérnával egyenként varrták ki a díszítést. Hónapokig dolgoztak rajta, viccesen mondogattunk: egy egész bivalycsordát meg tudtak volna venni abból a pénzből, amit így megkerestek. A kötet gyönyörű lett, és óriási sikert aratott.

– *Mennyire tudott az erdélyi könyvnyomtatás, könyvművészet hagyományaira építeni?*

– A szándék megvolt, de a rengeteg munka miatt tudatos hagyományépítésre nem volt lehetőségünk. Inkább ösztönösen, a lelkünk mélyén munkáltak ezek a nemes erdélyi tradíciók. Be kell vallanom, pályám kezdetén könyvnyomtatásunk örökségével nem voltam teljesen tisztában, nem volt rálátásom. A romániai magyar írók sorozatában kiadtuk a Kriterionnál Kós Károly életművét is. Elzarándokoltunk a lakására megbeszélni vele a részleteket. Károly bácsi akkor már nagyon idős volt, de arra kértük, hogy a sorozat borítólapját, iniciáléval és az ő jellegzetes betűivel csinálja meg maga. Nagy meglepetésünkre azt mondta: „Én már megöregedtem, a kezem is reszket, de nincs veszve semmi, mert egyetlen ember van, aki helyettem megcsinálhatja: te, Feri barátom.” Ez volt számomra a legnagyobb elismerés, amit egész életemben kaptam. Gondos munkával, természetesen az ő betűit is felhasználva meg is terveztem a köteteit. Valójában ilyen feladatok révén ismerkedtem meg könyvnyomtatásunk hagyományaival, a különböző műfajokkal és stílusokkal. A Kriterion holdudvarában kiálló grafikus gárda alakult ki: Cseh Gusztáv, Árkossy István, Bardócz Lajos, Tóth László nevét említeném az elsők között. Öröm volt velük dolgozni.

– *A Ceausescu-rezim mennyire szólt bele a kiadó munkájába?*

– Az igazgató és a magyar szerkesztőség Bukarestben dolgozott, ők tartották a kapcsolatot a pártközponttal. Amikorra hozzánk, a kolozsvári szerkesztőséghez megérkezett a kézirat, a csaták már lezajlottak, és kevés konkrét információ jutott el hozzánk.

Ha jól emlékszem, a hetvenes-nyolcvanas években huszonkét könyvkiadó működött Romániában. Természetesen a huszonkettedikként tartották számon a Kritériont, és a javadalmazásunk is ennek megfelelő volt. Miután megalapították a Dacia Könyvkiadót, az elvtársak gyakrabban jöttek le Bukarestből Kolozsvárra. Egyik alkalommal egy delegáció ellátogatott a Daciához, majd utána a mi fiókszerkesztőségünkbe is benéztek. Amikor az elvtársak beléptek a szobánkba, ahol valamennyien együtt dolgoztunk, és meglátták a régi, szegényes bútorainkat, nagyon elcsodálkoztak. Egyikükből akaratlanul is kibuggyant a kérdés: Itt készülnek azok a szép könyvek? A hangjából kiéreztem az irigységgel ötvözött ingerültséget. Domokos Géza is ott volt, és bemutatót emem a vendégünknek, aki rögtön azt kérdezte, mennyit fizetünk mi egy címlapért. Azt hitte, biztosan kétszer-háromszor annyit, mint más kiadók. Nem tudta a lényegét: mi kevesebb pénzért, de szívvel-lélekkel csináltuk. Ez volt titkunk. Ez nem látszott a körülményeinken. Egész nap a szerkesztőségben dolgoztunk, én az illusztrációimat este, otthon készítettem el. Akkoriban nem volt még számítógép, gyakran előfordult, hogy a kollégáim hazavittek két-három kéziratot, és éjszaka, otthon tipografizálták, hogy reggel küldhessük a nyomdába. Ezt csak szívvel és ügyszeregettel lehetett csinálni. Bálint Lajos műszaki szerkesztőnknek még arra is kiterjedt a figyelme, hogy baráti viszonyt alakított ki a román nyomdával, így ha maradt szabad kapacitás, akkor először a mi könyveinket nyomtatták ki. A Kritérion a munkatársak odaadó lelkesedésének is köszönhetette a sikerét.

– „Azt is mondják: nyugalomba vonulsz. Most kezdődik igazán a munka. Nagy formát kívánok, drága nagy művészem az elkövetkezőkben.” – írta önnek a 60. születésnapjára fogalmazott köszöntőjében Kányádi Sándor. Teljesülni látszik a jóslata, nyugdíjasként is rengeteg feladata van. Hogyan került Kolozsvárról Szegedre?

– Amikor nyugállományba mentem a Kritériontól, azt gondoltam, régi álmom teljesül, és a műtermi alkotómunkának szentelhetem minden időmet. A megalázóan kevés nyugdíjat alkalmi munkákkal szerettem volna kiegészíteni. Török Zoltán, a szegedi Mozaik Kiadó igazgatója már régóta keresett rajzolókat. Igaz, hogy a helyi tanárképző főiskolán is folyik rajztanári képzés, de ez a műfaj senkit sem foglalkoztatott igazán. Ezért nézegette az üzletekben kapható új könyveket is. Így talált rá a Magyarországon kiadott Bözödi népmesék című kötetre, amely Bözödi György erdélyi író szülőfalujában gyűjtött meséit tartalmazza az én illusztrációimmal. Török Zoltánnak annyira megtetszettek a rajzaim, hogy feladatul adta a titkárnőjének: nyomozza ki, hol lehet engem megtalálni. Végül egy tanárnő adta meg a címemet, aki az ex libriseim révén ismert. Kolozsvárott kaptam meg Török Zoltán levelét, amelyben arra kért, vállaljak munkát a Mozaiknál. Örömmel mondtam igent. Első lépésként két kéziratot kaptam, amelyekhez Kolozsvárott elkészítettem, majd postán elküldtem az illusztrációkat. A harmadik megbízatás előtt – ami a neves barlangász, Jakucs László professzor A Föld, amelyen élünk című kötetének illusztrálása volt – a feladat nagysága és összetettsége miatt arra kértek, jöjjelek el egy hónapra Szegedre. A kötet befejezése után megkérdezték: elvállalnám-e, hogy a Mozaik valamennyi kötetére „ránézek”, azaz művészeti tanácsadóként elszegődnék-e a kiadóhoz. Volt még néhány hónap a nyugdíjazásomig, ezért gondolkodási időt kértem, de akkor már a roppant kellemes első impresszióim után éreztem, hogy el fogok jönni. Tehetséges, kedves, fiatal szakemberekből álló gárda dolgozik a Mozaiknál, akikkel öröm együtt dolgozni. Először úgy gon-

doltuk, hogy csupán egyetlen évre jövök Szegedre, de immár hatodik esztendeje vagyok itt.

– *Milyen lehetőségeket kapott a Mozaik Kiadótól?*

– Szegedre is hoztam ajándékba néhány példányt a Kritérionnál megjelent Betű és rajz című kötetemből, amely tulajdonképpen műhelyvallomás, azaz könyvgrafikai próbálkozásaim gyűjteménye, valamint néhány önálló grafikámat is beleépítettem. Munkáim java szerepel ebben a könyvben. Nagyon meglepődtem, amikor Török Zoltán megkérdezte: beleegyeznék-e, hogy a Mozaik Kiadó az 1999-es Frankfurti Könyvásárra megjelentesse második kiadásban. Nagyon meglepett az ajánlat, nagy megtisztetésnek éreztem, hogy egy minden igényt kielégítő, csodálatos, három nyelvű album formájában újra megjelentették. Ugy éreztem, a gesztus személyemnek is szól, és talán az is benne volt, hogy megmutassuk: noha a Mozaik elsősorban tankönyvkiadással foglalkozik, egy ilyen reprezentatív albumot is kifogástalanul meg tud csinálni. Olyan nagy volt Frankfurtban a kötet sikere, hogy ma már biztos vagyok benne: az ottani fogadtatás egyenes következményeként kaptam meg 2000. március 15-én a Munkácsy-díjat.

– *Mit jelentett ez az elismerés?*

– Nagyon fontos volt számomra, mert a magyar kormány rendszeresen figyelemmel kísérte az erdélyi magyar írók, költők, előadóművészek, néprajzosok pályáját, de érthetetlen módon csak elvétve kaptak valamilyen elismerést az erdélyi képzőművészek. Ezért kicsit furcsán éreztem magam, rögtön arra gondoltam, hány jeles tanárom és kiváló pályatársam van, aki még nem kapta meg ezt a kitüntetést. Én vagyok az első erdélyi képzőművész, aki az elmúlt negyven évben munkássága elismeréseként átvette a Munkácsy-díjat. Ehhez mindenképp kellett a bemutatkozási lehetőség Frankfurtban, hiszen egy önálló kiállításnak biztosan nem lett volna ekkora hatása.

– *Az is elégtételt jelenthet, hogy a könyves szakmának jó a véleménye a Mozaik-kötetekről.*

– Sokan meglepőnek tartják, hogy ilyen rövid idő alatt ennyire határozott arcú és grafikai színvonalat sikerült közösen kialakítanunk a Mozaik Kiadónál. Remélem, az olvasók is úgy találják, hogy a Mozaik-könyvek ízlésesek és első pillantásra felismerhetők. Mindez annak köszönhető, hogy a több évtizedes könyvtervezői tapasztalatomat sikerült egy nagyszerű gárdával együtt dolgozva kamatoztatnunk.

– *Kass János grafikusművész rögtön barátjaként üdvözölte, és meghívta a szegedi galériájába kiállítani. Milyen a kapcsolata a többi helybeli művésszel?*

– Hézagokak még a kapcsolataim, de úgy hírlík, elfogadtak, elismerik a munkámat a szegedi kollégák.

– *Milyen gyakran jár haza, Kolozsvárra?*

– Inkább a feleségem – aki iparművész – a „mozgó alkatrész” a családukban. Ha feladatom van, én semmi mással nem tudok foglalkozni, így hamar elrepült az elmúlt hat esztendő is, szinte észrevétlenül ragadtam itt Szegeden. A jövőben szeretnék kevesebb munkát vállalni a kiadóknál, igyekszem az önálló művészi alkotásra koncentrálni. Amikor a Mozaik Kiadó meghívott tanácsadónak, álomban sem gondoltam, hogy ez egyben majd azt is jelenti: egy művészeti pártoló, és az alkotómunkát támogató mecénás karjaiba szaladok. A Mozaiknál kötetlen a munkaidőm, így kezezem úgy csö-

portosítani a kiadói teendőimet, hogy minél több szabadidőm maradjon. Ráadásul biztosítottak számomra egy kifogástalanul felújított, négy helyiségből álló műtermet, amely csak az enyém, még a fenntartási költségeit is fedezi. A legigényesebb anyagokat szerzik be számomra, önálló grafikáimat a legszebb keretekbe foglalják, gondoskodnak még a kiállításokra való elszállításukról is. Sok képzőművész kollégám talán el sem hiszi, hogy létezik ma ilyen. Mindezt nem tudok eléggé hálás lenni Török Zoltánnak. Az új műteremben készült első három munkámat elküldtem a gödöllői művésztelep jubileuma alkalmából megrendezett Élmény és eszmény című kiállításra, ahol ballada-kompozícióimért a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának grafikai díját kaptam. Jelzésszerű volt számomra ez a siker, műteremavatásnak is beillett.

– *Mit gondol, milyen hatással van a modern számítástechnika a könyvművészetre?*

– Hogy éreztessem a különbséget: annak idején Kolozsvárott annyira kezdetlegesek voltak a nyomdai lehetőségeink, hogy a Betű és rajz című kötetem első kiadásának a tartalomjegyzékét például nem tudták úgy betördelni, ahogy a szokványostól eltérően, én kétoldalasra megterveztem. Ezért kénytelen voltam a kiválasztott betűtípusból megannyi fényes papírra levonatot készíteni, és betűnként ragasztottam fel az egész szöveget, majd – mint egy illusztrációt – lefotózták, és cink klisébe marattak. Gyakran rá voltunk kényszerítve, hogy a betűket is magunk rajzoljuk meg, és így megtanultuk a betűtípusok lényegét. Ma már mindez néhány mozdulat a számítógépen. Ezt csak az tudja igazán értékelni, aki a másik utat is megjárta. Egy biztos: a számítógép könnyű és felszínese megoldásokra ad lehetőséget. Szinte beszippantja az embert, hívogatja: gyeregyere be a varázslatba! Ha valaki lelkiismeretesen megismerkedik a könyvtervezés alapjaival és a betűtípusokkal, annak ajándék az a lehetőség, amit a számítógép tud nyújtani. De ha csak kísérletezgetve nyomogatja a gombokat, akkor fennáll a veszély, hogy felhígul ez a műfaj is. Mint minden jó művészeti alkotáshoz, a könyvtervezéshez is érdemes alapos vázlatokat készíteni, akkor nagyobb az esély arra, hogy a végeredmény is átgondoltabb, kiérleltebb lesz. Az új technika csapda is lehet, de széles lehetőségeket is biztosíthat annak, aki komolyan veszi és lelkiismeretesen nyúl hozzá.

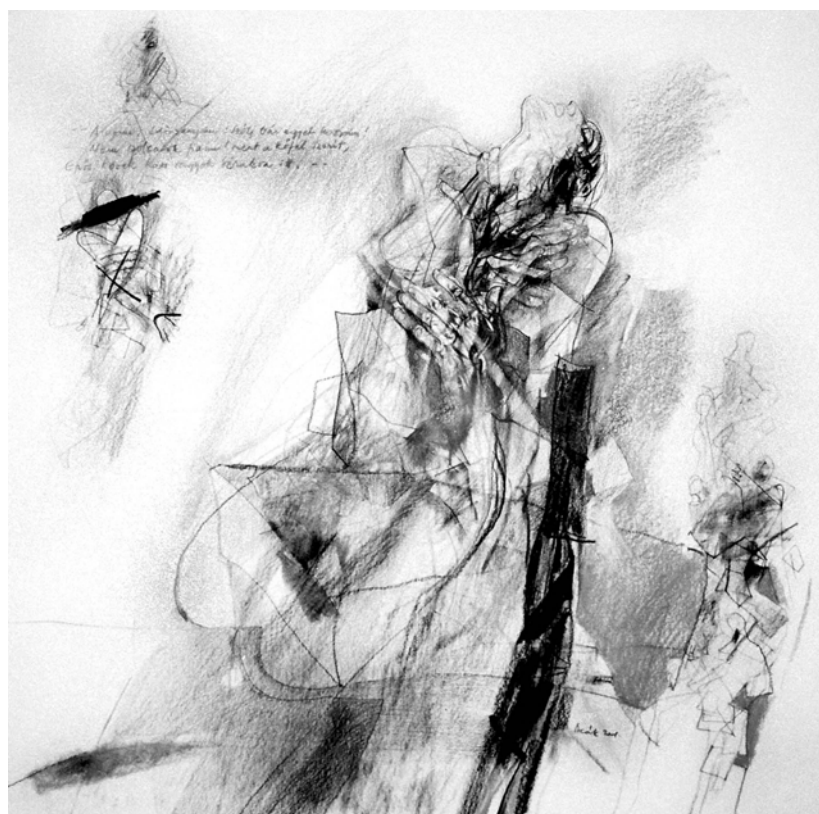
– *Mi a véleménye azokról az aggasztó jelenségekről, amelyek az utóbbi évtizedben Kolozsvárott tapasztalhatók?*

– Annyira fáj az a hangulat, amit Gheorghe Funar politikája előidézett, hogy már korábban elhatároztam, amíg ő a város polgármestere, nem állítok ki Kolozsvárott. Tiltakoznom kell az ellen, hogy például magyar nyelvű plakát nem jelenhet meg a város utcáin. Amikor a kolozsvári magyar színjátszás 200 éves évfordulójára terveztem egy szép plakátot, csak a színház előcsarnokából, az üveglablakokon át lehetett látni, mert az utcán nem engedték kifüggeszteni. A keserűségemet is belerajzoltam a Kulcsok Kolozsvárnak című kötetünkbe, így a szomorú összképhez én is hozzávettem néhány egyéni jegyet. Például a Mátyás király szobra előtt régészeti feltárás címen feltűrt területet a pallókkal és a sírba eresztő kötelekkel az illusztrációmon szándékosan közel vittem a szoborhoz, így plusz jelentést kapott. Misztótfalusi Kis Miklós síremléke és az egész Házsongárd pedig fájdalmas temető lett a temetőben. Valószínűleg az otthoni körülmények is hozzájárulnak ahhoz, hogy Szegeden ennyire jól érzem magam. Néha ugyan szomorúan hazlátogatok, de nem jut eszembe minden pillanatban, hogy ott kellene alkotnom. Csodálom a barátaimat, akik továbbra is vállalják a küzdelmet, amiben én már egészségi állapotom miatt sem tudnék részt venni. Reménykedem benne, hogy sokáig lesznek még fiatalok, akik nem adják fel.

– *Útravalóul milyen tanácsot adna a mai fiatal grafikusoknak?*

– A tehetség mellett fontos a szorgalom is. Ha egy grafikus sokat rajzol, azt mondják: biztosan begyakorlott dolgokat ismétel. Az igazi kihívást abban látom, hogy a nagy mennyiség ellenére is újra és újra lámpalázasan, igényesen kell megoldani minden feladatot. Mostanában nem divat a valóságot olyan emberközpontúan megfogalmazni, ahogyan én is teszem. A fiatalok modernebb dolgokat csinálnak, bár én is szeretnék a jövőben újszerű gondolati grafikákat létrehozni. Bánt, hogy gyakran egyszerű „mutatványokat” is látok a tárlatokon. Nem mondom, hogy sirjuk vissza a valósághű, képmény rajzot, de ennyire nem kellene lebecsülni a szaktudást. Úgy érzem, elégedett lehetek a pályám alakulásával, mert a szerencse mindig mellém szegődött: a főiskolai felvételin éppúgy, mint a diploma után, amikor Sütő András lapjához, majd a Kritikonhoz kerültem, és most is, amikor itt, a Tisza partján kaptam újabb lehetőségeket.

Hollósi Zoltán

Szerkesztői asztal

Németh László emlékkönyv. A Tiszatáj Könyvek sorozat új kötete a centenáriumi konferenciák, folyóirat közlések válogatását, negyvenhat szerző írását tartalmazza 560 oldalon. A könyv a Németh László Társaság és a Tiszatáj Alapítvány közös kiadásában jelent meg Monostori Imre és Olasz Sándor szerkesztésében. A következő Tiszatáj-könyv Baka István Sztjepan Pehotnij testamentumának kétnyelvű (magyar és orosz) kiadása lesz.

*

Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata november 17-én emléktáblát avatott *Baka István* szülőházán. Beszédet Kocsis Imre Antal polgármester mondott.

*

A *Bethlen Gábor Alapítvány* Kuratóriuma november 5-én rendezte meg idei díjátadó ünnepélyét. Bethlen Gábor-díjat Kanyar József, Lezsák Sándor, Vári Fábián László (Kárpátalja) kapott. Horváth Aranynak (Erdély), a Melbourne-i Magyar Központnak (Ausztrália) és a Vármegye Galériának Márton Áron-emlékérmet adományoztak. Nagy Pál (Erdély) Tamási Áron-díjat vehetett át.

*

Néhány szerzőnkről: KIRÁLY LEVENTE költő a Magvető Kiadó szerkesztője. PÁL JÓZSEF az SZTE Olasz Tanszékének professzora. NÉMETH ZOLTÁN Szlovákiában él, ebben az évben jelent meg Talamon Alfonzról írt monográfiája és Olvasáserotika c. tanulmánykötete. MILBACHER RÓBERT a Janus Pannonius Tudományegyetem oktatója.

Januári számunk tartalmából:

ACZÉL GÉZA, MARNO JÁNOS, SZEPESI ATTILA, VERESS MIKLÓS versei

MÁRTON LÁSZLÓ regénye, KISS LÁSZLÓ novellája

FRIED ISTVÁN, SZABÓ GÁBOR, BENYOVSZKY KRISZTIÁN tanulmánya

Diákmelléklet: VADAI ISTVÁN Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* c. verséről

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. DECEMBER

79. SZÁM

MILBACHER RÓBERT

Az Előszó egy lehetséges értelmezése

Ez a dolgozat folytatása egy az Előszó keletkezésével foglalkozó tanulmánynak.¹ Abban az előtanulmányban azt próbáltam bizonyítani, hogy az Előszóval kapcsolatos Waldapfel József tollából származó feltevés, miszerint a mű az 1845-ben készült, de csupán 1851-ben kiadott Három rege elé készült, nem állja meg a helyét. Ezt azokra az adatokra alapozva állítom, amelyek tagadják, hogy a kortársak bármiféle kapcsolatot is tételeztek volna a két mű között, vagy akár csak tudtak volna Vörösmarty szándékáról, holott magát a Három regét még a kiadás előtt (pl. Garay János) és persze a kiadás után is ismerték (Toldy Ferenc, Gyulai Pál stb.). A kortársak hallgatása mellett minden korabeli adat arra enged következtetni, hogy Vörösmarty az Előszó vélt keletkezésének idejében (1850–1851 tele) képtelen volt bármiféle új mű alkotására. Az Előszó kéziratának vizsgálata során a művet tartalmazó lapok rectóján 7 (plusz egy áthúzott) alaprajzot, a versóján pedig egy építkezéshez kapcsolódó számadást találtam, nagy valószínűséggel Vörösmarty kézírásával. Annak vizsgálata során, hogy mely ház átépítésével lehettek kapcsolatban a tervek, kizárásos alapon arra jutottam, hogy valószínűleg a kápolnásnyéki-ről lehet szó, amelybe a Vörösmarty-család 1853 májusában, júniusában költözhetett, tehát az átépítés csak ez után a dátum után vált lehetségessé. Bár valószínűleg a vers két variánsa előbb került papírra, mint a tervrajzok, ám a második variánsan tett, az alaprajzokhoz hasonlatosan, irónos javítás megengedi a házvázlatok

VÖRÖSMARTY MIHÁLY
(1800–1855)

Az Előszó szövegének nem csupán előkészítő funkciója lehet, amint azt a prolóógus funkciója előírja, hanem olyan más művekhez fűződő kapcsolatrendszerrel is rendelkezik, amely több szöveg hálójába utalva a verset, sajátos kontextus hozzárendelését teszi lehetővé a kései befogadó számára.

¹ Előadásként elhangzott 2000. november 26-án a Pécsen rendezett Vörösmarty-konferencián. Olvasható változata a konferencia anyagát tartalmazó kötetben. A részletes bizonyítást ld. itt! Pécs, 2001.

és a vers variánsainak közel egyidejű születését. Vagyis az Előszó keletkezését csakis 1853 májusa utánra tehetjük.

A kézirat tanúságain kívül az 1854 nyarára befejezett Lear király fordítással és az 1854 késő nyarán született Vén cigánnyal való erőteljes tematikus, lexikális, és retorikai hasonlóságok megengedik, hogy az Előszó keletkezési idejét a két mű elkészültének közvetlen közelében tételezzük. Eötvös József 1854 nyarán Kápolnásnyéken járva, a Vén cigányt, az Egy ember életét és Batthyány Kázmér sirverseit elviszi Csengery Antalhoz a Nép könyvében való megjelentetés céljából, az Előszóról azonban nem tud semmit, még csak említés szintjén sem kerül elő, így feltételezhető, hogy az Előszó keletkezése későbbi, mint a Vén cigányé. Az Előszó versformájának tanúsága – a rím-telen, 10-11-es drámai jambus – nem egyszerűen a Shakespeare-hatásra enged következtetni, hanem arra is, hogy valamilyen drámai prológnak szánhatta Vörösmarty a szöveget. Minthogy új drámát ebben az időben nem írt, kiadni sem szándékozott, így elképzelhető, hogy az 1855. április 9-én a megújuló Nemzeti Színház ünnepi díszelőadásaként bemutatott Az áldozat című Vörösmarty-dráma szolgáltatta az apropót a nemzethez való szólásnak az Előszó formájában realizálódó tervéhez, amely a krími háború keltette nemzeti reménykedés lehűtésére és valamiféle józanság megtartására szólít fel. Azonban az Előszó színházi felolvasásáról semmi adat nem maradt, bár Vörösmarty részt vett a díszelőadáson, más szóval az Előszó funkciójával kapcsolatos fejtegetésem csupán a lehetőségesség státusával bíró hipotézis marad.

*

Az Előszó szövegének nem csupán előkészítő funkciója lehet, amint azt a prológnak funkciója előírja, hanem olyan más művekhez fűződő kapcsolatrendszerrel is rendelkezik, amely több szöveg hálójába utalva a verset, sajátos kontextus hozzárendelését teszi lehetővé a kései befogadó számára.

A „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég” sornak ugyanis létezik legalább egy olyan intertextje, amely az 1850-es évek közepének egyik nagyon is domináns kontextusához rendeli a szöveget, ti. Széchenyi A Kelet népe c. 1841-es értekezésének egy-egy bekezdéséről illetve mondatáról van szó: *„Tökéletesen tisztának mutatkozik hazánk’ ege megint, minél fogva a’ legszebb reményekre melegsik keblem ismét. ’S annyira éldelem ezen szép tiszta csendes nyári napok’ sugárit, melyek habár nem nagy pompával is, szintolly jóltevőleg hatnak mindinkább lábadozó, olly hosszú nyavalyából visszatérő nemzeti testünk’ erősítésére, mint az anyagi napnak sugári is legbiztosabban; jóllehet titkos csudák által érlelik a búzáat...”*² Az „Öröm- s reménytül reszketett a lég...” sor igen erőteljes párhuzamot mutat ugyanezen a lapon található másik mondattal: *„... és én örömtül, elragadtatástul magamba alig férve, majd csak hogy ki nem tárom az egész nagy természet előtt, tán mint a’ marathoni diadal hírért vivő bajnok, ő sebtül, én örömkéjtül összeserkadva’ Meg van nyerve a’ nagy csata, el van érve a nemes cél!”*³

A Széchenyi-mű néhány passzusának parafrázisa a Vén cigány szövegében is felfedezhető, amely egyúttal talán alátámasztja az Előszó és a Vén cigány közel egyidejű születését. Ilyen szöveghely Széchenyinél a 71. lapon: *„...felhevült és sehogy sem fékezett képzeletüknél fogva, magyar egünkön égi háború és zivataros idők helyett a’ tavasznak legcsendesb, leggyönyörtelibb napjait látják hazánknak jó szívű de hibás szemű optimistái.”*

² Gr Széchenyi István: A Kelet népe. Pozsonyban, 1841². (Reprint) 44.

³ Uo.

Már szorosabb a kapcsolat a Vén cigány két sora („Véred forrjon mint az örvény árja, / Rendüljön meg a' velő agyadban”) és A Kelet népe 118. lapján olvashatók között: „... és nem gulna vérem nem forrna velőm, 's tehetőségem szerint 'a vésznek elhárítása végett mindent nem tennék, s én legalább fel ne jajdulnék, a' legkeserűbb panaszra ne fakadnék, ha többet tenni képes nem vagyok, midőn halál és élet közti ponton látom állani a' hazát...” (118)

Persze minden kétséget kizáróan nem nagyon lehet bizonyítani a Széchenyi-mű konkrét használatát, vagyis lehet, hogy véletlen az egyezés, vagy korabeli retorikai, stilisztikai toposzoknak az eltérő alkalmazásával szembesülhetünk, és ez eredményezi a hasonlóságokat. Legalább is indokolt a kérdés, hogy mi lehet az oka egy majd másfél évtizeddel korábbi szöveg megidézésének. Erre azonban létezik lehetséges, bár nem tökéletesen kielégítő válasz.

Az ötvenes évek elejének, közepének ugyanis nagy felismerése volt Széchenyi jóslatának – amely a forradalmi veszélyre és a nemzet pusztulására vonatkozott – beteljesedése. Ennek a Kasszandra-jóslatnak az alapidokumentuma A Kelet népe volt: nem véletlen, hogy Török János 1856-ban éppen Kelet népe címen indít útjára egy meglehetősen rövid életű lapot, amelynek első száma több cikkben is foglalkozik az 1841-es mű jóslat státusával: „Gr. Széchenyi István 'Kelet népe' munkájáról úgy gondolkozunk, mint Mózes bűvesszejéről. A nemzet, melynek számára ez íratott, mihelyt magától eldobta, kígyóvá változott sorsára és lelkiismeretére nézve.”⁴ Török János a beköszöntőben egyenesen szent könyvnek nevezi Széchenyi művét: „Vezércsillag és szövétnek gyanánt ragyog előttünk a fensőbb ihletettség s a szeplőtlen magyar genius dicső szülöttje, SZÉCHENYI legjelesb műve, a 'KELET NÉPE’. Az igaz hazafiság és gyakorlati bölcsesség e szent könyve, melynek dönthetetlen tanait a történet már is érzékenyen meggyőző alakban igazolta, drága örökség gyanánt maradt reánk, hogy szelleme nemtő gyanánt kísérje a nemzet további lépéseit...”⁵ Török Sándor Széchenyiről szóló tanulmányában így ír: „Az eredmény megcáfllolta reményét; a mit jóslott, beteljesedett; az érzelmpolitika lángba borította az országot; s a bálványimádás vállain felemelkedett az új népkedvencz az ország kormányából a bölcsességet száműzván, a haza megmentése lehetetlen lőn.”⁶

A közvélemény nem csak 1856-ban, hanem 1848. szeptember 5-i összeomlásától kezdve folyamatosan és élénken foglalkoztatta Széchenyi állapota és apokaliptikus víziói, amelyek a legborzasztóbb látomásszerű önvádak előszámlálásában fogalmazódtak meg. Először Balogh Pál, Széchenyit Döblingbe kísérő orvosa számolt be a sajtóban a gróf összeomlásáról:⁷ „Beteg képzeleteinek tükrében, már látá ő hazánk fővárosát el-lenséges vad csordák által elpusztítva; a század egyik legpompásabb mesterterművét, a budapesti láchidat, a hullámok mélyébe temetve, s mint Marius Carthagó dűledékein, úgy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain.”⁸ Már Balogh is tudósít Széchenyi ön-

⁴ Székely József: A Kelet népe. In: Kelet Népe. Magyar irodalmi csarnok és időszaki szemle. 1856. I. évfolyam. I. füzet. 55.

⁵ Török János: „Deus pro nobis, Quis contra nos?”. In: Kelet Népe 1856. [oldalsz. nélkül]

⁶ Török Sándor: Gróf Széchenyi István. In: K.N. 1856. 29.

⁷ Előtte a Márczius Tizenötödike vádolta meg Széchenyit azzal, hogy elmenekült a nehézségek elől, erre a vádra Wesselényi Miklós válaszolt a Pesti Hírlap 1848. szeptember 12-i számában.

⁸ Pesti Hírlap 1848. szeptember 22. 892.

vádaskodásáról: „És ezen lelki küzdelemhez [sic!] azon gondolat csatlakozott legkínosabb hatással, hogy imádott hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából.”⁹

A Balogh által is említett önvádak legteljesebb és legszélsőségesebb katalógusának az 1849. március 21-én írt Önvallomás tekinthető, illetve Tasner Antalhoz, a titkárához címzett, de valószínűleg el nem küldött, 1851. március 14-i levél.¹⁰ Ezekben az írásokban Széchenyi önmagát perverz, vérfertőző, onanizáló, érzéki örömeiben tobzódó bűnösnek mondja, és minden alkotását, amit 1825, illetve a Hitel megjelenése óta hozott létre, gyökeresen új beállítással látta: amit Magyarországért valaha is tett, az a nemzet pusztulását készítette elő. Sőt egyfajta, a Sátánnal kötött titkos szerződésként értelmezi műveit, amelyek a Paradicsomhoz hasonlítható Magyarország elpusztítását célozták meg. Ezeknek az önvádaknak a híre valamiképpen kiszivárgott Döblingből, Kemény Zsigmond az 1851-ben megjelent Még egy szó a forradalom után című művét egyenesen arra építi, hogy Széchenyi önvádjait – amelyeknek nem csak tartalmi, hanem retorikai jellegét is ismerni látszik – pontról pontra megcáfolja, és egyben bizonyítja, hogy igenis szükséges volt Magyarország megreformálása.¹¹ Széchenyi önmarginalizására, mint közismert tényre utal: „De miét mondanám tovább az ismert dolgokat! Széchenyit a forradalom előperceiben őrültté tette a honkeserv. S most Görgen tébolydjában mindent megfordított szempontból lát.”¹² Kemény A Kelet népének képhasználatát megidézve beszél a nemzethalálról: „Késő volt már a csillapító és enyhítő gyógymód! Minden veszve lőn; mert az ingerültséget őrzöngés váltá föl. És a fölbőszített beteg, fékezhetetlen dühében önmagát gyilkolta meg... Ki tehát itt a bűnös? – kérdi Széchenyi, vad gyönyörrel tördelvén le halántékáról egy fényes életpálya babérait. En, egyedül én!! Ki a nemzethalál oka? 'A híres gróf, a legnagyobb magyar.'”¹³ Ugyanakkor Kemény az önvádat nem csupán Széchenyivel hozza kapcsolatba, hanem az egész korabeli szellemi élettel: „Az egész közélet és az egész irodalom osztozhatik, ha túl lelkiismeretes akar lenni, Széchenyivel az önvádlásban.”¹⁴

Az efféle önvádra mint a világsi bukás utáni értelmiség jellemző magatartásmódjára találhatunk példát Vörösmartynál is, aki 1849. november elején így ír feleségének: „Tudod nem tettem egyebet, mint mit tenni szoros kötelességemnek tartottam, tanúja inkább mint vezetője a politikai mozgalmaknak, egyedüli vétkem az lehet, hogy az események ellenünk fordultak”. Az „események ellenünk fordultak” formula a Széchenyi-féle nemzethalál-látomás alaptételét idézi, tudniillik A Kelet népében Széchenyi

⁹ Uo.

¹⁰ Ezeknek az iratoknak a kéziratból történt fordításait adta közre Spira György a Holmi 1991. szeptemberi számában. A bevezetőben írja Spira, hogy azok között az iratok között voltak a levelek, amelyek 1860. március 3-i házkutatás idején kerültek a bécsi rendőrséghez, tehát Széchenyi sehova sem küldte el őket. Spira György: A hangfogótól megszabadult Széchenyi. Holmi 1991/10. 1119.

¹¹ Kosáry Domokos szerint Kemény Tasner Antalón keresztül szerzett tudomást Széchenyi állapotáról, sőt lehet, hogy konkrét levelet is olvasott. Kosáry Domokos: Széchenyi Döblingben. Bp., Magvető, 1981². 11.

¹² Kemény Zsigmond: Még egy szó a forradalom után. In: K. ZS.: Válogatások a történelemre. Bp., 1982. 380.

¹³ Kemény, i. m. 382.

¹⁴ Kemény, i. m. 383.

abban látja a veszélyt, hogy az események irányítása kicsúszik azok kezéből, akik megindították a megújulást, és minden a forradalom önpusztító káoszába fog fulladni. Persze mindezt Kossuthnak címezi Széchenyi, aki pl. Kemény Zsigmond 1851-es Széchenyi-jellemrajzában az „érzelem-politikus” (Széchenyi kifejezése) prototípusaként szerepel. De a Csengery Antal is hasonlóképpen nyilatkozik Kossuthról, amikor üres, meggondolatlan retorikusságát hangsúlyozza.¹⁵ Nem véletlenül ír erről Eötvös József A Kelet népével foglalkozó recenziójában: „...s hol a hatalmas, ki őket [ti. a sokaságot] ily pillanatokban visszatartóztathatná; hol az, ki habár ő vezeté is a pályára, az egyszer megindult tömegnek elébe szabhatná lépteit? – Halad, tartóztatlanul halad a nagy test, s ki első indulatait okozá, többnyire nem tehet mást, mint félrelép az útból...”¹⁶ Eötvöst a Magyarország 1514-ben című regényében (1847) is foglalkoztatja ez a probléma (nyilván az 1846-os lengyel események teheték újra aktuálissá a kérdést), tudniillik a lázadás fő ideológusa, Lőrincz barát hasonlóképpen vélekedik: „Hogy szabadságáért küzdjön híttam fel e népet, s az vadságában felülmúlta egykori zsarnokait. Egy jobb lét alapjait akartam lerakni, s csak ingoványt láték körülöttem, melyre építeni nem lehet. Mint a hajós, ki szélvész között tudja, hogy a vitorlák, ha feszülten maradnak, el fogják meríteni sajkáját, de kinek szavára társai nem hallgatnak; ki a sziklát, mely felé irányuk szükségképp vezet, ismeri, de kinek a kormányt senki sem akarja átengedni...” Lőrinc barát csalódásával analóg a hadakat feloszlatni kívánó Dózsa félelme: „Végre a fergeteg kitört egész hatalmában, s Dózsa, midőn körültekintve, még a legközelebb állók között is nyílt ellenszegülést látott: érzeni kezdé a tömegek fölött gyakorolt hatalomnak természetét, mely ellenállhatatlan, de csak addig, míg ellentmondásra nem talál...”

A Kelet népe-vitához Hazay Gábor álnéven Vörösmarty maga is hozzászólt, az Athenaeumban Széchenyi könyvéről közzé tett terjedelmes recenzió formájában. Ugy tűnik, hogy Vörösmarty az alapelvekben¹⁷ egyetért ugyan Széchenyivel, azonban nem tartja – sok más a vitához hozzászólóval egybehangzóan – reálisnak félelmeit, s így már a Pesti Hírlap és Kossuth elleni támadást nem tartja aktuálisnak és indokoltnak: „De éppen ezért, ha Sz. jóslata be nem következik, sőt ellenkezőleg, Kossuth Hírlapjának üdvös hatása lesz, senki sem fogja tőle megvonni az érdemet, mellyért olly kitartó fáradozással és lelkesedéssel küzd, valamint el nem feledé s nem feledheti soha, hogy szellemi életünk ébredését éppen gr. Sz. nagy hatású felszólalásának kell köszönnie.”¹⁸ A cikksorozatban Vörösmarty ismerteti Széchenyi művét és így több helyütt is

¹⁵ „...Kossuth a kedélyt hatotta át, a szenvedélyeket izgatta föl, az érzelmeket hódította meg.” Csengery Antal: Adalék Kossuth jellemrajzához. In: CS. A. Összegyűjtött munkái. II. Bp., 1884. 401-402. Vörösmarty 1849-ben így ír Kossuthról a feleségének: „Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy ne lássam nyomorú átalakulását, melyet már ott előre sejtettem; azonban a bizonytalan hírek s társaim szavazata visszatartottak, s most itt vagyok, s minden érütéssel érzem, hogy amit a becsületes de gyarló kormányzó mellett a gazság kényszerített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.” Lukácsy Sándor–Balassa László: Vörösmarty Mihály. Bp., 1955. 438.

¹⁶ Eötvös József: Kelet Népe. In: E. J.: Reform és hazafiság. Publicisztikai írások. I. Bp., 1978. 259.

¹⁷ „A forradalmat illetőleg nem szükség mondanom, mennyire nincs nép a földön, mellynek az inkább ártana, mint nekünk: az nálunk öngyilkolás volna.” Hazay Gábor: A' Kelet népe 1841-ben. Irta gr. Széchenyi István Athenaeum 1841. 633

¹⁸ Hazay, i. m. 692.

parafrázálja mondatait,¹⁹ amelyek esetleg az Előszó néhány mondatának kiindulópontjaként is felfoghatók pl.: „Századokat éltünk öntudat, önérzet nélkül, vak tapogatásban, s e chaosból csak egy új politikai élet, több jó vagy balsikerű kísérletek, hosszabb tapasztalás emelhet ki azon tisztaságra, hol az érzelm heve s az értelem világa nappá egyesülhet hazánk felett, hol tudva mit s hogyan, akarni fogjuk azt...”²⁰ (De a Vén cigány fentebb idézett sorával is találhatunk hasonlóságot: „s véredet felforralja öröm s lelkesedés...”²¹, vagyis Széchenyi eredeti mondatából: „... és nem gyulna vérem nem forrna velőm... stb.” a „s véredet felforralja öröm s lelkesedés” félmondaton keresztül a Vén cigány jól ismert sorai formálódnak: „Véred forrjon mint az örvény árja, / Rendüljön meg a velő agyadban”) Az Előszó szótárában látszik inkarnálódni ez is: „Ne tovább; mert ez a forradalom útja’ Ki van mondva a rémületes szó, melytől elvből-e vagy önfenntartási ösztönből – annyira irtózunk [...] A haza legéberebb és legmunkásabb férfja emeli fel intő szavát, kinél eddig az ige többnyire testté lőn...”²² Ugyanígy mind az Előszó, mind pedig a Vén cigány vihar-motívumához, a vihar felidézésének gesztusához kapcsolható ez a mondat: „...gr Széchenyi is, ki, bár a zivatar felidézéséhez elvből nem járult, de mint becsületes hazafihoz illett, férfiasan megállotta azt.”²³ Az Előszó jellemzően allegorikus képalkotására emlékeztet a kritika ezen részlete: „A sötét gyűlölség napfényre mász boszúterv-koholó rejtekéből, de épen ezen napfény fosztja meg mérgétől, árulja el legbensőbb ártalmait, mielőtt tetté érhesse. Az indulatok, szenvedélyek az isten nyílt ege alatt kezdik játékaikat, s a leggonoszabb közöttük vissza ijed saját undokságától, midőn a tükörbe pillant, melyet elébe a nyilvánosság tart.”²⁴

A hasonlóságok természetesen nem jelentik az 1841-es kritika közvetlen használatát (vagyis nem bizonyítható), az viszont valószínűsíthető, hogy az Előszó írása idején Vörösmartyt igen hasonló kérdések foglalkoztathatták, mint A Kelet népe recenziálása idején.

*

Az Előszó két variánsa közötti különbségek nem csupán stilisztikai jellegűek, hanem a szövegek történelemképének radikális különbözőségét eredményezik. Az első kézirat (K1) 3-5. sorában a következő mondatok szerepeltek eredetileg: „Az elme lán-golt, a’ kéz működött / Tetőzetet nyert a’ nagy épület / <’S a béke izzadt hom A’ melly>”. Ebből mindenestül kimaradt a kétségtelenül Bábel tornyára tett utalás („Tetőzetet nyert a’ nagy épület”), illetve a „Meghozni készült a’ legszebb jutalmat” sor eredetileg így volt: „Meghozni készült a’ legszebb menyasszonyt”.

¹⁹ Széchenyi munkája viszont folyamatosan a Szózatra játszik rá pl.: „... nem érzitek-e nyilván minden ereitekben azon varázs megszűntét, mely elődeink’ bűneitül ránk szállva, mint valami ismeretlen nyavala szakadatlan dúlt nyomorult hazánkon, mint átok századokig legszebb reményinken feküdt; nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem sybarita állatóság, nem halotti tornak meg nem szűnő rest ünneplése?”

²⁰ Hazay, i. m. 663.

²¹ Uo. 628.

²² Uo. 610.

²³ Uo. 620.

²⁴ Uo. 664.

A kérdés adott: miért e változtatások. Szegedy-Maszák Mihály a keresztény apokaliptikus laicizálásának szándékából eredezteti a menyasszony szó kicserélését, és úgy érvel, hogy Világos után nem tarthatta helyénvalónak Vörösmarty a keresztény apokaliptika célelvűségének még a laicizált változatát sem, hiszen nem a megváltás kegyelmét, hanem az értelmetlen pusztulás kataklizmáját látta megvalósulni.²⁵ Magam Szegedy-Maszák Mihály érvelését részben osztva úgy látom, hogy valóban a zsidó-keresztény tradíciótól való szabadulás szándéka eredményezhette a változtatásokat, csak hogy nem egyszerűen a keresztény apokaliptika laicizálódásáról lehet szó, hanem annak radikális kiküszöböléséről és az antik történetfilozófiai hagyomány újragondolásáról. Rudolf Bultmann a történelem eszkatológikus értelmezését „a világtörténesek periodicitásának elképzeléséből”²⁶ vezeti le, majd az Ószövetség historizáló történetfelfogásának a Teremtéstől a Messiás eljöveteleig tartó periódus) következményeként értelmezi a ciklikusság fokozatos átértelmeződését és célelvűségének kizárólagossá válását a kereszténység apokaliptikus történelem-értelmezésében. Az antik típusú eszkatológia és a zsidó-keresztény teleológia közötti legfontosabb különbségnek azt tartja Bultmann, hogy az antik ciklikus történelemfelfogás nem ismeri az egyén cselekedeteinek történelem-formáló funkcióját, míg a zsidó-keresztény tradícióban a történelemnek Istentől rendelt értelme és lényege van, amely a teremtett ember cselekvő engedelmisségének függvénye.

Vörösmarty versének felütése („Küzdött az kéz, a’ szellem működött / Lángolt a’ gondos ész a’ szív remélt” stb.) az emberi cselekvést történelmi periódust teremtő vágyként írja le, vagyis annak a liberális felvilágosult hitnek a folytatását láthatjuk benne, amely a költő 1840-es évekbeli gondolati költészetét (minden kétség és tépelődés dacára is) alapjaiban határozta meg. A Gondolatok a könyvtárban Babel-metáforája²⁷ látszik visszatérni az Előszó első kéziratának „Tetőzetet nyert a’ nagy épület” sorában, amely az emberi cselekvésbe vetett abszolút hitet az ószövetségi történet emberi gőgről és az érte kirótt isteni büntetésről tanító parabolájának segítségével próbálja érzékeltetni. Ugyanakkor az 1844-es költemény nem az ószövetségi történet tanításának jegyében értelmezi a Babel-mítoszt, hiszen nem az isteni rangra törekvő emberi tudás és cselekvés bűn jellegére helyezi a hangsúlyt, és nem látszik félteni az emberi cselekvésbe vetett hitet a Babelnél kirótt büntetéstől sem. Úgy tűnik azonban, hogy az Előszó első változatában az emberi cselekvés eredményeként létrejövő „új és dicsőbb teremtes”-t már csakis az ember gőgös és bűnös vágyaként tudja elképzelni, amely Isten méltó büntetését vonja maga után. (Itt meg kell jegyezni, hogy az első variánsból teljességgel hiányzik a 17-33. sor, azaz az apokaliptikus pusztulás képei csak a második variánsban szerepelnek.)

²⁵ Szegedy-Maszák Mihály: A kozmikus tragédia romantikus látomása. (Az Előszó helye Vörösmarty költészetében.) In: Sz.-M. M.: Világkép és stílus. Bp., 1980. 188-189.

²⁶ Rudolf Bultmann: A történelem eszkatológiai értelmezése. In: Uő: Történelem és eszkatológia. Bp., Atlantisz, 1994. Ford.: Bánki Dezső. 33.

²⁷ „Rakjuk le, hangyaszorgalommal, a mit / Agyunk az ihlett órákban teremt. / S ha összehordtunk minden kis követ, / Építsünk egy újabb kor Babelét, / Míg olly magas lesz mint a csillagok. / S ha majd benéztünk a menny ajtaján / Kihallhatók az angyalok zenéjét, / És földi vérünk minden csepjei / Magas gyönyörnek lángjától hevültek, / Menjünk szét mint a régi nemzetek / És kezdjünk újra tűzni és tanulni.”

Az első variáns menyasszony-metáforája közkeletű keresztény embléma, amely (Jézus és az Egyház viszonyának szimbolizálása mellett) a Jelenések könyvében az új Jeruzsálem metáforájaként szerepel, vagyis a földi Menny létrehozásának – János Apokalipszisének 21. versén alapuló – látomása látszik realizálódni az Előszó első variánsának felütésében: „Ezután láték új eget és új földet > mert az első ég és az első föld elmúlt vala; és a tenger többé nem vala. 2. És én János látám a szent várost, az új Jeruzsálemet, a mely az Istentől szálla alá a mennyből, elkészítve, mint egy férje számára felékesített menyasszony.” (János Jelenések 21, 1-2.)

Vagyis Vörösmarty a múltba helyezett („midőn”) emberi cselekedetek célját az új Paradicsom megvalósításában látja kiteljesedni, mégpedig minden bizonnyal Magyarországon. A Magyarországra vonatkoztatott Kánánán, Paradicsom stb. régi toposzai a nemzetről való gondolkodásnak (nyilván összefüggésben a zsidó és a magyar nép analógiájával Farkas András óta). Széchenyi Világ című munkájában így ír a Hunniában bekövetkezendő aranykorról: „...a’ hihetőleg Pest és Budán az ország szívében tartandó ha nem leközelebbső is (?) hihető utóbbi országgyűlései hozzá járultával – melly eldarabolt erőnket egyesített s’ fejletlen értelmünk súlyát viszongondolatink surlódása által csodálatos magasságra emelendi – hazánkat egy szebb jövőre várja, ’s a’ Magyarnek egy egészen új aerája közelít, melly anyaföldünkre az arany idők szellemét fogja hozni, ’s Hunniát még eddig ismeretlen fényre magasítandja...”, s végül egy Vörösmarty-idézetrel zárja ezt a gondolatmenetet: „Ebren légy Magyar: őrt ki fog állni hanem Te, hazáért”.²⁸ Vagyis a reformkor tevékenysége valóban mint egy új arany korszak megalapozása jelent meg pl. Széchenyinél már a harmincas években is, ám az Előszót író Vörösmarty számára inkább a Döblingben „vezeklő” Széchenyi apokaliptikus látásai szolgáltathatták a közvetlen inspirációt a régi toposz föllevenítéséhez.

Széchenyi 1850. április 27-én Dr. Görgenhez címzett levelében – amely szintén az önváddal foglalkozik (nem éppen bomlott elmére jellemző igen ékes németiséggel és tudatos retorikával) – érdekes párhuzam található az Előszó retorikájával: „Bei weitem glühte der grössere Teil für alles Edle und Schöne und war eben im Begriff, das Lob, die Bewunderung der ganzen Welt zu verdienen und auf sich zu ziehen, als ich mit meiner demonischen Agitation inzwischen trat”.²⁹ Ez a párhuzam még erősebb lesz a levél folytatásában, amelyben Széchenyi Magyarországot mint új Paradicsomot aposztrofálja, amely ugyan (főleg az ő sátáni agitációja miatt) nem a magyarok, hanem a zsidók birodalma lesz: „Wer die Bibel itzt mit Aufmerksamkeit lesen wird, wird klar sehen, dass die derselben liegenden Prophezeiungen bereits in Erfüllung zu gehen anfangen. / Ein Volk erhob sich über andere; das waren die Magyaren – die Juden sind emancipirt, Ungarn wird ihr Reich sein, das neue Paradies mit 4 Flüssen und 3 Bergen und das doppelte Kreuz! Und in der Apocalyps spiek ich, Unglückseliger die Hauptrolle.”³⁰ Hasonlóképpen látja paradicsomnak Magyarországot majd egy évvel később

²⁸ Széchenyi István: Világ, Pest, 1831. 281.

²⁹ In: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Bp., 1922. Szerk.: Dr. Károlyi Árpád. 437. Nyersfordításban: „Messzire lángolt/fénylett a nagyobb rész minden nemesért és széppért és éppen azon volt, hogy megszerezze az egész világ dicséretét és csodálatát, amikor én démoni agitációmmal közbeléptem.” (A fordításban való segítségéért köszönettel tartozom Váróczi Zsuzsának.)

³⁰ Uo. 438. Nyersfordításban: „Aki most a Bibliát figyelmesen olvassa világosan fogja látni, hogy az abban található próféciák már most kezdenek beteljesedni. / Egy nép emelkedett

kelt, Tasner Antalhoz írt levelében is: „Lesen Sie die heilige Schrift von Luther übersetzt mit Aufmerksamkeit und Sie werden mich und die Jahre von 1825 bis jetzt genau darin finden. Es ist schauerhaft — Die Farben von Ungarn! Der *Regenbogen*. Die Wappen! 3 Berge, 4 Flüsse, wie im Paradies und Ungarn war auch ein Paradies. — Und wie herrlich wird das Land jetzt werden, durch Eisenbahnen etc. — Borúra derű — nur das es nicht für den edlen Ungarn sein wird, aber [für] ein andres Volk! Csak sírva vigad a magyar — wie fürchterlich wahr ist es geworden! / Und der Szózat und der Élő szobor von Vörösmarty. O, ich begreife den Schmerz in den jeder wirkliche Ungarn gesunken sein muss.”³¹

Azt nem lehet bizonyítani, hogy Vörösmarty olvasta volna ezeket a szövegeket, de Kemény Zsigmond kezében bizonyosan volt Széchenyi-levél még 1851-ben, a Még egy szó... írása idején, s így rajta keresztül Vörösmartyhoz is eljuthattak Széchenyi látomásairól szóló tudósítások (különös tekintettel arra, hogy Vörösmarty név szerint is érintett a fenti levélben). Ez viszont azt a datálási lehetőséget erősítené, amely 1850-51-hez köti az Előszó születését, csakhogy fentebb éppen azt próbáltam bizonyítani, hogy ekkor nemigen születhetett a vers. A Széchenyivel kapcsolatos hírek, tudósítások ugyanakkor 1854 nyarán is friss újságként juthattak Vörösmarty tudomására, hiszen Deák Ferenc ekkor adta el zalai birtokait Széchenyinek, s így — ha magával a legnagyobb magyarral nem is — a Széchenyi-családdal bizonyára közvetlen kapcsolatba került, ráadásul ekkortájt járt Kápolnásnyéken is.³²

*

Az Előszó első változatában tehát a reformkorra vonatkoztatott múlt céljaként Isten földi lakának felépítését jelöli meg Vörösmarty, amelyet azonban — mivel az új teremtés nem az emberi nem kompetenciájába tartozó cselekvés — Isten nem fogad el. A K1-ben a „Mint megszülendő a nagy szózatot, / <Egy> Melly megjelentsen egy újabb teremtést” sorok a Jelenések könyve logikájának rendjét követik, tudniillik ott is

a többi fölél: a magyar volt ez, a zsidók emancipálódnak, Magyarország lesz az ő birodalmuk, az új Paradicsom négy folyóval, három hegygel és a kettős kereszttel. Az Apokalipszisben én szerencsétlen lelki játszom a főszerepet.”

³¹ Széchenyi Tasner Antalhoz 1851. március 14. In: Károlyi 1922. 443. Györffy Miklós fordításában: „Olvassa el figyelmesen a Luther fordította Szentírást, és pontról pontra megtalál benne engem, s megtalálja az 1825-től máig tartó éveket. Irtóztató. — Magyarország színei! A szívárvány. A címerek! 3 hegy, 4 folyó, mint a paradicsomban, és Magyarország is paradicsom volt. — És milyen gyönyörű lesz most, vasutak által etc. — Borúra derű — csakhogy nem a nemes magyar, hanem más nép számára lesz! Csak sírva vigad a magyar — milyen rettenetesen igazolódott ez! / És Vörösmarty Szózata és az Élő szoborja. Ó, én megértem, micsoda fájdalomba menekülhetett minden igazi magyar.” In: Holmi 1991/IX. 1126.

³² Vörösmarty még 1853 tavaszán látogatta meg Deákot a kehidai birtokon. Ennek a kirándulásnak az emléke megőrződött feleségéhez írott két levelében, amelyekben a tavaszi télről számol be: (1853. márc. 22) „Szerencsésen megérkeztünk, s épen jókor, mert azóta folyvást hózivatar van”, vagy két nappal későbbre datál levelben (márc. 24-én): „Az istenért! Vigyázatok magatokra, egészségetekre kívált, ha ott is olyan idő van, mint itt. Itt csaknem minden nap hó esik, ma megint havazott, s tán megint hózivatar lesz... Rossz időben nem akarok indulni és rossz úton sem. Itt pedig most mind a kettő iszonyatos.” (Csak az érdekesség kedvéért iktattam ide a két szövegrészt, nem tulajdonítva immár nekik semmiféle adatstátuszt.)

az isteni szó jelenti be az új Teremtést: „És hallék nagy szózatot, a mely ezt mondja vala az égből: Ímé az Isten sátora az emberekkel, és velök lakozik, és azok az ő népei lesznek, és maga az isten lesz velök, az ő Istenök. / És az Isten eltöröl minden könnyet az ő szemeikről; és a halál nem lesz többé; sem gyász, sem kiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az első elmúltak. (Jelenések 21, 3-4.)

Az isteni szózatot az első változatban rögtön a híres sor variánsa követi („Hallottuk a’ szót. Mélység és magasság / Visszhangozák azt. / Most tél van és hideg hó [sic!] és halál.”) az apokaliptikus képek (17-33. sor) csak a második változatban szerepelnek: vagyis az Isten visszautasítja az emberek tettét, és a Föld lakatlanná, Istentől elhagyottá válik. Az első variáns zsidó-keresztény hagyományban nyugvó képei szerint tehát az embernek azon történelmi vágya, amely a Földet (értsd: Magyarországot) új teremtéssé, új Jeruzsálemmé, új Paradicsommá kívánja változtatni, az Istennek az utolsó ítélethez és a mindenség újjáteremtéséhez való jogát bitorló gőg, a superbia sátáni bűne, s amely így megérdemli méltó büntetését. A Gondolatok a könyvtárban Bábel-képzetéhez (1844-ben) kapcsolódik még valamifajta újrakezdet reménye mindaddig, míg ki nem pusztul a Föld: „Ez hát a’ sors és nincs vég semmiben? / Nincs és nem is lesz, míg a’ föld ki nem hal / ’S meg nem kövülnek élő fiai.”³³ Úgy tűnik az Előszó első variánsa éppen ennek a végnek a beteljesülését reprezentálja termékeny párbeszédben az 1844-es nagy költeménnyel. (Érdekes egybeesés, hogy az 1844-ben a szintén rímtelen drámai jambusokban írt Gondolatok a könyvtárban kéziratát Vörösmarty Széchenyinek ajándékozta,³⁴ ráadásul – ahogyan azt legutóbb Szörényi László kimutatta³⁵ – a Gondolatok... Széchenyi Stádiumának a szövegét ugyancsak kiaknázza.)

Az Előszó második variánsa lemond a zsidó-keresztény emblémák használatáról (látszólag a Noé-történetet megidéző „Zöld ág virított a’ föld’ ormain.” sort kivéve, amelynek azonban lehetséges az antik kontextusa is), amivel a vers történelemértelmezését az antik hagyomány felé teszi nyitottá. A végleges változatba betoldott apokaliptikus képrendszer ennek megfelelően nem egyszerűen a keresztény apokalipszis ikonológiájához kapcsolódik, ahogyan az a recepcióban magától értetődőnek tűnik, nem kis zavart okozva néhány figyelmes értelmező számára. Ugyanis például Kappanyos András nem tudja elfogadni, hogy az istenek szó többes számban szerepel „Az ellenséges istenek’ haragját.” sorban. Sőt valamifajta „titkos egyes számot” sejt benne: „Hipotézisem tehát ez: mielőtt a költő leírta ezt a sort; illetve mikor elméjében először megjelent, így festett: ’az ellenséges istennek haragját’, azután a leíráskor már működött az öncenzúra, végülis [sic!] ez istenkáromlás.”³⁶ Kappanyost az zavarja, hogy az istenek többes száma mellett „a versben egyes számban is szerepel az isten, aki kizárólag a zsidó-keresztény mitológia atyaistene lehet”.³⁷ Csakhogy a zsidó-keresztény Isten nem *szerepel* a versben, csupán, mint egy hasonlat egyik tagja idéződik meg, mégpedig a szövegben valóban *szereplő* Föld lesz a segítségével jellemezve: „A’ föld megöszült [...] Egyszerre őszült az meg, mint az isten”. Kappanyos kétsége teljességgel jogosnak

³³ Vörösmarty Mihály Összes Művei. 3. Kötet. Kisebb költemények III. 1840-1855. S. a. r.: Tóth Dezső. Bp., Akadémiai, 1962. 103.

³⁴ Vö.: VtyÖM 3. 401.

³⁵ Szörényi László: Virrasztott a szív égő romja mellett. – Haszontalan gondolatok a könyvtárban – Élet és Irodalom, 2000. 42.

³⁶ Kappanyos András: Közelítések az Előszóhoz. ItK 1990/4. 556.

³⁷ Uo.

tűnik, amelyet még egy igen éles szemű megfigyeléssel tesz teljessé: „S most vessünk egy pillantást az utolsó sorra, s kérdezzünk rá, kik azok a boldogtalan fiak? A kérdésre könnyedén lehet válaszolni a nemzeti tragédia szintjén: a Szabadságharc áldozatai. Ha egyetemes szintre visszük a kérdést, nyilván az emberi fajról van szó. (Kérdéses azonban, hogy akkor kikhez szól a 'kérdjétek' felszólítás.) Egyéni szinten a sornak egyszerűen nincs értelme. Tegyük ehhez hozzá, hogy a sor csak a diftongus licencia alapján kerülhetett a versbe. Ezek alapján feltételezem, hogy még a lejegyzés előtti időben volt a sornak egy egyes számú változata is: 'Hová tévé boldogtalan fiát?' Ez természetesen a költőre vonatkozna, aki egészen egyszerűen nem biztos benne, hogy megéri a tavaszt”.³⁸ A hosszabb idézet ideiktatását azért tartottam elkerülhetetlennek, mert úgy gondolom, hogy Kappanyos András kétségei tökéletesen reprezentálják annak a befogadásnak az abszurditását, amely a zsidó-keresztény hagyományon belül igyekszik értelmezni a szöveget. Úgy látom ugyanis, hogy azokra a szöveghelyekre, amelyek a nem-értés helyeként aposztrofálódnak a fent idézett tanulmányban, csakis egy sajátos antik tradícióban lehet kielégítő magyarázatot találni.

*

Az Előszó történelemszemléletének ciklikusságára Martinkó András tér ki kellő alaposággal: a szöveg egyetlen világévbe sűríti a történelem menetét (tavasztól tavaszig), amely ugyanakkor „egy világtörténelmi és világtörténelmi ciklussá növeszti az 1840-es évek elejétől 1849-ig tartó nemzeti és egyéni sorsot, sorsvállalást”.³⁹ A világév menetét eredendően a természet változásának analógiájára gondolták el, majd a periódusokat kezdték megkülönböztetni az emberek egymást követő degenerálódó nemzedékei szerint, amelyeket babiloni mintára fémekről neveztek el. A világév végének eszkatológiája a sztoikus történelemszemléletben a kezdetéhez való visszatérésben nyilvánul meg, amikor is egy egyetemes „tűzvész Zeuszba vezeti vissza a világot, akiből aztán új világként sugárzik szét”.⁴⁰ Az Előszó felütését a hagyomány szereti aranykor-ként értelmezni, csak hogy az aranykori éraban nincsen helye annak a verejtékes munkának, amely meglehetősen hangsúlyos szerepet játszik a versben.⁴¹ A hésziadoszi (Munkák és napok) felosztásban az utolsó korszaknak, a vaskornak azonban igen hangsúlyos attribútuma az izzadságos munka, amely (igaz a hésziadoszi elbeszélés egy másik eredettörténete szerint) Prométheusz bűnének egyik következményeként zúdul az emberiség nyakába mint Zeusz büntetése. A vaskor ugyan a legnyomorúságosabb korszaka a történelemnek, ám mint az utolsó éra egyben az újjászülető aranykornal is viselős. Vörösmarty költeményében – annak a felvilágosult-liberális elméletnek a következményeként, amely hisz az ember munka általi tökéletesedésében – a vaskorhoz kötődő negatívumok éppen az újbóli aranykor előkészítése miatt átértelmeződnek. A vaskor ugyan betegséggel, hitszegéssel, nyomorúsággal, nehéz étellel stb. terhelt éra,

³⁸ Uo.

³⁹ Martinkó András: Vörösmarty Mihály: Előszó. In: Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig. Szerk.: Mezei Márta, Kulin Ferenc. Bp. – Gondolat Kiadó, 1975. 352.

⁴⁰ Bultmann, i. m. 34.

⁴¹ „... a föld meghozta magától / a bő termést és dolgozni merő gyönyörűség / volt, sok jó közepette, a dús legelőn legelészett nyájuk...” Hésziadosz: Munkák és napok. Magyar Helikon 1974. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. 44.

ugyanakkor hiányzik belőle mind a rézkor kőrisfa embereinek durva harciassága,⁴² mind pedig a bronzkor hőroszainak állandó „tusakodása”⁴³. Ezzel magyarázható a „’S a’ béke izzadt homlokát törölvén / Meghozni készült a’ legszebb jutalmat, / Az emberüdvöt mellyért fáradozott. /” sorok antropomorfizáló béke-allegóriája, tudniillik a vaskor minden nehézség ellenére is azért alkalmas a munkálkodásra, mert nem a hadakozás a benne élők fő elfoglaltsága, hanem a földművelés, amint azt Hésziodosztól megtudhatjuk. (Vörösmarty természetesen tisztában volt azzal az elképzeléssel, amely a történelmet a különféle fémekkel jellemzett korszakok váltakozásaként gondolta el. Talán elég itt a Kisfaludy Társaság 1846-os vígeposz pályázatára beérkezett művek értékelésére utalni, amely nyilván összefüggésben lehet Toldy Ferencnek az irodalmunk aranykorára vonatkozó tézisével: „a nyelv és verseles olynemű, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk”).

Csak hogy – amint fentebb már Bultmann nyomán esett róla szó – a periódusok váltakozása nem az ember, sőt nem is valamiféle istenség, hanem a forgékony Szerencse („volubilis Fortuna”) irányítása alatt áll.⁴⁴ Azaz a munka jutalmaként várt aranykor csupán mint vágyott lehetőség realizálódhat a jelen emberisége előtt. Az Előszó azon másfél sora, amely megelőzi a vész kitöréséről tudósító szakaszt („...’S a’ nagy egyetem / Megszűnt forogni egy pillantatig.”) éppen a forgandó Szerencse kiszámíthatatlanságát reprezentálja, tudniillik nem lehet tudni, hogy milyen irányba fordul tovább a Sors kereke. Így a történelem menete aleatorikus és nem egy igazságosztó, büntető Isten,⁴⁵ hanem a véletlen határozza meg az emberiség jövőjét. A munkálkodó emberiség nem bűnös abban, hogy egy új teremtetést (korszakot) igyekezett előkészíteni, miként az első változat keresztény hagyományban fogant értelmezése mutatja, legfeljebb csak nem látta előre (mert ebben a tradícióban nem is láthatja), hogy milyen korszak következik.

A fenti gondolatmenetből következik, hogy a vész kitörése és tombolása nem az emberi cselekvésre adott válasz, nem ellenreakció, hanem a sors által kijelölt, az emberiség számára végzetes következményekkel járó új világkorszak kezdete. Ennek a korszaknak a legjellemzőbb attribútuma minden emberi érték pusztulás és pusztítása, cselekvői az ellenséges istenek, akiknek a haragja valószínűleg oksági viszonyban áll a vész tombolásával, illetve a Föld, aki nyilván közvetetten a vész tombolása következtében öszül meg. Az ellenséges istenek haragja képzet Széchenyi már idézett Világ című munkájában is szerepel: „*És így vonaglott s haldoklott a Haza több lassu s terhes esztendőig; míg végre honfiak szeretete s egyetértése megengesztelé az Istenek régi haragját; s ők egy szebb hajnal-sejdtésre ébreszték fel a magyart*”.⁴⁶ Vagyis itt az istenek régi haragját

⁴² „...kőrisfából, durva, kemény fajt, melynek Arész kell, / gőgje alatt jajszó támad, nem is él gabonával...” Hésziodosz, i.m. 45.

⁴³ „Emberölő csata, irtó harc pusztítja ki őket, / részben a hétkapujú Thébaiban, a kadmoszi földön, / míg a Dagadtlábú dús nyájaiért tusakodnak, / másokat elcsalt messzire, tengeren át hajókkal / szépfürtű Helénéért Trója alatt tusakodni.” Hésziodosz, i.m. 46.

⁴⁴ Vö. ezzel kapcsolatban a Zalán futásának történelem-felfogását Szörényi László értekezésében. Szörényi László: „...s hű a haladékony időhöz” Kompozíció és történelemszemlélet a Zalán futásában. In: Ragyognak tettei. I. k. 7-47.

⁴⁵ „Az isteni igazságosság fogalma idegen a forgandó történelem rettenetes istenétől.” [Itt Hadúrrol van szó]. Szörényi, i.m. 17.

⁴⁶ Széchenyi István: Világ. Pesten, 1831. XVIII.

a hazafiúi cselekvés engeszteli ki, míg Vörösmarty versében éppen az istenek haragja teszi lehetetlenné a haza és az emberiség megdicsőülését. Persze ebben az értelmezésben tételeződik genetikai kapcsolat az istenek haragja és az emberek (ezek szerint mégis csak) hübriszként felfogott cselekedetei között. Ugyanakkor grammatikailag az „ellenséges istenek haragja” nem pusztán a cselekvő emberekre, hanem egymásra is irányulhat.

Ismereteseek azok a mitológiai történetek, amelyek szerint a világkorszakok története istengenerációk egymást váltó sorában realizálódik (pl. Hésziódosz Theogoniája) egészen Zeusz hatalomra jutásáig. Az istengenerációk egymást legyőzve kerülnek hatalomra az őket szülő Föld (Gaia) hol bátorító, hol rosszalló közreműködésével. Az Uránoszt detronizáló titánok alapozzák meg Kronosz királyságával azt az aranykort, amely az emberiség sose múló vágyának tárgya. Kronoszt viszont annak fia, Zeusz, aki persze Gaia unokája is egyben, taszítja le a trónról, véget vetve a gondtalan aranykornak. Gaia sohasem nyugodott bele Zeusz győzelmébe, és többek között a megcsonkított Uránosz véréből született gigászok segítségével próbálta legyőzni őt. A gigászok és az olimposzi istenek csatájáról született az „utolsó római költőnek”, Claudius Claudianusnak a Gygantomachia című befejezetlen eposza, amelynek a prepozícióját még 1817-ben – valószínűleg Czinke Ferenc inspirálására –⁴⁷ le is fordította Vörösmarty: „A’ nagy Egek fényét megirigylé egykoron a’ Föld. / A’ Titanok győtrődésit fájlalva ijesztő / Szörnyetegekkel meg tölté a’ Tartari öblet. / Sok csoda állatokat nemzett, és büszke reménnyel / A’ komor éj mélységéből nap fényre bocsátván / Magzatait vassal fenyegette az Isteni várat, / Már ezek ingerlő zajjal jobbkra fenytő / Szirteket hányanak, az ég tüzei sárgulva le hulnak / Phoebét is a’ félés más útra ki térni tanítá.”⁴⁸ Claudianus művének folytatásában – amely már nincs meg a Vörösmarty fordította részben – Gaia kifejti, hogy mit is sérelmez valójában: „Mért nincs tisztelem nekem is? Mért sújt le csak engem / mennyköve, szüntelenül? Sérelmek egész sora ért már / eddig is: ím, scytha szirtek alatt kifeszítve korántsem / holt hússal táplálja a sast balsorsú Prométeus...”⁴⁹

Prométheusz sorsának szerepeltetése a sérelmek között (említi még Atlasz és Tityosz kínjait is) azzal a jól ismert történettel függ össze, amely szerint Prométheusz, akit némely legenda egyenesen az ember teremtményének ismer, csellel rávette az isteneket, hogy az áldozati állat értéktelenebb részét fogadják el, mire Zeusz bosszúból elvette az emberektől a tüzet, amit aztán Prométheusz visszalopott az Olimposzról és az embereknek adott, vállalva Zeusz szörnyű büntetését. Prométheusz figurája Hésziódosznál negatív jelentést kap, hiszen Hésziódosz őt vádolja azzal (ld. a Pandóra-mítoszt!), hogy Zeusz annyi bajt és csapást mért az emberiségre.

Ezzel szemben Vörösmartynál Prométheusz figurája első, 1837-es megfogalmazásában (az Árpád ébredésében) az emberrel együtt érző, az emberiség javát szolgáló hős archetípusa: „Köztünk s fenn van még Prometheus, / Kinek szívét az üldöző kajánság / Kányái marják, mert szelíd vala / Embernek nézni embertársait. / S ő óriási fájdalomában is oly törhetetlen most, mint valaha.” Ez a felfogás sokban emlékeztet Goethe Prométheusz versének értelmezésére, amelyben Prométheusz Zeusz elleni lázadásának

⁴⁷ Vö.: Császár Zoltán: Vörösmarty ifjúkori fordításkísérletei. ItK 1939. 68-70.

⁴⁸ Vörösmarty Mihály Összes Művei. 1. kötet. Kisebb költemények I. S. a. r.: Tóth Dezső. Bp., Akadémiai, 1962. 53.

⁴⁹ Claudianus versei. Bp., Európa Kiadó, 1988. Ford.: Mezei Balázs. 165.

része az ember megteremtése, aki majd nem fogja tisztelni Zeust, hanem külön utakon jár: „Wähntest du etwa, / Ich sollte das Leben hassen, / Ich wüsten fliehen, / Weil nicht alle / Blümenträume reifen? // Hier sitz ich, forme Menschen / Nach meinen Bilde, / Ein Geschlecht, das mir gleich sei, / Zu leiden, zu weinen, / Zu genießen und zu freuen sich, / Und dein nicht zu achten, / Wie ich!”⁵⁰ Prométheusz az Isten elleni lázadás archetípusa a romantikában (pl. Shelley-nél), Vörösmartynál ez az értelmezés emberiséget teremtő, azt emancipáló, és annak cselekvő öntudatot adó herosz figurájával bővül. Ebben az értelemben használja Vörösmarty ugyancsak 1837-ben a Prométheusz-metaforát az Elméleti töredékekben: „Igy küzd a lelánczolt Prometheus, az emberek jótevője, nagy lelki erővel, isten maga is, az istenektől reá mért kínokkal [...] Nyögéseit hallani a testi fájdalom miatt; de lelke vádat tesz az őt győtrő istenek ellen, azoknak bukását jövendőli; s nincs hatalom, mely engedésre bírja.”⁵¹

Prométheusz másik értelmezése, amely Hésziodosz Munkák és napok című művén alapul, a világ (Zeusz által uralt) rendje helyett káoszt, az emberiségre meghasonlást és szenvedést szabadító lázadó archetípusa, amely Arany János 1850-es Gondolatok a békekongresszusról c. versében – nyilván 1849 tanulságának fényében – negatív jelentéssel bír:⁵² „Nem lophet-e megint egy új / Prometheusz égi lángot, / Kinek fénylő szövétneke / Felgyujtsa e világot...?” Természetesen 1849 után a Prométheusz-metaforát Széchenyire is alkalmazták, mégpedig Kemény Zsigmond a Még egy szó...-ban: „A magukban ábrándos és valótlan, de egymással következetesen összefüggő vádakkól alakul ama prométheuszi kesely, mely éles körmeivel a legnemesebb halandó szívét naponként ízekre szaggatja”.⁵³ Széchenyi figuráját összekapcsolni Prométheusszal kézen-

⁵⁰ In: Goethes werke. Ausblau-Verlag Berlin und Weimar, 1981. 64. p. Igen érdekes összecsengés van Kosztolányi fordítása és a Vén cigány között: „Azt hitted tán, hogy / meggyűlölöm az életet érte, / a pusztába futok majd, / mert nem eredt meg / virágjaim vetése? / Most itt ülök. Embert teremtek / ennen képemre, / hozzám hasonló emberi fajtát, / hogy sírjon, örüljön, / bortól tüzesedjék és sanyarogjon / s téged ne becsüljön, / mint én!” A verset Kazinczy Ferenc fordításában is olvashatta Vörösmarty (az idézett rész fordítása): „Te talán azt vártad / Hogy az éltet gyűlölni én fogom? / Hogy pusztákba rejtetem el, / Mivel minden virág / Gyümölcsre nem érhet? // Itt ülök, s embereket / Képzek az én alakomra, / Hozzám hasonló nemet, / Mely tűrjön, sírjon, / Kényént éljen, örüljön, / S ne gondoljon teveled, / Mint magam én”.

⁵¹ Vörösmarty Mihály Összes művei 10. Kötet. Drámák V. S.a.r.: Fehér Géza. Bp., Akadémiai Kiadó, 1971. 568.

⁵² Petőfi Kazinczy Gáborhoz c. 1847-es versében Prométheuszt a néppel azonosítja, és a meg szabadítására vállalkozik, vagyis egyfajta gygantomachiaként láttatja a forradalmi harcot, azaz bizonyosan létezett a korban olyan értelmezési gyakorlat, amely a gigászok harcát Zeusz ellen különféle allegóriákként alkalmazta: „Ott fekszik, mint egy új Prometheus, / Évezred óta a bilincsre-vert nép. / És rágja máját a saskeselyű, / És vérzi lábát és kezét a lánc. / Le fogjuk rázni róla a vasat, / S elűzzük tőle a saskeselyűt! / Mienk, mienk lesz majd a győzelem, / Mert jó az ügy, mely fölfegyverze minket, / Mert a jó ügynek végre győzni kell. / Az ellenségé még a hatalom, / Kicsiny, kicsiny még a mi seregünk, de / Akik vagyunk, mind elszánt férfiak, / S ha ott a többség, itten az erő, / Mert a mi fegyverünk az élesebb, / Mert az igazság a mi fegyverünk.”

⁵³ Kemény, i.m. 381.

fekvőnek tűnik,⁵⁴ csak éppen az értelmezése és értékelése lehet gyökeresen eltérő. A Pesti Magyar Színház ügyében Vörösmarty levelet írt Széchenyinek, beszámolva arról megyegyűlésről, amelyen a színház építésének és fenntartásának finanszírozásáról tárgyaltak, és amelyen Jankovich Miklós felszólalt a gróf ellen, úgy tűnik a Prométheusz-értelmezések hésziadoszi hagyományát látszanak megidézni Jankovich kihoanasát parafrázáló sorok: „Végezetül a mi szónokunk, Jankovich Miklós kívánt, mennyire gyenge erejétől kitelhetett, Nagyságodnak ártani, megmutogatván *mennyi galibát szerez Nagyságod a világnak...*[Kiemelés tőlem – M.R.]”⁵⁵ Ezen levél zárlatának retorikája kísértetiesen hasonlít az Árpád ébredéséből fentebb idézett Prométheusz-képre: „Ohajtom, hogy Nagyságod némi hasznát vehesse ezen tudósításomnak, s hogy az ésszel párosult tiszta szándék, dacára minden mostoha elméknek, valahára diadalát ülje.”⁵⁶ Más szóval, ha számba vesszük a Pesti Magyar Színház létrehozásának történetét, Széchenyinek abban játszott szerepét, végső soron terveinek kudarcát, akkor nem túlzás feltételezni, hogy az Árpád ébredésében említett nemes szívű Prométheusz részben Széchenyire is vonatkozhatna,⁵⁷ bár a kritikai kiadás Gyulai Pál nyomán Wesselényivel hozza kapcsolatba a darab 174-179. sorait, teljesen meggyőzően.⁵⁸

Mindezen kitérő csupán arra szolgált, hogy az 1855-ben a Vén cigány szövegében újra előbukkanó Prométheusz-motívumot valamiképpen kontextualizálhassuk. A Vén cigány első variánsában a 32. sor fölött szerepel ez az áthúzott mondat: „Prometheus mája a' saskesely szájában”, ami talán a 31. sor „Kié volt ez elfojtott sohajtás?” kérdésre látszik válaszolni. Vagyis az első kézirat szövege még erőteljesebben épített volna a Prometheus-motívumra, mint a végleges változat. Prométheusz a Vén cigányban olyan felsorolás egyetlen antik mitológiából vett szereplője, amely a zsidó-keresztény képzetkörből az emberiség Isten elleni lázadásának és a földi paradicsom elvesztésének, valamint a gyilkos testvérharcnak az alap emblémái: „Mintha újra hallanók a pusztán / A lázadt ember vad keserveit, / Gyilkos testvér botja zuhanását, / S az első árvák sirbeszédeit, / A keselynek szárnya csattogását, / Prometheus halhatatlan kínját.”. Úgy tűnik, hogy itt Vörösmarty is osztja az Arany versében olvasott hésziadoszi

⁵⁴ Széchenyit hasonlították egyebek mellett Laokoonhoz, Kasszandrához, Gyulai Pál 1856-ban a Pesti Napló hasábjain az Olymposzról letaszított Zeuszhoz (!), Falk Miksa Lear királyhoz. Szalay László már 1845-ös Nyílt levél Triesztből c. dolgozatában is Prométheusszal kapcsolja össze Széchenyit: „A Prometheus, ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyújtson e nemzet agyagtestében, nem úgy jelent meg, mint kinek eljövetele a Jánosok által már eleve hirdettetett; [...] de megjelent egészen váratlanul, ígéket hirdetett, melyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel e nép regenerációjára...” Id. Takáts József: A modern magyar politikai gondolkodás története. (kézirat).

⁵⁵ Vörösmarty Széchenyi Istvánnak 1836. március 2. Lukácsy–Balassa, i.m. 192.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ A Rajzolatok 1837. augusztus 10-i számában megjelenő cikk így méltatja Széchenyi szerepét a színház létrehozásával kapcsolatban: „Mikor a fondorkodók s kislelkűek azt hívék, hogy gróf Széchenyi csak azt kívánja pártolni a nemzeti ügyben, mi egyenesen és közvetlenül az ő műve, ütött a megczáfolás órája, s bételjesült, hogy az ő nemessége a legtisztább s hajthatatlan és ragyogó, mint gyémánt. Ő mindazt óhajtja védni, mindazt segíni és előmozdítani ég, mi előtte közvetve vagy közvetlen közjő.” Lukácsy–Balassa, i.m. 195.

⁵⁸ VtyÖM 10. 565.

Prométheusz-értelmezést, tudniillik az emberi nyomorúság egyik okát látja már a mitológiai hősben, vagyis mintha belátná a lázadás értelmetlen, önpusztító hiábavalóságát.

*

Az Előszó apokaliptikus szakaszában szereplő motívumok, mint amilyen a lehelet, amitől megfakul az élet, a villám, a bőszült szörnyeteg, a folyton folyvást ordító vész, többé-kevésbé beazonosíthatók Zeusz és Tüphon attribútumaiként. Zeusz és a szörnyeteg Tüphon harca egyes elbeszélések szerint, (pl. Hésziódosz Theogoniájában) a gigászok pusztulását elviselni nem tudó Gai utolsó, Zeusz detronizálását célzó próbálkozásaként tört ki. (Claudianus művében Tüphon a gigászok egyike.) Tüphont a Tartarossal nemzette Gaia, a szörnyetegnek száz sárkányfeje volt, amivel tüzet okádott (megperzselt maga körül az életet) és folyton ordított (ember-, kutya- és bikahangon). Zeusznak azokkal a villámokkal sikerült legyőznie, amelyeket éppen erre a célra kovácsolt neki Héphaisztosz, a sánta kovácsisten. Hésziódosz elbeszélésében ráadásul a kettejük harca monumentálissá nő, és ennek következtében az emberi civilizáció produktumai is elpusztulnak: „És ugyanők a virágos föld végnélküli síkján / tönkreteszik a földönszületett ember kezeművét, / fergeteges zajjal, s mindent teleszórva homokkal.”⁵⁹

Az Előszó antropomorf Föld-figurájának értelmezése igazán csak akkor lesz teljes, ha valóban az antik mitológia alakjával, Gaiával azonosítjuk. Az Előszóban a föld nőnemű, kacér és könnyelmű, aki ráadásul sorra veszíti el fiait, ezen attribútumok mind egyike jellemző a mitológiai Gaiára. És talán megválaszolható lesz Kappanyos András problémája, tudniillik a „Kérdjétek akkor ezt a' vén kaczért. / Hová tevő boldogtalan fiait?” kérdés alanyai nem a földanya gyermekei, hiszen a gyermekek (a mondat tárgyai) azok a legkülönbébb szörnyetegek, titánok, gigászok, Tüphon vagy Prométheusz stb., akik Zeusz zsarnoki hatalmának akartak véget vetni, egyben a földi világ javát és az ember szabadságát szolgálni. A mondat alanya tehát valószínűleg az a „félíg isten félíg állat” ember, akinek az érdekeit, boldogulását (egyfajta újabb aranykori létet) nem sikerült kiharcolnia a földnek Zeusz ellenében, és a változtathatatlan ténybe Gaia maga is (miként a zsidó-keresztény teremtéstörténet Istene) beleöszül.

*

Az Előszó két variánsának kettős történelemszemlélete, amely ott a sztoikus és epikureista hagyomány vitájáig nyúl vissza (a büntető-jutalmazó Istenség irányítása, illetve a vak sors befolyásolhatatlan véletlenszerűsége), megtalálható a fentebb említett Claudianus egyik művének (Rufinus ellen) bevezetésében: „Két filozófia közt nem tudtam dönteni sokszor: / gondol-e ránk odafönt az isten vagy a dolgok iramló / forgatagát véletlen erőik vak végzete űzi? / Mert amidőn a világegyetem rendjére figyeltem s néztem a körbe-kimért tengert, évszázadok árját, / s nap nap után eljönni az éjt, úgy véltem, a kozmoszt / szent akarát szövi át, törvény, mely a csillagok ívét / és a gyümölcstermés idejét fontolva kiméri, /.../ De ha az emberi faj kusza tettei tűntek elébem, / s láttam a jóra való lelkek sok kínjait, és a / gazfickók tündöklését, bizony akkor a vallás összeomlott bennem, s más tan fele löktek a tények, / mely, hogy a részecskék szabadon kavarognak, ekként szól, / és hogy a roppant úr hullámai mélyin

⁵⁹ Hésziódosz: Istenek harca. Magyar Helikon, 1974. Ford. Trencsény-Waldapfel Imre. 33.

a vaksors / zsarnoki kénye teremt mindent...”⁶⁰ Vörösmarty biztosan ismerte a művet (hacsak nem valamilyen szemelvénygyűjteményben olvashatott belőle), hiszen ebből is fordított két részletet még 1817-ben. A két részlet a mű két énekének Előszavából való: „A’ mikoron rútúl lehanyatlott Pithón otromba / Tagjait a’ kisded Feb’ nyila Földre veré / Aki szörnyű farkával fede, s elnye le habzó / Nagy tavakat, taraját csillagokig felötlé / Meg szabadúlt Parnasszus hegye, barlangba virító / Fürtök emelkednek Illatos ágak alól / Melly folyamat gyakran mérget gőzölögve vízával / Most tükröt jádzó habjait öntögeti”.⁶¹ (Talán nem túlzott erőszaktevés felfedezni némi hasonlóságot az Előszó „Zöld ág virított a föld ormain” sor és a fordított Claudianus-szöveg utolsó 4 sora között, amely így érthetővé teszi, hogy a többi zsidó-keresztény emblémával szemben a Noé történethez kapcsolható kép, miért is maradhatott meg a szövegben.)

Ráadásul a Rufinus ellen témája igen emlékeztet arra a logikára, ahogyan Széchenyi önvádjai felépülnek, ugyanis a mű története szerint Alectó megelegeti, hogy Theodosius császár uralkodása idején valamifajta új aranykor köszöntött a földre, és az alvilági erők egy részével arra törekszik, hogy elpusztítsa a földi és az égi világot is. Erre a legalkalmasabb személyt egy Rufinus nevezetű tisztviselőben találta meg, akit Nagy Theodosius császár – miután két fia között felosztotta a birodalmat – a Kelet Római birodalom praefectusává, és Arcadius társcsászár gyámjává tett. Ebben a tisztségben került szembe a Nyugat-Római Birodalom praefectusával (Claudianus dicséretének tárgyával) Stilichoval, aki végül meggyilkoltatta Rufinust. Claudianus művében Rufinus lesz az alvilági erőkkel szövetséges gonosz, aki a birodalom egységét és békéjét próbálja meg földűlni, s ezzel magát a Római Birodalmat romlásba dönteni.

Természetesen nem a konkrét azonosságok lehetnek a fontosak számunkra, hanem az a logika, amely szerint egy virágzó majdhogyan aranykori állapotban lévő ország jólétét megirigylő és lerombolni vágyó alvilági erők egy földi halandót szemelnek ki ennek a boldog létnek az elpusztítására. Ez a logika Széchenyi önvádjainak egyik igen gyakran visszatérő eleme, 1849-es Önvallomásában így ír: „Miután a pokol tiszteletére véghez vittem ezt a két stiklit [ti. a miniszteri állás elfogadása, ő vette rá Kossuthot a bankjegyeke nyomására, amely lehetővé tette a háborút], 1848. augusztus 30-án [...] lehullott szememről a hálóg, és világosan felismertem, hogy már hosszú ideje, már 1811 előtt minden istenit elnyomtam magamban, és a szó legszorosabb értelmében szörnyetegként, a leggonoszabb állatnál is borzasztóbban éltem és cselekedtem; hogy én, akit a természet és a szerencse nagy tehetséggel áldott meg, törzsem gyilkosa lettem, ahelyett, hogy jótevője lettem volna [...] hogy tévútra vezettem rengeteg tisztességes embert, akik részint gyerekességből, részint nemes, de kiforratlan hazafiságból a forradalomhoz csatlakoztak, sőt ennek az élére álltak, s hogy máris tengernyi nyomorúság támadt, mindenfelé vér, kétségbeesés, pusztulás van napirenden, én pedig képtelen vagyok ámitani magam afelül, hogy Latour, Lamberg, Zichy Ödön etc. etc. etc.

⁶⁰ Claudians: Rufinus elen. Első ének. In: Claudianus, i.k. 8. Mezei Balázs fordítása.

⁶¹ VtyÖM 1. 53. Az eredetiben: „Phoebeo domitus Python cum decidit arcu / membraque Cirrhaeo fudit anhela iugo, / qui spiris tegeret montes, hauriret hiatu / flumina, sanguineis tangeret astra iubis: / iam liber Parnasus erat nexuque soluto / coeperat erecta surgere fronde nemus / concussaeque diu spatiosis tractibus orni / securas ventis explicuere comes / et qui vipereo spumavit saepe veneno / Cephisos nitidis purior ibat aquis.” Claudianus: In Rufinum. Incipit praefatio. In: Claudian with english translation by Maurice Platnauer. I. Harvard University Press, Cambridge, 1990. 24.

halálát végső soron az általam kinyitott Pandóra-szelencéje okozta [...] a romlás princípiuma megvetette lábát a földön, és részben máris összezavarta, részben még össze fogja zavarni a humanitás minden fogalmát”. 1850. április 21-én Görgenhez írott levelének utóiratában egyenesen „az ördög vak eszközének”⁶² nevezi magát; 1851. márc. 14-i levelében: „Én aki nem tudtam semmit, egyáltalán semmit – Magyarországról a legkevésbé, reformátorrá tolom fel magamat – és milyen elragadóak voltak a könyveim, beszédeim, újságcikkeim?! mert a rossz szellem diktálta őket csábításra.”⁶³ Kemény is említi könyvében: „Én csupán az elszórt, de egymáshoz tartozó eszméknek természetes kapcsait állítottam vissza, és kihagytam a tarka képeket, melyek az alvilági hatalmakkal kötött misztikus szerződésekre és a démonok ármányaira vonatkoznak.”⁶⁴

Az Előszó szövegének történelemszemlélete nem csupán megidézi Széchenyi vezeklését, hanem egyszersmind fel is menti a legnagyobb magyart a virtuális (ön)vádak alól, hiszen a bukást és pusztulást nem valamely istenség megtorlásaként, hanem a sors vak és fatális, minden emberi befolyástól mentes rendelkezéseként találja.

*

A vers befejezésének groteszk tavaszi násztánca („S az agg föld tán vendég-haját veszen, / Virágok' bársonyába öltözik. /.../ 'S illattal elkendőzött arczain / Jó kedvet és ifjúságot hazud”) a kacér Gaia *megtermékenyülésre* vonatkozó vágyának bizonyossága, amely az előzmények ismeretében újabb lázadó fiak megszületését és Zeusz detronizálásának újbóli kísérletét eredményezheti.

És hogy hol jut ebben a mitikus tragikomédiában a történelem cselekvő emberének szerep, nem megválaszolható és megválaszolendő kérdése Vörösmarty versének, mintegy szimbolikus nyitányaként (*előszó*aként) egy olyan érának, amelyben ez a kérdés ebben a formában nem is vetődik fel többé.

⁶² „...mit dem Jahr 1820 war ich nicht mehr mein Eigentum sondern das blinde Werkzeug des Teufels!!” Károlyi, i.m. 436.

⁶³ Holmi 1991/9. 1126.

⁶⁴ Kemény, i.m. 383.